

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИМ
М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ
АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ ВЕСТНИК

АКТЮБИНСКОГО
ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА
МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ИМЕНИ М.БУКЕНБАЕВА

№1 (10)
2023

Ғылыми-тәжірибелік журнал
2020 жылдың қыркүйек айынан бастап
жылына төрт рет шығады

Научно-практический журнал
Выходит четыре раза в год
с сентября 2020 года

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИМ М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ
АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫНЫҢ ХАБАРШЫСЫ»
ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК ЖУРНАЛЫ**

**НӨМІРДЕ:
В НОМЕРЕ:**

- Азаматтық құқық –
- Гражданское право –
- Civil law

- Әкімшілік құқық –
- Административное право –
- Administrative law

- Қылмыстық құқық, криминология –
- Уголовное право, криминология –
- Criminal law, criminalology

- Транспорт түрлерінің жүру қауіпсіздігі мәселелерін зерттеу (шешу) —
- Изучение (решение) проблем безопасности движения транспортных видов
- Study (solution) of problems of road safety of types of transport —

- Ішкі істер органдары кадрларын дайындау
- Подготовка кадров органов внутренних дел
- Training of personnel of internal affairs bodies

- Шетелдердің құқық қорғау қызметінің тәжірибесі –
- Опыт правоохранительной деятельности зарубежных стран –
- Experience in law enforcement activities in foreign countries

Құрылтайшы:

«Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Малкеджар Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты»
Республикалық мемлекеттік мекемесі.
2020 жылдан бастап шығады.
Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің
ақпарат комитетінде тіркелген.
Тіркеу куәлігі: 2020 жылғы 23 сәуірдегі № KZ94VPY00022587.

Бас редактор:

Е.К. Балымов (PhD докторы).

Редакциялық алқа құрамы:

Н.А.Биекенов (з.ғ.д., профессор);
Е.О.Түзелбаев (з.ғ.д., профессор);
Ж.Р. Дильбарханова (з.ғ.д., профессор);
В.Г.Татарян (з.ғ.д., профессор);
З.С.Токубаев (з.ғ.д., профессор);
Т.К.Акимжанов (з.ғ.д., профессор);
В.А.Азаров (з.ғ.д., профессор, Ресей Федерациясы);
О.А.Авдеева (з.ғ.д., доцент, Ресей Федерациясы);
А.Ж.Нурушев (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор)
Е.Т.Абеуов (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор);
Г.Ж.Сулейманова (з.ғ.к.);
Бисенбаева Ж.Н. (PhD докторы, қауымдастырылған профессор).

«Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысы» ғылыми-тәжірибелік журналы Қазақстан мен шет елдердің құқық қорғау органдарының ғалымдары мен практикалық қызметкерлерінің ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспада жариялау мақсатында дайындалған.

Тілі: қазақ, орыс, ағылшын.

Жиілігі: тоқсанына бір рет.

Тақырыптық бағыт: заң ғылымдары, құқық қорғау қызметі, көпсалалы зерттеулер.

Таралу аумағы: Қазақстан Республикасы, ТМД елдері, алыс шет елдер.

Жауапты хатшы:

А.А. Сагынтаева

Беттеу:

А.Б.Түлеумұхамбетов

Редакцияға келіп түскен материалдар қайтарылмайды. Ғылыми және нақты сипаттағы қателіктер, дәлсіздіктер үшін автор (авторлар) жауап береді. Егер мақала қабылданбаса, редакция алқасы бас тарту себептері бойынша пікірталас жүргізбеу құқығын сақтайды. Материалдарды басқа басылымдарда пайдалануға редакцияның жазбаша келісімімен ғана жол беріледі. Журналға сілтеме міндетті түрде қажет.

Мекенжайы:

Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмысын ұйымдастыру бөлімі.

030011, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ., Курсанттар тас жолы, 1.

вебсайт: www.aui-aktobe.kz

e-mail: mail@ui-aktobe.kz

Басуға 10 наурыз 2023 ж. жіберілді.

A4 форматы. Офсеттік қағаз.

Ризографтық басылым.

Таралымы 200 дана.

Собственник:

Республиканское государственное учреждение «Актюбинский юридический институт
Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Малкеджара Букенбаева».
Издается с 2020 года.

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства информации
и общественного развития Республики Казахстан.

Регистрационное свидетельство № KZ94VPY00022587 от 23 апреля 2020 года.

Главный редактор:

Балымов Е.К. (доктор PhD)

Редакционная коллегия:

Биекенов Н.А. (д.ю.н., профессор);

Түзелбаев Е.О. (д.ю.н., профессор);

Дильбарханова Ж.Р. (д.ю.н., профессор);

Татарян В.Г. (д.ю.н., профессор);

Токубаев З.С. (д.ю.н., профессор);

Акимжанов Т.К. (д.ю.н., профессор);

Азаров В.А. (д.ю.н., профессор, Российская Федерация);

Авдеева О.А. (д.ю.н., доцент, Российская Федерация);

Нурушев А.Ж. (к.ю.н., ассоциированный профессор)

Абеуов Е.Т. (к.ю.н., ассоциированный профессор);

Сулейманова Г.Ж. (к.ю.н.);

Бисенбаева Ж.Н. (доктор PhD, ассоциированный профессор).

Научно-практический журнал «Вестник Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева» предназначен для публикации в открытой печати результатов научных исследований ученых и практических работников правоохранительных органов Казахстана и зарубежных стран.

Язык: казахский, русский, английский.

Периодичность: 1 раз в квартал.

Тематическая направленность: юридические науки, правоохранительная деятельность, мультидисциплинарные исследования.

Территория распространения: Республика Казахстан, страны СНГ, дальнее зарубежье.

Ответственный секретарь:

А.А. Сагынтаева

Верстка:

Тулемухамбетов А.Б.

Поступившие в редакцию материалы возврату не подлежат. За ошибки, неточности научного и фактического характера ответственность несет автор (авторы). Если статья отклонена, редколлегия сохраняет за собой не вести дискуссию по мотивам отклонения. Использование материалов в других изданиях допускается только с письменного согласия редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Адрес:

Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Актюбинского
юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева.
030011, Республика Казахстан, г. Актобе, Курсантское шоссе 1.

вебсайт: www.aui-aktobe.kz

e-mail: mail@ui-aktobe.kz

Подписано в печать 10 марта 2023 г.

Формат А4. Бумага офсетная.

Печать на ризографе.

Тираж 200 экз.

Owner:

Republican State Institution «Aktobe Law Institute
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Malkejar Bukenbayev».
Published since 2020.

The journal is registered with the Information Committee of the Ministry of Information
and Public Development of the Republic of Kazakhstan.

Registration certificate no. KZ94VPY00022587 dated April 23, 2020.

Editor-in-Chief:

Balymov E.K. (PhD)

Editorial Board:

Biekenov N.A. (Doctor of Law, Professor);
Tyzelbaev E.O. (Doctor of Law, Professor);
Dilbarkhanova Zh.R. (Doctor of Law, Professor);
Tataryan V.G. (Doctor of Law, Professor);
Tokubaev Z.S. (Doctor of Law, Professor);
Akimzhanov T.K. (Doctor of Law, Professor);
Azarov V.A. (Doctor of Law, Professor, Russian Federation);
Avdeeva O.A. (Doctor of Law, Associate Professor, Russian Federation);
Nurushev A.Zh. (Candidate of Law, Associate Professor)
Abeuov E.T. (Candidate of Law, Associate Professor);
Suleymanova G.Zh. (PhD);
Bisenbayeva Zh.N. (PhD, Associate Professor).

The scientific and practical journal «Bulletin of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev» is intended for publication in the open press of the results of scientific research of scientists and practitioners of law enforcement agencies of Kazakhstan and foreign countries.

Language: kazakh, russian, english.

Frequency: 1 time per quarter.

Thematic focus: legal sciences, law enforcement, multidisciplinary research.

Distribution area: Republic of Kazakhstan, CIS countries, far abroad.

Executive Secretary:

A.A. Sagyntayeva

Layout:

Tuleumukhambetov A.B.

Materials received by the editorial office are not subject to return. The author(s) is responsible for errors, inaccuracies of a scientific and factual nature. If the article is rejected, the editorial board reserves the right not to discuss the reasons for the rejection. The use of materials in other publications is allowed only with the written consent of the editorial board. A link to the journal is required.

Address:

Department of organization of research and editorial and publishing work of the Aktobe
law institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev.

030011, Republic of Kazakhstan, Aktobe, Cadet highway 1.

вебсайт: www.aui-aktobe.kz

e-mail: [mail@ ui-aktobe.kz](mailto:mail@ui-aktobe.kz)

Signed to the press on March 10, 2023 .

A4 format. Offset paper.

Printing on a risograph.

Edition of 200 copies

МАЗМҰНЫ=СОДЕРЖАНИЕ

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО CIVIL LAW

Джигитова Р.Н. Әдет-ғұрыптың құқықтың қайнар көзі ретіндегі қазіргі таңдағы маңызы мен ролі	9
Симанова Г.Т. Конституциялық құндылықтар және оларды Қазақстанның заңнамасымен құқық қолдану практикасында жүзеге асыру жолдары	14

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО ADMINISTRATIVE LAW

Фаткулин И.О., Ерланұлы Қ. Жас өспірімдер арасында құқық бұзушылықтың алдын-алудың негізгі бағыттары	19
---	----

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL LAW, CRIMINALOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE

Саханова Н.Т. Формы досудебного производства по уголовно-процессуальному законодательству Республики Казахстан	25
---	----

ТРАНСПОРТ ТҮРЛЕРІНІҢ ЖҰРУ ҚАУІПСІЗДІГІ МӘСЕЛЕЛЕРІН ЗЕРТТЕУ ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ БЕЗОПАСНОСТИ ДВИЖЕНИЯ ТРАНСПОРТНЫХ ВИДОВ STUDY (SOLUTION) OF PROBLEMS OF ROAD SAFETY OF TYPES OF TRANSPORT

Алдияров Е.Т. Балалардың қатысуымен болатын жол-көлік оқиғаларының алдын алу бойынша педагогтердің оқу-тәрбие жұмысы	30
Балмағамбетов Б. Қылмыстық мақсатта пилотсыз ұшу аппараттарын пайдалану: қарсы тұру және күресу әдістері	33
Сарбаев С.С. Су көлігінде жүктерді және жолаушыларды тасымалдау қауіпсіздігінің негіздері	38
Салауатқызы Қ. Су көлік объектілерінде құқық бұзушылықтардың алдын алу мәселесі	49

**ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ КАДРЛАРЫН ДАЙЫНДАУ
ПОДГОТОВКА КАДРОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
TRAINING OF PERSONNEL OF INTERNAL AFFAIRS BODIES**

Алимжанов А. Педагогикалық процестегі тәрбие	55
Кушкимбаев А. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі оқу орындары тыңдаушыларының кәсіби бағытын қалыптастыру үшін арнайы-тактикалық дайындықтың маңызы	62
Назарбаева С.Г. Новая методика преподавания	65
Таласбаев Н. Қозғалыс салауатты өмір салтының факторы ретінде	71
Шамғанова А.Е. Қысымсыз өскен өскелең ұрпақ біздің жарқын болашағымыздың кепілі	77

**ШЕТЕЛДЕРДІҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ
ОПЫТ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН
EXPERIENCE IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN FOREIGN COUNTRIES**

Кудовба О.Н. Деятельность ГИБДД МВД России и органов автоинспекции зарубежных стран: сравнительно-правовой аспект	82
Спирин А.В. О некоторых аспектах правового регулирования этапа окончания расследования по законодательству Российской Федерации и Республики Казахстан	88

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫНЫҢ ХАБАРШЫСЫ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР .....

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА ИМЕНИ М. БУКЕНБАЕВА МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН» .....

REQUIREMENTS FOR PUBLICATIONS IN THE JOURNAL «BULLETIN OF THE AKTOBE LAW INSTITUTE NAMED AFTER M. BUKENBAYEVA MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN» .....

-
- Азаматтық құқық
  - Гражданское право
    - Civil law

ӘДЕТ-ҒҰРЫПТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚАЙНАР КӨЗІ РЕТІНДЕГІ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ МАҢЫЗЫ МЕН РОЛІ

Мақалада автор дәстүрлі әдет-ғұрып құқығындағы азаматтық қатынастар жүйесінің пайда болуы, қалыптасуы, дамуы, азаматтық қатынастардың негізгі қалыптасу кезеңдері, оның түрлері мен нысандары, мәні мен мазмұны, негізгі қағидалары мен басты институттарының ерекшеліктері мен көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі құқықтың негізгі ажырамас бөлшегі ретінде қарастырады.

Қазақ қоғамында азаматтық қатынастардың бастаулары мен қайнар –көздері, ел билеушілерінің жарлығы, қазақ қоғамындағы азаматтық қатынастарды реттестірудің ресми құқықтық негіздерінің қатарына жатады.

Түйінді сөздер: әдет-ғұрып, дәстүр, құндылықтар, ата заңдар, қоғамдық қатынастар, әдет-ғұрып нормалары, хан жарлықтары.

ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ ОБЫЧАЕВ КАК ИСТОЧНИКА ПРАВА В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ

В данной статье рассматривается возникновение, становление, развитие системы гражданских отношений в традиционном обычном праве. Основные этапы становления гражданских отношений, их виды и формы, сущность и содержание, особенности основных принципов и основных институтов рассматриваются как основные неотъемлемые части традиционного права в кочевом казахском обществе.

Истоки и источники, указы правителей страны относятся к числу официальных правовых основ регулирования гражданских отношений в казахском обществе.

Ключевые слова: обычаи, традиции, ценности, законы предков, общественные отношения, нормы обычаев, ханские указы.

THE MEANING AND ROLE OF CUSTOM AS A SOURCE OF LAW IN OUR TIME

This article examines the emergence, formation, and development of the system of civil relations in traditional customary law. The main stages of the formation of civil relations, their types and forms, essence and content, features of the basic principles and basic institutions are considered as the main integral parts of traditional law in the nomadic Kazakh society.

The origins and sources, decrees of the rulers of the country are among the official legal bases for regulating civil relations in Kazakh society.

Key words: customs, traditions, values, ancestral laws, public relations, customs norms, Khan's decrees.

Қазіргі таңда еліміз елу елдің қатарында болуды алға қойған мақсаттарының бірі. Еліміздің Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына арналған жыл сайынғы Жолдауларында еліміздің гүлденуі мен даму-ын негізгі бағыт ретінде, нақты шешімдерді жүктеуде. Ондай асқақ міндеттерді тарихи тамыры берік, өзінің өткен сындарлы жолын құрметтейтін мемлекет қана шеше алады.

Қазақстан әдет-ғұрып құқығының ең

маңызды институттарын зерттеп білу арқылы ұлттық құқықтық жүйесін қалыптастыру кезінде қазақ қоғамның одан әрі дамуында ұлттық, дәстүрлі құқықтық құндылықтарын сақтап болашақта қолдануға жол ашылады.

Құқықтың қайнар көздерін қарастыратын болсақ қоғамдағы азаматтық қатынастар түпкі тамыры дәстүрлі әдет-ғұрыптан алатындығына көз жеткіздік.

Ол ежелден-ақ қоғамдағы адам өмірі мен біте қайнасып, қажетін өтеп азаматтық қатынастың кейбір түрлері қоғам дамуы мен үн-дестікке, қоғам дамуының ерекшелігімен сәйкес дамып отырса, ал кейбіреулері өзінің бастапқы қалпын сақтай отырып құқықтық мәнін жоймай келеді. Олар бітімгершілік инс-титуты, билер алқасы түрінде қазіргі өмірге еніп отыр.

Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі мен сипатын айқындайтын, қоғам өмірінің даму деңгейін көрсетер көшпенді өркениеттің болмысы іспеттес болған қоғамдағы азаматтық қарым-қатынасты реттеуші институттар қазақ қоғамының құндылықтары қатарынан ерекше орын алады. Бірақ халқымыздың құқықтық мәдениетінің тарихи астарын ғылыми тұрғы-дан зерттеп, ол дәстүрлі қазақ қоғамындағы әлеуметтік өмірдің негізгі салаларын реттеуге бағытталған нормалардан тұрады. Тарихы тереңге кететін даму сатыларынан тұратын күрделі құқықтық құрылым, азаматтық қатынастарды реттеу институттарының заң ғылымы тарапынан қызығушылық туғызатын маңызды мәселелері бүгінгі таңда арнайы зерттеліп, өз деңгейінен шешімін таба алмады. Қазақ әдет құқығының нормалары мен институттары туралы Ресей басылымдарында жарияланған материалдарында көрініс тапты.

Қазақтың әдет-ғұрып құқығын жан-жақты зерттеуде бір құнды дүние академик С.З.Зимановтың бастамасымен басылып шыққан 10 томдық «Қазақтың ата заңдары». Бұрын мұрағаттарда сирек, қолжазба қорларында болмаса жеке адамдардың қолдарында жүрген құнды материалдар жинақталып көп томдық жинақ жарық көрді. Бұл қазақ құқық жүйесін зерттеушілер үшін өте пайдалы жұмыс болды. Осы еңбектен дәстүрлі қазақ қоғамындағы әдет-ғұрып құқығындағы азаматтық қатынастардың кеңінен қолданылған, қазіргі күнге дейін өз мәнін жоймаған, қайта нарықтық қатынастарда жеке меншікті дамытумен қорғауда басшылыққа алар, үлгі қылар тұстарының көптігін және де кезінде қазақ қоғамының азаматтық қатынаста түрлерін дәстүрлі әдет құқығының жүйесін ондағы қалыптасқан азаматтық қатынастардың жекелеген институттарымен нормаларының ерекшеліктерін білуде көшпелілер

қоғамының жалпылама сипаты мен оның дамуының заңдылықтарын ғана білумен шектелмеу керек.

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы оның құқықтық жүйесіндегі азаматтық қатынастың ерекшеліктерін, нормаларын талдап, оған қатысты құқықтық ұстанымдарды өз жобаларында сөз еткен орыс шенеуніктері мен зерттеушілері А.И.Добросмыслов, Ж.И.Гродеков, П.И.Рычков А.И.Левшин, Л.Ф. Баллюзек, Т.Е.Маковецкий, И.И.Крафт, И.Словохотов, А.И. Мякутин, Н.Малышев т.б. еңбектерінде біршама сөз болған. Бұл еңбектер қазақтар туралы ғылыми әдебиеттерді молайтты. Біз үшін құнды еңбектердің қатарына қазақтардың этно-әлеуметтік, саяси және шаруашылық – мәдени проблемаларын қарастырған Л.П.Мейердің, Н.И.Красовскийдің, Ш.Уалихановтың қазақ тарихын талдап, шолу жасаған еңбектерінің маңызы зор.

Қазақ әдет-ғұрып құқығының келесідей қайнар көздері бар:

1. Әдет (немесе заң);
2. Билер сотының тәжірибесі;
3. Билер съезінің ережелері

Жоғарыда аталған дереккөздердің осы үш түрінің барлығы бір-бірімен тығыз байланысты. Би сотының тәжірибесі немесе басқа рецеденттер немесе ережелер деп аталатын би съезінің шешімдері әрқашан қолданыстағы заңды әдеттерді толықтырды және өзгертті. Олар әдет-ғұрып құқығының қолданыстағы нормаларының мәнін бірден ала алмады. Сонымен қатар, дереккөздердің әрқайсысының өзіндік мәні бар. Әдеттер-бұл белгілі бір қоғамда немесе әлеуметтік топта қайталанатын және олардың мүшелері үшін күнделікті болып саналатын ұрпақтан-ұрпаққа берілетін стереотиптік мінез-құлық. Тұлғааралық қатынастардың негізгі реттеушісі ретінде ол архаикалық таптық әлеуметтік қоғамдарға тән, бұл мұндағы әлеуметтік қатынастардың тұрақты және монотонды болуына, сондай-ақ мәдениетаралық қатынастардың дамуының әлсіздігіне байланысты.

Әдеттер жеке тұлғаларды белгілі бір әлеуметтік және мәдени тәжірибеге бейімдеуге, оны ұрпақтан-ұрпаққа беруге, жеке адамдар арасындағы қатынастарды реттеуге, топ ішіндегі қатынастарды нығайтуға, әртүрлі нысандар мен әлеуметтік қатынас-

тарды үйлестіруге бағытталған. Әдет-ғұрыптар қоғамдық қатынастар мен адамдардың қарым-қатынасын реттеуші ретінде ертерек, кең таралған, күшті және беделді мінез-құлық стандарты болып табылады. Сонымен, бұл сыныпқа дейінгі қоғам болды. Бұл таптық қоғамға көшудің өтпелі кезеңінде болды. Әдет-ғұрыптардың күші-олар қоғамның өзінде оның табиғи өнімі ретінде пайда болады, олар осы қоғамның болуының ажырамас атрибуты болып табылады.

Әдет-ғұрып нормалары күшті, өйткені олар сол күйінде орындалуы керек. Қоғам мүшелерінің санасына сіңген оларды сыртқы факторлар мен тітіркендіргіштердің көмегінсіз санадан шығару қиын. Коммуналдық-рулық жүйенің ыдырауы және оның орнында таптық қоғамның пайда болуы кезінде әдет-ғұрыптар әдетте құқықтық нормалардың қайнар көзі ретінде әрекет етеді. Барлық салаларға немесе әдет-ғұрып нормаларына көптеген билік рұқсат бермейді. Заңды күшке мемлекеттік билікті шоғырландырған әлеуметтік таптың мүдделеріне қызмет ете алатын нормалар ғана ие болады. Мұнда олар бұрынғы стандарттардың жанадан қалыптасқан жағдайларға бейімделуі туралы айтады, мұнда реттеудің сабақтастығы ғана емес, сонымен қатар олардың негізгі дизайнына нұқсан келтірместен оларға өзгерістер енгізу туралы айтылады.

Заңды күші бар әдет-ғұрыптар, яғни саяси билік рұқсат еткен әдет-ғұрыптар заңды әдет-ғұрыпқа айналады. Әдетте, олар ешқандай дереккөзде нақты жазылмаған, басым көпшілігі ұрпақтан-ұрпаққа екі формада берілетін сөз тіркестері: қысқа афоризмдер, мақал-мәтелдер және тез есте қалатын мақал-мәтелдер. Қазақтарда әдет-ғұрыптар мен әдет-ғұрыптар нормалары әрқашан қатаң түрде ерекшеленбейтін. Әдет-ғұрыптар мен әдеттегі құқықтық нормаларды белгілеу үшін жалпы терминдер қолданылды: ескі әдет-ғұрып, ата-баба әдет-ғұрыпы және т.б. Нормалардың маңыздылығын атап өту қажет болған кезде басқа терминдер де қолданылды: жора, жарғы, жол [1].

Кейде олар жұпта қолданылған: жол-жора, жол-жоба. Ал «жарғы» термині басқа терминдермен байланысты болды және оларға қосымша қолданылмады. Біздің

ойымызша, жарғы мемлекеттегі жоғары билік рұқсат еткен немесе мақұлдаған нормалардың жоғары формалары деп аталуы керек. Бұл сөзді сөз тіркестерінде қолдану бүкіл талдаудан өткен жағдайларда, ол салттық құқықтық норма ретінде әрекет етті. Ритуалдық құқық нормалары ресми және бейресми түрде әрекет етті. «Бидің күші, ханның жарлығы, жол, жарғы, ереже» - көшпенділердің құқықтық нормаларының ресми нысандары болды.

Бұл нормалар бейресми түрде «өсиеттер-нұсқаулар, баталар, үлгілі сөздер, астарлы әңгімелер, мақал-мәтелдер, афоризмдер» түрінде болған. Уақыт өте келе құқықтық нормалар мен институттар өз формаларын өзгертті. Кедендік құқық нормаларының бейресми нысандардан формальдыға ауысуының негізі орталықтандырылған мемлекеттік билікті күшейту, мемлекеттің заң шығару қызметінің пайда болуы және жандануы болып табылады. Әдет-ғұрып нормаларын формальдыдан бейресми формаларға өзгертудің кері процесінің артында бірнеше факторлар бар. Біріншіден, қазақ қоғамында қоғамдық қатынастарды реттеу орталықтандырылған билікке тәуелді емес, екіншіден, әдеттегі құқық нормалары ауызша әзірленеді, каббализацияланады және таратылады. Үшіншіден, қазақ көшпелі қоғамындағы орталықтандырылған билік өте әлсіз болды және оның уақтылы жандануы оның ресми актілерінің өміршеңдігіне ықпал еткені белгілі [2].

Әдет-ғұрып нормаларын көрсетудің ресми формаларының ішінде ханның заңды маңызы бар Жарлығын атап өткен жөн. Хан жарлықтары салық салу, Астананы (Орданы) анықтау, әскери іс, халықтың көші-қон мәселелерінде маңызды рөл атқарды. Ханның жарлықтарында аксүйектер құрылтайының шақырылу орны, тәртібімен уақыты анықталды және судьялар кеңесі институтын құрудың негізгі формаларының бірі болды. Би кеңесі мүшелерінің және оның мүшелерінің санын анықтауда, би кеңесі қызметінің мақсаттары мен құрылымдық жүйесін анықтауда хан жарлықтарының беделі жоғары болды. Орталықтандырылған хан билігінің қатандау дәуірінде олардың жарлықтары әкімшілік және қылмыстық жазалардың жаңа

түрлерін (өлім жазасы, түрмеге лақтыру, сабау және т.б.) бекіте бастады. Сонымен қатар, ханның жарлықтары діни бағытты қалыптастыруда және қоғамдағы діни саясатты анықтауда маңызды рөл атқарды. Қазақтың әдеттегі құқық нормаларының тағы бір тарихи нысаны «жолдар» болды.

Қазақстан тарихында әдет-ғұрыптарды кодификациялаудың негізгі нысандары болып табылатын «Қасым-хан жолы» (1511-1523) және «Есім ханның ескі жолы» (1598-1645) сияқты екі жол белгілі, осылайша хандар нормаларға әдет-ғұрыптардың заңды күшін беруге ұмтылды[3].

Атап айтқанда, XVI ғасырдың бірінші ширегінде Қасым-хан бірқатар сот шешімдерімен кейбір «ежелгі» нормаларды қолданудың маңыздылығы мен қажеттілігін растады. Аңыз бойынша, бай дала дворяндарының бірінде ол осы нормаларды сақтаудың маңыздылығы және оларды заңды дауларды шешуде қолдану керек екендігі туралы айтқан. Осылайша, кейбір нормалар мен әдет-ғұрыптар (мүмкін біршама түзетілген) билеуші күшке ие болды. Бұл әрекет тарихи түрде «Қасым ханның қастарға апаратын жолы» деп аталады. Бастапқыда оның жазбаша нұсқасының бар екендігіне күмән болған, дегенмен оның жазбаларының болуы күмән тудырмайды. Қазақ көшпелі қоғамына тән жетілген ауызекі сөйлеу мәдениетінің болуы бізге осы нормаларды толық және дәл жеткізді деп айта аламыз. «Қасым ханның қасқа жолы» ережелері мен нормалары ұрпақтан-ұрпаққа қатаң түрде беріліп отырды. Би туралы сот шешімдерінде бұған көптеген сілтемелер бар, әсіресе оны бишілер ерте әдет-ғұрыптар мен құқықтық нормалардың күшін мойындауға тырысқанда жиі қолданған.

Сондай-ақ, осындай құқықтық нормаларды XVI ғасырдың аяғы мен XVII ғасырдың бірінші ширегінде өмір сүрген Есім хан шығарғаны айтылады. Ол тарихта «Есім ханның ескі жолы» ретінде белгілі [3].

Хан билігінің осы және басқа жарлықтарында мемлекеттің ішкі және сыртқы саясаты, оны нығайту және қоғамды басқару тұрғысынан маңызды деп саналатын әдет-ғұрыптардың аз бөлігі болды. Тәуке ханның тұсында өз заманының әйгілі билеріне ай-

налған үш жүз бидің белсенді қатысуы XVII ғасырдың аяғы мен XVIII ғасырдың басында жасалған «жеті Хартияда» да қазақ халқы арасында жиі қолданылатын әдеттегі және құқықтық нормалардың басым көпшілігін көрсетпейді. Тәуке ханның Жарғысы негізінен жүздердің орта және кіші кландары арасында басым болды. Тәуке ханның жарлығымен қатар XVIII ғасырда қазақ даласында ресми түрде ешқандай дерек көздерінде тіркелмеген басқа да қарапайым құқық нормалары заңды күшке ие болды[4].

Басқаша айтқанда, әдеттегі құқық нормаларын қолдану аясы олар реттейтін қоғамдық қатынастардың көлемі жағынан да, қамтуы жағынан да едәуір кең. Әдет-ғұрып нормалары отбасылық қатынастардан саяси қатынастарға дейінгі көптеген қатынастардың реттеушісі болды, дегенмен олардың қазақ көшпелі қоғамының қоғамдық-саяси өмірінің әртүрлі салаларында әртүрлі күшке ие болғаны белгілі.

Қазақ хандары моральдық құқық нормаларын жүйелі түрде жетілдіріп, қоғамның талаптарына сәйкес өзгерістерге ұшырап, формальды сипат берді. Енді оларға жеке назар аударайық.

Қасым ханның қасқа жолы. Қазақ тайпалары бірнеше мың жыл бойы еуразиялық көшпенділердің тығыз қоныстанған ортасында Алаш туы астында Тәуелсіз мемлекет құрған уақыт XV ғасырдың ортасы болып табылады. Керей мен Жәнібек хандарының тұсында мемлекет идеясының өміршеңдігі үшін күрескен қазақ рулары Қасым ханның ұлы Жәнібек тұсында мемлекетті нығайтып, құқықтық нормаларды қалыпқа келтіріп, заңдарды ішкі және сыртқы саяси жағдайға бейімдей бастаған сияқты.

Ал Пішпек Ережесінде(1884ж.) «... егер кімде-кім айттырылмаған қызды ұрлап қашса, онда қалың мал, оның үстіне бір түйе және жиырма бес ірі қара төлейді», - деп көрсетеді мұрағат материалдары.

Міне, осылайша төтенше билер съезінде қаралған істер бойынша алып қашқан қыздың қалың малын төлеу оның еркіне де байланысты болғандығын ескерген сияқты.

Билердің төтенше съезі өте сирек өткізілген шамамен жылына бір мәрте, немесе бірнеше жыл өткеннен кейін барып шақы-

рылған. Бұл көбіне уезд аралық съезге тән болған. Бұндай әр съезде кісі өлтіру, барымта және өзекті мәселенің бірі–әменгерлікке байланысты жесір дауы болатын. Оның түп-тамыры өткен заманнан әдет-ғұрып заңдарында «Аға өлсе-жеңге мұра, іні өлсе–келін мұра» деген қағида қатаң сақталған. Бұл туралы қазақтың әдет-ғұрып туралы материалдарында: «Вследствие такого понятие укоренившегося веками, посмерти всякого киргиза, жена его поистечении за одного из братьев умершего называющего ее аменгерями или прямыми наследниками на ее после мужа», - деп жазады. [5]

Қорыта айтқанда, азаматтық қатынасты қарастыратын құқықтық заңдар қоғамның даму сатысына байланысты болған әр түрлі нысанда, сол қоғамның әлеуметтік, экономикалық құрылысы, саясаты, жалпы өркениетіне лайықталып қарастырылған. Оның өнегесі мол, тәрбиелік мәні зор жақтары бар түрлерімен қатар, қоғамның ондағы

адамзаттың көркеюіне кері әсері болған заңдардың да болғанын көріп отырмыз.

Бұл қайнар көздерді жетік білмейінше, көшпенділердің демократиялық үрдісінен жинақталған тәжірибеге арқа тірмейінше, бүгінгі тәуелсіз елдің, тәуелсіз заңын жасау мүмкін емес. Азаматтық құқықтық мәселедегі құқықтық қайнар көздер болып есептелетін әдет-ғұрып заңдары, оның негізінде құрастырылған құқықтық ескерткіш, оларды басшылыққа алып шешілген билердің билігі, съезд ережелері, құқықтық актілердің мұраның бөліну ерекшелігі, мөлшері мұраны бөлудегі талаптары білу, түсіну, оның алдыңғы қатарлы талаптарын орындау–әрбір адамның парызы деп білемін. Қоғамдағы азаматтық қатынастың өзге де түрлері меншікке ие болу, міндеткерлік атқару, отбасы–неке қатынастарын реттестіру мәселесі қоғамдық құрылыстың даму сатысына қарай әр түрлі деңгейде қолданылып отырады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер –Древний мир прав казахов. Материалы, документы и исследования. 10 томдық./бағдарлама жетекшісі: Зиманов С.З. қазақша, орысша, түрікше, ағылшынша.- Алматы: жеті жарғы, 10 том-2009ж.
2. Бердібаева Ә.Қ. «Қазақ әдет-ғұрып құқығындағы келісім –шарт институты». З.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған диссертациясының авторефераты.-А,2010.
3. Сқақова Б.Қ. «Қазақ әдет құқығы бойыншаалым-салық нормалар жүйесі». З.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған диссертациясының авторефераты.-А,2010.
4. Смагулова А.А. «Шариат заңдарындағы адам құқықтары мен бостандықтары және олардың дәстүрлі қазақ қоғамындағы іскеасу ерекшеліктері». Заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған диссертациясының авторефераты.-А,2010.
5. Зиманов С.З. Қазақтың ата-заңдары және оның бастаулары «Ақиқат»-2011.
6. Назарбаев Н. Тарих толқынында –Алматы: Ата мұра,1999

Автор туралы мәлімет

Джигитова Раушан Нұрболатқызы — Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты жалпы заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі

Джигитова Раушан Нурболатовна — старший преподаватель кафедры общеправовых дисциплин Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букембаева, подполковник полиции

Dzhigitova Raushan Nurbolatovna — senior lecturer of the Department of general legal disciplines of the Aktobe Law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, police lieutenant colonel

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЗАҢНАМАСЫМЕН ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫНДА ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ

Автор мақалада Конституцияда мемлекеттің негізгі заңы ретінде елдің саяси идеологиясы көрсетілген. Бағдарламалық маңызы бар конституциялық құндылықтар елдің қоғамдық және мемлекеттік құрылымы негізделетін мақсаттарды, міндеттерді және іргелі принциптерді айқындайтын негізі туралы қарастырады.

Түйінді сөздер: Конституция, құндылықтар, міндеттер, мақсатты, құқықтық ережелер, құқықтық нормалар.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ЦЕННОСТИ И ПУТИ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ И ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ КАЗАХСТАНА

В статье автора изложена политическая идеология страны как основного закона государства. Конституционные ценности, имеющие программно-значимое значение, предусматривают основу, определяющую цели, задачи и фундаментальные принципы, на которых основывается общественное и государственное устройство страны.

Ключевые слова: Конституция, ценности, задачи, цель, правовые положения, правовые нормы.

CONSTITUTIONAL VALUES AND WAYS TO IMPLEMENT THEM IN THE LEGISLATION AND LAW ENFORCEMENT PRACTICE OF KAZAKHSTAN

The author's article outlines the political ideology of the country as the basic law of the state. Constitutional values of programmatic significance provide a framework defining the goals, objectives and fundamental principles on which the social and state structure of the country is based.

Keywords: Constitution, values, objectives, purpose, legal provisions, legal norms

ҚР Конституциясы – қоғам мен мемлекеттің даму жолдарын айқындаған мемлекеттің идеологиялық бағдарламалық құжаты.

Конституцияда мемлекеттің негізгі заңы ретінде елдің саяси идеологиясы көрсетілген. Бағдарламалық маңызы бар конституциялық құндылықтар елдің қоғамдық және мемлекеттік құрылымы негізделетін мақсаттарды, міндеттерді және іргелі принциптерді айқындайтын негізгі Заң нормаларында көрініс табады. Біз дамудың құндылық бағдарларын, сондай-ақ республикада жұмыс істейтін мемлекеттік және құқықтық институттардың мақсатын белгілейтін құқықтық ережелер туралы айтып отырмыз. Біз дамудың құндылық бағдарларын, сондай-ақ республикада жұмыс істейтін мемлекеттік және құқықтық инсти-

туттардың мақсатын белгілейтін құқықтық ережелер туралы айтып отырмыз. Мұндай конституциялық ережелердің ауқымы әр мемлекет үшін әр түрлі. Ол көбінесе дамудың нақты тарихи жағдайларымен, елдің алдында тұрған саяси, әлеуметтік және экономикалық міндеттермен алдын-ала анықталған[1].

Қазақстандық конституциялық құндылықтар жүйесінде конституциялық нормалардың мағынасын түсіну және түсіндіру үшін базалық маңызы бар Негізгі Заң алдын-ала тұтас қабылдаусыз конституциялық-құқықтық нормалар мен институттардың мазмұнын түсіну қиын. Кіріспесінің ережелері ерекше орын алады. Өйткені оның аксиологиялық компонентін Конституция-

лық құндылықтардың қасиеттеріне Қазақстанның демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекетті бекітуі туралы нормалар ие, олардың ең жоғары құндылықтары адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады.

Сондай-ақ республика қызметінің негізгі қағидаттары: қоғамдық келісім және саяси тұрақтылық, бүкіл халықтың игілігі үшін экономикалық даму, қазақстандық патриотизм, неғұрлым маңызды мәселелерді демократиялық әдістермен шешу. Президенттік басқару нысаны бар біртұтас мемлекет туралы, халықтық және мемлекеттік егемендіктің мазмұны, биліктің бірлігі және оны филиалдарға бөлу, Конституцияның үстемдігі және қолданыстағы құқық туралы нормалар конституциялық құндылықтардың мәртебесіне ие [2].

Президенттік басқару нысаны бар біртұтас мемлекет туралы, халықтық және мемлекеттік егемендіктің мазмұны, биліктің бірлігі және оны филиалдарға бөлу, Конституцияның үстемдігі және қолданыстағы құқық туралы нормалар конституциялық құндылықтардың мәртебесіне ие. Гуманистік дүниетанымға сәйкес құндылықтың басты белгісі – онда адамға пайдалы қасиеттердің болуы немесе осы құндылықты адамның игілігі үшін пайдалану мүмкіндігі.

Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстанды әлеуметтік мемлекет ретінде бекіту туралы Негізгі Заңның ережелері конституциялық құндылықтың қасиеттеріне ие, оған сәйкес адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беріледі, лайықты өмір сүру және жеке тұлғаның еркін дамуы үшін жоспарлы түрде жағдайлар жасалады.

Тарихи тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтік мәселелер радикалды экономикалық өзгерістерді жүзеге асыру кезінде бірінші орынға шығады, бұл ынталандыру және сонымен бірге олардың қажетті алғышарттары ретінде қызмет етеді. Мемлекеттік дамудың берік экономикалық негіздерінің болуы – табысты әлеуметтік саясатты іске асырудың міндетті шарты және құралы. Экономикалық өсуге қарай мемлекет халқының өмір сүруіне қолайлы әлеуметтік жағдайлар жасау оның қызметінің басты мақсатына айналады.

Конституциялық-құқықтық практика біздің қазақстандық қоғамның базалық құндылықтарын ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік қатынастардың жоғары серпінділігі жағдайында мемлекеттіліктің әлеуметтік-экономикалық негіздерін нығайтуға деген ұмтылысымызды, күнделікті, бірақ қазіргі жағдайда өте өзекті экономикалық проблемаларды шешу үшін негізгі Заңның заңдық күшін әлемде қалыптасқан тенденция аясында айғақтайды [3].

Мемлекеттің міндеті-адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау, сондықтан қазақстандық заңнаманың мазмұнын дәл құқықтар мен бостандықтар анықтайтыны заңды. Оларды шектеу ерекше жағдайларда және ерекше тәртіппен орын алуы мүмкін: тек заңдармен және конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын қорғау мақсатында қажет болған жағдайда ғана. Экономикалық өсуге қарай мемлекет халқының өмір сүруіне қолайлы әлеуметтік жағдайлар жасау оның қызметінің басты мақсатына айналады.

Конституциялық-құқықтық практика біздің қазақстандық қоғамның базалық құндылықтарын ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік қатынастардың жоғары серпінділігі жағдайында мемлекеттіліктің әлеуметтік-экономикалық негіздерін нығайтуға деген ұмтылысымызды, күнделікті, бірақ қазіргі жағдайда өте өзекті экономикалық проблемаларды шешу үшін Негізгі Заңның заңдық күшін әлемде қалыптасқан тенденция аясында айғақтайды [5].

Мемлекеттің міндеті-адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау, сондықтан қазақстандық заңнаманың мазмұнын дәл құқықтар мен бостандықтар анықтайтыны заңды. Оларды шектеу ерекше жағдайларда және ерекше тәртіппен орын алуы мүмкін: тек заңдармен және конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын қорғау мақсатында қажет болған жағдайда ғана.

Сонымен бірге, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары абсолютті емес, оларды жүзеге асыру басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауы, конституциялық құрылысқа және қоғамдық имандылыққа қол сұғылмауы керек.

Осылайша, қоғамдық тәртіп, халықтың денсаулығы мен имандылығы конституциялық құндылықтар тізбесін толықтырады. Бұл ретте ең маңызды міндет – Конституциялық қорғалатын құндылықтардың, мақсаттар мен мүдделердің тепе-теңдігі мен пропорционалдылығын сақтау, өйткені мүмкін және тиісті арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етудің пәрменді құралы бола отырып, пропорционалдылық қағидаты Конституциялық қақтығыстардың алдын алудың тиімді құралы болып табылады.

Қазақстандық конституционализмнің атрибуттарының бірі-мемлекеттік және қоғамдық дамудың құндылық-дүниетанымдық немесе идеологиялық бағдарлары. Конституцияның 5-бабының 1-тармағында біздің елімізде идеологиялық әртүрлілік танылады, бұл әртүрлі идеологиялық көзқарастар мен көзқарастардың қатар өмір сүру мүмкіндігін білдіреді. Сонымен қатар, әртүрлі әлеуметтік топтардың қажетті жағдайларда және заң шеңберінде мемлекеттік және қоғамдық дамудың өзіндік көзқарасын тұжырымдау, білдіру және қорғау құқығын білдіреді. Саяси әртүрліліктің қажетті алғышарты бола отырып, идеологиялық әртүрлілік мүдделерді білдірудің заңды құралдарын пайдалану, мемлекеттік билік пен өзін-өзі басқаруды жүзеге асыруға тікелей және жанама қатысу мүмкіндігін білдіреді.

Саяси-құқықтық және адамгершілік құндылықтарды біріктіре отырып, Конституция тек құқықтық санаға ғана емес, сонымен бірге қоғамдық дүниетанымды қалыптастыру процесіне де әсер ете алады. Мұндай әсердің көріністерінің бірі және практикалық нәтижесі-көпұлтты және көпконфессиялы Қазақстан халқының толеранттылығы, бірлігі болып табылады. Өздеріңіз білетіндей, Қазақстан халқы Ассамблеясы еліміздің көпұлтты халқының мүдделерін білдіретін институт болып табы-

лады. Қазақстан ұлтының рухани бірлігіне жәрдемдесу және биліктің заңнамалық тармағын қалыптастыруға қатыса отырып, ол мазмұны мен нысаны бойынша бірегей Конституциялық құндылықты білдіреді.

Мемлекет Демократия институттары мен азаматтық қоғамды дамыту арқылы қазақстандық бірегейлікті қалыптастыру процесін жан-жақты қолдайды. Қазақстандық қоғамды шоғырландырудың заңды кепілі азаматтардың шығу тегі, жынысы, нәсілі, ұлты, тілі, діні себептері бойынша кемсітуге тыйым салу болып табылады. Бұл тұрғыда Қазақстан жерінде әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съездерін өткізу халықаралық ынтымақтастықтың көпвекторлығы мен жемістілігін растайтын ғана емес, сонымен қатар конституциялық құндылықтарды іске асырудың нәтижесі.

Қазіргі конституциялық-құқықтық ғылымда «Конституцияның негізгі құрылымы» тұжырымдамасы белсенді түрде дамытылуда, оның шеңберінде Негізгі Заң құрылымдық жағынан біртұтас, бірақ иерархиялық тұрғыдан қалыптасқан құндылықтар жүйесі ретінде қарастырылады.

Сонымен қатар, заң шығару және орындау процесінде анықталған құндылықтар иерархиясы туралы пікір жиі айтылады немесе оның жеке және қоғамдық мүдделер арасындағы тепе-теңдікті табу нәтижесіне тәуелділігі байқалады. Қазіргі конституциялық-құқықтық ғылымда «Конституцияның негізгі құрылымы» тұжырымдамасы белсенді түрде дамытылуда, оның шеңберінде Негізгі Заң құрылымдық жағынан біртұтас, бірақ иерархиялық тұрғыдан қалыптасқан құндылықтар жүйесі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, заң шығару және орындау процесінде анықталған құндылықтар иерархиясы туралы пікір жиі айтылады немесе оның жеке және қоғамдық мүдделер арасындағы тепе-теңдікті табу нәтижесіне тәуелділігі байқалады.

ҚР Конституциялық Кеңесі өз шешімдерінің бірінде «адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылықтар болып табылады» деген конституциялық норма Қазақстан Республикасы үшін жалпыадамзаттық құндылықтардың басымдығы туралы куәландырады деп

атап өтті. Бұл тұжырымнан жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтардың мазмұндық сипаттамаларының ұштасуы туындайды,

бұған халықаралық-құқықтық нормаларды отандық құқықтық жүйеге енгізу процесі дәлел бола алады».

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

- 1.Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамыз (08.06.2022 ж. өзгерістер мен толықтырулармен)
2. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы / / БҰҰ Бас Ассамблеясы 10 желтоқсан 1948 ж
- 3.1990 жылғы 25 қазандағы» Қазақ КСР Мемлекеттік Егемендігі туралы « Декларация
- 4.1991 жылғы 16 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заң
- 5.1995 жылғы 2 қарашадағы республикалық референдум туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы (15.06.2017 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен)

Автор туралы мәлімет

Симанова Гулдана Тагыбергенқызы — Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты жалпы заң пәндері кафедрасының оқытушысы, полиция капитаны

Симанова Гулдана Тагыбергеновна — преподаватель кафедры общеправовых дисциплин Актобинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букембаева, капитан полиции

Simanova Guldana Tagybergenovna - lecturer of the Department of General Legal Disciplines of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, police captain

-
- Әкімшілік құқық
  - Административное право
  - Administrative law

ЖАС ӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДА ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Саясатты дамытудың басты бағыттарының бірі болып саналатын кез-келген мемлекеттің негізгі басымдығы – балалық шақтың қауіпсіз және қауіпсіз болуын қамтамасыз ету. Кәмелетке толмағандардың әкімшілік құқық бұзушылықтарының өсуі, мысалы, ұсақ бұзақылық, ұрлық, ішімдік ішу, азғындық және т.б. Барлық заңсыз әрекеттер анықталып, жазалануы керек, өйткені, егер жасөспірімдер құқық бұзушылықтар үшін жауап бермесе, онда бұл жазасыздық сезімін тудырады және көбінесе ауыр қылмыстарға әкеледі.

Түйінді сөздер: құқық бұзушылықтардың профилактикасы, теріс қылықтар, қараусыздық, панасыздық, қоғамға жат әрекеттер.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Основным приоритетом любого государства, которое считается одним из главных направлений развития политики, является обеспечение безопасности и безопасности детства. Рост числа административных правонарушений несовершеннолетних, таких как мелкое хулиганство, воровство, пьянство, безнравственность и т.д. все незаконные действия должны быть выявлены и наказаны, потому что, если подростки не несут ответственности за правонарушения, это создает чувство безнаказанности и часто приводит к серьезным преступлениям.

Ключевые слова: профилактика правонарушений, проступков, безнадзорности, беспризорности, антиобщественных действий.

OFFENSES AMONG THE YOUNGER THE MAIN DIRECTIONS OF PREVENTION

The main priority of any state, which is considered one of the main directions of policy development, is to ensure that childhood is safe and sound. All illegal actions must be identified and punished, because, if adolescents are not responsible for offenses, then this creates a feeling of impunity and often leads to serious crimes.

Key words: prevention of offenses, misconduct, neglect, homelessness, antisocial behavior.

Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Заңына сәйкес мемлекеттік органдармен және азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл жасай отырып, балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алудың және кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алудың түрлі бағыттары бойынша іс-шаралар кешенін жүргізуде [1].

Жалпы, қабылданған шаралардың нәтижесінде 2015 жылдан бастап жасөспірімдер қылмысының 18%-ға (3180-нен 2608-ге дейін) төмендеуі байқалады. 2015 жылдың 10 айында кәмелетке толмағандар жасаған 548 (2014 жыл-807) ауыр және 61 (2014 жыл-71) аса ауыр қылмыстар тіркелді, оның ішінде 24 кісі өлтіру (2014 жыл-42), 60 тонау (2014 жыл-86), 382 (2014 жыл-607) тонау және 1387 (2014-1551) ұрлық. Қылмыс жасаған 3063 кәмелетке толмағандардың 1879-ы (2014 жылы-2614) жалпы білім беретін мектептердің, 776-ы (2014 жылы-856) – колледж-

дердің және 267-сі (2014 жылы-349) жоғары оқу орындарының оқушылары болып табылады [2].

Жасөспірімдердің құқық бұзушылықтарын теріс қылықтар мен қылмыстарға жатқызуға болады. Осы екі дәреженің айырмашылығы-жасалған әрекеттің салдарының ауырлығы.

Әдетте, кәмелетке толмағандардың қылмыстары ересектерге қарағанда қауіпті емес. Қылмыстық әрекеттердің шамамен 80%-ы ұрлық, бұзақылық. Ауыр қылмыстар: кісі өлтіру, ауыр дене жарақаты, зорлау, шамамен 8% [3].

Соңғы онжылдықта автокөліктерді айдап әкетуге, есірткі препараттары мен есірткіге теңестірілген заттардың заңсыз айналымына, экстремистік ерсі қылықтарға байланысты қылмыстар санының артуы байқалады.

Кәмелетке толмағандардың әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілігі моральдық немесе заңды сипатта болуы мүмкін.

Құқық бұзушылықтардың алдын алу үлкен маңызға ие және нәтижеге жету үшін ата-аналық міндеттерді шешудің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылатынына күмән жоқ. Осы орайда келесі жұмыстар атқарылу қажет:

- педагогикалық немқұрайлылықты жеңу;
- белсенді өмірлік ұстанымды қалыптастыру, қоғамдық маңызды қызметке тарту;
- мүдделерді ауыстыру;
- кәсіби бағдар.

Жалпыға бірдей түсіну үшін «Құқық бұзушылықтың алдын алу» терминінің аражігін анықтап алу қажет.

Құқық бұзушылықтардың алдын алу – бұл, құқық бұзушылықтардың себептері мен жағдайларын анықтау және жою немесе құқық бұзушылықтарға жол бермеу бойынша ұйымдастырушылық, құқықтық, экономикалық, әлеуметтік, демографиялық, тәрбиелік және өзге де шаралар жиынтығы болып саналады.

Құқық бұзушылықтың алдын алудың мақсаты жеке тұлғаны, қоғамды және мемлекетті құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғау болып табылады [4].

Мәселелерді шешу үшін мына ұйымдар қатыстырылады:

- білім беру мекемелері;
- мәдени-спорттық мекемелер;
- қоғамдық-мемлекеттік мекемелер.

Жасөспірімдерді спорттық-туристік қызметке, әскери-патриоттық жұмысқа, көркемөнерпаздыққа тарту және т.б. жеке тұлғаның мүдделерін ауыстыруға, өзін-өзі тануды қалыптастыруға, өмірлік басымдықтар мен перспективалардың оң өзгеруіне ықпал етеді.

Осы бағытта заң шығарушы орган бірқатар маңызды жұмыстар атқарды, оның ішінде «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» болып табылады, оған сәйкес кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу саласындағы мемлекеттік органдардың негізгі міндеттері:

- 1) кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қараусыздықтың, панасыздықтың және қоғамға жат әрекеттердің алдын алу, оларға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою;
- 2) кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету;
- 3) өмірлік қиын жағдайға тап болған кәмелетке толмағандарды әлеуметтік оңалту;
- 4) кәмелетке толмағандардың заңға бағынатын мінез-құлқын қалыптастыру;
- 5) кәмелетке толмағандарды құқық бұзушылықтар немесе қоғамға жат әрекеттер жасауға тарту фактілерін анықтау және жолын кесу;
- 6) кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу жөніндегі заңды тұлғалардың қызметін үйлестіру [1].

Алайда, бұл кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу мәселесін түбегейлі шешпейді.

Құқық бұзушылықтың алдын алу мәселесі білімнің әртүрлі салаларындағы мамандардың назарын аударды: криминология, әлеуметтану, психология, медицина. Педагогика ғылымы да одан тыс қалмайды.

В.Д.Гуровтың пікірінше, қазіргі педагогикалық ғылымның міндеттерінің бірі – балалар мен жасөспірімдердің құқық бұзушылыққа бейімділігі мәселесін шешу және оның алдын алу, жасөспірімдердің заңсыз мінез-құлқының себептерін түсінуге бағытталған күш-жігерді жандандыру, оны тежеудің және алдын алудың тиімді жолдарын іздеу [5].

Ғылыми әдебиеттерді талдау барысында жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу күрделі көп деңгейлі процесс екенін айтуға мүмкіндік береді. Аталған мәселелер бойынша зерттеулер саны әр ғылыми салада жеткілікті. Сонымен, педагогика мен криминологияның тоғысында жүргізілген зерттеулердің ішінде Ю.М.Антонян, Я.Г.Анапренко, А.С.Белкин, К.Е.Игошев, Г.М.Минковский, А.Н.Литвинов, Д.В.Гуров, Т.С.Барило және т.б. Кәметке толмаған құқық бұзушының жеке басының психологиялық сипаттамасы, оның пайда болу себептері мен жолдары С.А.Беличева, Е.В.Змановская, А.И.Захаров, Ю.А.Клейберг және т.б. сияқты ғалымдардың еңбектерінде көрінеді (жалпы білім беретін мектептегі балалармен профилактикалық жұмыс), А.Н.Пыхарева (мәдени-ағарту жұмыстары арқылы құқық бұзушылықтардың алдын алу), Т.Н.Краснобаева (дене тәрбиесі құралдарымен құқық бұзушылықтардың алдын алу) және т.б.

Көптеген зерттеулер балалар мен жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу мәселесінің өзектілігі мен пәнаралық сипатын растайды. Оның педагогикалық аспектісінің мәнін анықтау «Алдын алу» және «Құқық бұзушылықтың алдын алу» сияқты ұғымдарды қарастыруды қамтиды. Алдын алу (грек тілінен. «prophylaktikos») қандай да бір құбылыстың алдын алуға немесе қауіп факторларын жоюға бағытталған түрлі іс-шаралар кешенін білдіреді.

Алайда, ғылымның әртүрлі салаларында бұл ұғым әртүрлі түсіндіріледі. Медициналық әдебиеттерде профилактика дегеніміз - жеке адамның немесе бүкіл ұжымның денсаулығын сақтау және нығайту бойынша алдын - алу және сауықтыру шараларының жиынтығы [6]. Заң ғылымы

профилактиканы қылмыстың алдын алу ретінде анықтайды. Яғни, жалпы қылмыс факторларын және оның жекелеген түрлерін, қылмыскердің жеке басының қоғамдық қауіптілігін анықтауға, шектеуге немесе жоюға бағытталған шаралар кешені [7]. Криминологияда дайындық кезеңдерінде қылмыстарды анықтау фактілеріне қатысты нақты қылмыстарды тоқтату туралы алдын алу туралы жиі айтылады [8]. Психологтар профилактиканы тұлға деңгейіндегі рухани процестерді басқару ретінде қарастырады [9].

Педагогикалық ғылым тұрғысынан профилактика - бұл тәуекел тобындағы жеке адамдарда мүмкін болатын физикалық немесе әлеуметтік-мәдени қақтығыстардың алдын алуға, адамдардың өмірі мен денсаулығының қалыпты деңгейін сақтауға, қорғауға бағытталған ғылыми негізделген және уақтылы қабылданған іс-шаралар. Құқық бұзушылықтардың алдын алуды педагогтер әлеуметтік ортаның жағымсыз факторларының жеке тұлғаға әсерін бейтараптандыруға, жасөспірімдердің мінез-құлқындағы құқыққа қайшы немесе басқа да ауытқулардың алдын алуға бағытталған әлеуметтік-психологиялық, медициналық және педагогикалық сипаттағы шаралар кешені ретінде айқындайды [10].

Тұжырымдамаларды салыстырмалы талдау педагогикада «Алдын-алу» білімнің басқа салаларына қарағанда едәуір кеңірек қарастырылатындығын көрсетеді, бұл шаралар мен іс-шаралар кешенін ғана емес, сонымен қатар қауіп факторларын жою және баланың заңсыз мінез-құлқының алдын-алу бойынша мақсатты қызметті білдіреді.

Алдын алудың бірнеше түрлері бар: бастапқы, екіншілік, үшіншілік.

Бастапқы профилактика - девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына әсер ететін биологиялық және әлеуметтік-психологиялық факторлардың теріс әсерін болдырмауға бағытталған шаралар кешені [9].

Бастапқы профилактика құқық бұзушылықтардың пайда болу себептерін олар пайда болғанға дейін алдын алуға бағытталған шараларды қамтиды. Педагогикалық тұрғыдан алғанда, бұл кезең баланың қажеттіліктерін әлеуметтік оң

тәсілдермен қанағаттандыру үшін жағдайлар мен мүмкіндіктер жасау, жасөспірімнің жеке басын зерттеу, оның жақын ортасын зерттеу: отбасы, мектеп ұжымы, микрогруппалар мен бейресми бірлестіктер, сондай-ақ оларда пайда болатын тұлғааралық қатынастар мен процестер бойынша мұғалімнің қызметін қамтиды. Осылайша, құқық бұзушылықтардың пайда болу алғышарттарын мүмкіндігінше ерте анықтау және жою міндеттері шешіледі.

Екіншілік профилактика - бұл девиантты мінез-құлықпен сипатталатын кәмелетке толмағандармен жұмыс істеуге бағытталған медициналық, әлеуметтік-психологиялық, құқықтық және басқа шаралар кешені [9]. Екіншілік профилактиканың педагогикалық іс-шараларына оқушының құқыққа қайшы мінез-құлқын ерте диагностикалау; тұлғаның психологиялық қолайсыздығын ашу жатады. Бұл кезеңде

педагогтың қызметіндегі басты нәрсе-жасөспірімнің неғұрлым ауыр теріс қылық, құқық бұзушылық, қылмыс жасауына жол бермеу. Бұл міндет кәмелетке толмағандар комиссия жөніндегі комиссия мен инспекторды, әлеуметтік педагогтарды, мектеп психологтарын және ата-аналарды тарта отырып кешенді түрде шешіледі.

Үшіншілік профилактика - бұл әлеуметтік-психологиялық және құқықтық сипаттағы шаралар кешені, мақсаты бар қайта қылмыс жасаудың алдын алу [9]. Үшінші дәрежелі профилактиканың айрықша ерекшелігі - бұл жұмыстың алдын алуға емес, проблеманы жеңуге, құқық бұзушыны оңалтуға және әлеуметтендіруге бағытталуы.

Жоғарыда аталған алдын алу шараларын жүзеге асыру кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтар мен олардың қылмыстарын азайтуға ықпал етеді деп санаймыз.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі № 591 Заңы. [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000591>.
2. ҚР балалардың жағдайы туралы баяндама. Астана, 2014. 88б.
3. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29829542&pf=1>
4. <https://www.aspc-edu.ru/parents/pub/profilaktika-pravonarusheniya.php>
5. Гуров, Д. В. Педагогические аспекты профилактики правонарушений среди несовершеннолетних в системе работы органов внутренних дел : на примере Ставроп. края : автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.01/Гуров Данил Валерьевич; Ставрополь, 2004. 22 б.
6. Медицинская энциклопедия [Электр. ресурс]. Режим доступа: <http://www.medicalen>
7. Большой юридический словарь онлайн [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://lawenc.net/word/profilaktika-prestupnosti-5030.html>. - Дата доступа : 05.02.2013.
8. Бакаев, А.А. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних : учеб. пособие. / А.А. Бакаев. - Москва : Логос, 2004. - 214 б.
9. Рябец, В.А. Программа профилактики правонарушений среди несовершеннолетних / В. А. Рябец; Санкт-Петербург. Социальная сеть работников образования-2012. - <http://nsportal.ru/shkola/sotsialnava-pedagogika/libraru/programma-profilaktika-pravonarusheniisredinesovershennoletn>.
10. Загвязинский, Н.И. Профилактика девиантного поведения / Н. И. Загвязинский. - М.: Дашков и К., 2002. - 95 б.

Авторлар туралы мәлімет

¹Фаткулин Ильдар Оскарович — ҚР ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты ІО әкімшілік қызметі кафедрасының оқытушысы, з.ғ.м., полиция майоры

---

¹**Фаткулин Ильдар Оскарович** — преподаватель кафедры административной деятельности ОВД Актюбинского юридического института МВД РК им.М. Букенбаева, м.ю.н., майор полиции

¹**Fatkulin Ildar Oskarovich** — lecturer of the Department of Administrative Activities of the Department of Internal Affairs of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, m.o.l., police major

²**Ерланұлы Куат** — ҚР ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты ПО әкімшілік қызметі кафедрасының аға оқытушысы з.ғ.м., полиция майоры

²**Ерланұлы Куат** — старший преподаватель кафедры административной деятельности ОВД Актюбинского юридического института МВД РК им.М.Букенбаева, м.ю.н., майор полиции

²**Yerlan Kuat** — is the Senior Teacher of the Department of administrative activities of the Aktyubinsk Legal Institute of the MVD of the Republic of Kazakhstan. M. Bukenbaeva, police major

-
- Қылмыстық құқық, криминология
  - Уголовное право, криминология
  - Criminal law, criminology

ФОРМЫ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Целью работы является исследование форм досудебного производства по уголовно-процессуальному законодательству Российской Федерации и Республики Казахстан. Методологическую основу исследования образуют методы диалектики как общенаучного метода познания, а также частнонаучные методы (сравнительно-правовой, технико-юридический, формально-логический). Результатом исследования стало выявление отличительных особенностей форм досудебного производства по уголовно-процессуальному законодательству Российской Федерации и Республики Казахстан.

Ключевые слова: дознание, дознание в сокращенной форме, досудебное расследование, предварительное расследование, предварительное следствие, преступление, протокольная форма досудебного расследования.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША СОТҚА ДЕЙІНГІ ІС ЖҮРГІЗУ НЫСАНДАРЫ

Жұмыстың мақсаты-Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасы бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу нысандарын зерттеу. Зерттеудің әдіснамалық негізі жалпы ғылыми таным әдісі ретінде диалектика әдістері, сондай-ақ жеке ғылыми әдістер (салыстырмалы-құқықтық, техникалық-құқықтық, формальды-логикалық) арқылы қалыптасады. Зерттеу нәтижесі Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасы бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу нысандарының айрықша ерекшеліктерін анықтау болды.

Түйінді сөздер: анықтау, қысқартылған нысандағы анықтау, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, алдын ала тергеп-тексеру, алдын ала тергеп-тексеру, қылмыс, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің хаттамалық нысаны.

FORMS OF PRE-TRIAL PROCEEDINGS UNDER THE CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The work purpose is the investigation of pretrial proceedings by the criminal procedure legislation of the Russian Federation and Republic of Kazakhstan. The methodological basis of the investigation is formed by the dialectic method as a General scientific method of cognition, as well as private scientific methods (comparative legal, technical legal, formal-logical) The result of investigation was the identification of distinctive features of pre-trial proceedings, criminal procedures legislation the Russian Federation and Republic of Kazakhstan

Keywords: inquiry, inquiry in abbreviated form, pre-trial investigation, preliminary investigation, crime, protocol form of pre-trial investigation.

Досудебное расследование представляет собой порядок раскрытия следователем, органом дознания и дознавателем преступления до суда. Оно является частью досудебного производства. Ему предшествует обнаружение признаков преступления и начало

досудебного расследования. Досудебное расследование проводится по большинству уголовных дел и является основной формой досудебного установления обстоятельств преступления. Исключение предусмотрено лишь для преступлений, преследуемых в порядке

частного обвинения. Фактические данные, полученные в ином порядке, в том числе посредством оперативно-розыскной деятельности, не могут служить основаниями для рассмотрения дела в суде.

Досудебное расследование осуществляется следователями, органами дознания и дознавателями, что служит важной гарантией правильного применения уголовного и уголовно-процессуального законов, соблюдения прав и свобод человека и гражданина.

А.И.Александров, анализируя соотношение дознания и предварительного следствия, указывает, что их основным отличием служит более сложная структура предварительного следствия как формы расследования, которая объясняется более сложной категорией уголовных дел [1, с.32]. По мнению ряда правоведов [2, с.32], дознание в определенной степени носит вспомогательный характер по отношению к предварительному следствию; данный вспомогательный характер проявляется в фиксации следов совершенного общественно опасного деяния, а также осуществлении неотложных следственных действий с тем, чтобы облегчить дальнейшую работу следователя в рамках предварительного следствия.

Предварительное следствие, выступая в качестве самостоятельной формы предварительного расследования, включает действия и решения уголовно-процессуального характера. В частности, в его содержания входят: 1) производство следственных действий; 2) процедура привлечения конкретного гражданина в качестве обвиняемого; 3) использование мер уголовно-процессуального принуждения и др.

Предварительное расследование составляет основу, существо деятельности следователя, органа дознания и дознавателя. Сутью его является принятие ими предусмотренных законом мер к установлению события преступления, лиц, виновных в совершении преступления, и к их наказанию. Во многих случаях оно венчает работу органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. Однако фактические данные, полученные оперативно-розыскными мерами, приобретают юридическое значение

лишь в рамках уголовно-процессуальной деятельности

Раскрытие уголовного правонарушения представляет собой протяженный во времени процесс установления обстоятельств, подлежащих доказыванию. Преступление считается раскрытым полно, когда доказаны все обстоятельства. Непременным условием полноты раскрытия преступления является необходимая и достаточная совокупность доказательств, устанавливающих событие преступления, виновность лица в совершении преступления, формы его вины и мотивы, обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого, характер и размер вреда, причиненного преступлением, и другие обстоятельства.

Полное раскрытие преступления обеспечивает правильное разрешение уголовного дела в суде, вынесение справедливого приговора и определение соразмерного виновности подсудимого наказания.

Изобличение виновных предусматривает доказывание вины лиц, действительно совершивших преступление. Оно одновременно создает условия для того, чтобы к уголовной ответственности не были привлечены невинные.

«Досудебное производство» - это основанная на законе и проводимая под надзором прокурора процессуальная деятельность органа дознания и следователя по обнаружению, собиранию, закреплению и предварительному исследованию доказательств, всестороннему исследованию дела с целью раскрытия преступления, изобличения лиц, виновных в его совершении, обеспечению обоснованного постановления о квалификации подозреваемого, и составления обвинительного акта по установлению всех обстоятельств уголовного дела для создания предпосылок решения задач, стоящих перед уголовным судопроизводством.

Таким образом, законодатель наделяет орган уголовного преследования двумя функциями - функцией разрешения уголовного дела (как составной части функции расследования, о которой специально не упоминается в законе) и функцией уголовного преследования или обвинения (если эти участники являются представителями стороны об-

винения, то они выполняют функцию обвинения).

Законодатель не отграничивает понятия «уголовное преследование» и «обвинение», что позволяет считать их равнозначными - синонимами.

В Казахстане формы досудебного расследования регламентируются ст. 189 УПК РК. В частности, в ч. 1 ст. 189 УПК РК называются три формы досудебного расследования: а) дознание; б) предварительное следствие; в) протокольная форма.

Досудебное расследование в форме дознания осуществляется правоохранительными органами Республики Казахстан по преступлениям, названным в ч.ч. 2-12 ст. 191 УПК РК. Например, к этой группе преступлений относятся умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью (ч. 1 ст. 107 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК)[7]), истязание (ч. 1 ст. 110 УК РК), заражение венерической болезнью (ч. 1 ст. 117 УК РК) и др.

Предварительное следствие в Республике Казахстан реализуется по:

1. преступлениям, названным в ст. 187 УПК РК, например планирование, подготовка, развязывание или ведение агрессивной войны (ст. 160 УК РК), Пропаганда или публичные призывы к развязыванию агрессивной войны (ст. 161 УК РК), государственная измена (ст. 175 УК РК) и др.;

2. по всем уголовным правонарушениям, которые совершены: а) несовершеннолетними; б) лицами, которые ввиду своих физических или психических недостатков не могут сами осуществить свое право на защиту;

3. по уголовным делам дознания, по которым не известно лицо, подозреваемое в совершении преступления. Исключения здесь составляют уголовные правонарушения, которые названы в ч. 2 ст. 32 УПК РК, например понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера (ч. 1 ст. 123 УК РК), нарушение неприкосновенности жилища (ч. 1 ст. 149 УК РК) и др.

До декабря 2019 года [3] в УПК РК указывалось, что в случае, если невозможно в установленные законодательством сроки обеспечить полноту и всесторонность уста-

новления обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу (т.е. предмет уголовно-процессуального доказывания), начальник органа дознания по делам об уголовных проступках обладает правом назначить дознание с уведомлением об этом прокурора в пределах суточного срока. С декабря 2019 года в случае, если начальник органа дознания столкнулся с такой невозможностью, он наделяется не правом, а обязанностью назначить дознание или предварительное следствие по правилам, установленным ч.ч. 3-5 ст. 189 УПК РК, также проинформировав об этом прокурора в пределах суточного срока.

Кроме того, в силу ч. 5 ст. 189 УПК РК начальник органа дознания наделяется правом принять решение о производстве предварительного следствия в ситуациях, при которых в предусмотренные законодательством сроки нет возможности обеспечить достаточность и полноту исследования обстоятельств конкретного уголовного дела.

Протокольная форма досудебного расследования в Республике Казахстан правоприменителями используется в отношении уголовных проступков, названных в ч.ч. 16-24 ст. 191 УПК РК. Например, в группу этих преступлений включаются: угроза (ч. 1 ст. 115 УК РК); оставление в опасности (ч. 1 ст. 119 УК РК); нарушение экологических требований при обращении с микробиологическими или другими биологическими агентами или токсинами (ч.1 ст.326 УК РК) и др.

Полагаем, что аналогом протокольной формы досудебного расследования по УПК РК служит дознание в сокращенной форме, регламентируемое ст. 226.1 УПК РФ, несмотря на то, что российский законодатель не признает его самостоятельной формой предварительного расследования. Соответственно, с точки зрения российского уголовно-процессуального законодательства дознание в сокращенной форме является особой разновидностью дознания как формы предварительного расследования. При этом мы солидарны с авторами, которые утверждают, что фактически и дознание в сокращенной форме по УПК РФ, и протокольная форма досудебного расследования по УПК РФ высту-

пают ничем иным, как аналогами советской протокольной формы досудебной подготовки [4, с. 24].

Сущность протокольной формы досудебного расследования по уголовно-процессуальному законодательству Республики Казахстан раскрывается в ст. 526 УК РК. В частности, в указанной уголовно-процессуальной норме устанавливается, что компетентный орган дознания оформляет протокол об уголовном проступке в течение десяти суток с момента допроса подозреваемого в пределах срока давности привлечения к уголовной ответственности.

Таким образом, регулирование форм досудебного производства в уголовно-процессуальном законодательстве Российской Федерации и Республики Казахстан существенным образом различается. Во-первых, в УПК РФ формы досудебного производства именуются «формами предварительного расследования», в УПК РК казахский законода-

тель использует термин «формы досудебного расследования». Во-вторых, в УПК РФ предусмотрены две самостоятельные формы предварительного расследования (предварительное следствие и дознание), в УПК РК – три (предварительное следствие, дознание, протокольная форма). При этом важно иметь в виду, что в российском уголовно-процессуальном законодательстве аналог протокольной формы, в частности дознание в сокращенной форме, рассматривается как разновидность дознания. В-третьих, в основе законодательного деления предварительного расследования на формы лежит критерий тяжести совершенного преступления. В казахском уголовно-процессуальном законодательстве используются три критерия дифференциации досудебного расследования на формы: а) тяжесть совершенного преступления; б) категория лиц, совершивших преступления; в) наличие сведений о подозреваемом.

Список использованных источников:

1. Александров, А.И. Предварительное следствие в уголовном процессе России: между прошлым и будущим / А.И. Александров // Российский следователь. - 2018. - № 3. - С. 30-35.1
2. Багмет А.М. «Неразумные» сроки предварительного следствия / А.М. Багмет, А.В. Хмелева, В.И. Саньков // Российская юстиция. 2018. № 8. С. 31-33.
3. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 292-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности». URL: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения: 20.11.2020).
4. Масленникова, Л.Н. Актуальные проблемы обеспечения доступа к правосудию органами расследования на начальном этапе уголовного судопроизводства / Л.Н. Масленникова, А.А. Собенин // Российский следователь. - 2020. - № 8. - С. 23-27.

Сведения об авторе

Саханова Нелли Талаповна - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының бастығы, з.ғ.м., полиция полковнигі

Саханова Нелли Талаповна - начальник кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букембаева, м.ю.н., полковник полиции

Sakhanova Nelly Talapovna - head of the department of criminal law, criminal procedure and criminalistics of the Aktobe law institute of the ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, police colonel

-
- Транспорт түрлерінің жүру қауіпсіздігі мәселелерін зерттеу
  - Изучение проблем безопасности движения транспортных видов
  - Study of problems of road safety of types of transport

БАЛАЛАРДЫҢ ҚАТЫСУЫМЕН БОЛАТЫН ЖОЛ-КӨЛІК ОҚИҒАЛАРЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ БОЙЫНША ПЕДАГОГТЕРДІҢ ОҚУ-ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫ

Осы мақалада балалардың жол-көлік жарақаты проблемасына қатысты жалпы мәселелер қарастырылады. Балалардың қатысуымен болатын авариялық жағдай көрсеткіштерінің негізінде жол жүрісіне кәметке толмаған қатысушылардың жол көлік оқиғаларынан және олардың зардаптарынан қорғалу жағдайына барынша қауіп төндіретін факторлар айқындалады. Мәселелерді шешудің мүмкін жолдары көрсетілген.

Түйінді сөздер: Жол қозғалысы қауіпсіздігі, Балалардың жол-көлік жарақаты, жол-көлік оқиғасы.

УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА ПЕДАГОГОВ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ С УЧАСТИЕМ ДЕТЕЙ

В настоящей статье рассматриваются общие вопросы, касающиеся проблемы детского дорожно-транспортного травматизма. На основе показателей состояния аварийности с участием детей определяются факторы, представляющие наибольшую угрозу состоянию защищённости несовершеннолетних участников дорожного движения от дорожно-транспортных происшествий и их последствий. Обозначаются возможные пути решения проблем.

Ключевые слова: Безопасность дорожного движения, детский дорожно-транспортный травматизм, дорожно-транспортное происшествие.

EDUCATIONAL WORK OF TEACHERS ON THE PREVENTION OF ROAD ACCIDENTS INVOLVING CHILDREN

This article deals with general issues related to the problem of children's road traffic injuries. Based on the indicators of the state of accidents involving children, the factors that pose the greatest threat to the state of protection of minor road users from road accidents and their consequences are determined. Possible ways of solving problems are indicated.

Keywords: Road safety, child traffic injuries, traffic accident.

Жол қозғалысы қауіпсіздігі мәселелері, адам өмірі мен денсаулығын қорғауды қамтамасыз ету әр елдің ұлттық қауіпсіздігін нығайтудың ажырамас бөлігі болып табылады. Халық арасында өлім-жітімнің жоғары себептерінің бірі - жол-көлік оқиғалары.

Әдетте, көп жағдайда жаяу жүргіншілер жол-көлік оқиғаларының құрбаны болады, өйткені олардың жол қозғалысы саласындағы сауатсыздығы немесе көлік құралының жылдамдығын, төтенше жағдай туындаған жағдайда оны маневрлеу мүмкіндігін ескермей, өзіне деген сенімділіктің жоғарылауы.

Бүгінгі таңда бұл проблема негізгі сипаттағы ұлттық басымдықтарға ие болуы керек.

Осы бағытта Қазақстан Республикасының заң шығарушы органы көптеген жұмыстар жүргізуде, олардың бірі Қазақстан Республикасының Жол қозғалысы туралы Заңы болып табылады. Оның нормалары құқықтық кеңістікте жол қозғалысының негізгі принциптерін реттейді.

Мысалы, жоғарыда аталған заңның 3-бабына сәйкес Жол жүрісінің негізгі қағидаттары: жол жүрісіне қатысушылардың өмірі мен денсаулығының шаруашылық қызметтің экономикалық нәтижелерінен басым-

дығы; жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттің жол жүрісі қатысушыларының жауапкершілігінен басымдығы - жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету кезінде жол жүрісі қатысушыларының, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін сақтау; жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі тәсілдің жүйелілігі болып табылады[1]. Бүгінгі таңда жол апаттарының статистикасы қорқынышты сипатқа ие. Жыл сайын жол-көлік оқиғаларында қаза тапқан және жараланған адамдардың саны көп. Жол ережелерін өзгерту және оларды бұзғаны үшін жазаны қатаң-дату жол-көлік оқиғаларын жақсартуда оң рөл атқарды.

Алайда, жол қозғалысы ережелерін өзгерту және жол-көлік оқиғасын жақсартудағы заңнаманы қатаңдату ғана күтілетін нәтижені толық көлемде береді. Өйткені, бұл үшін азаматтардың, қоғамның мәдени-тәрбиелік құрамдас бөлігі қажет. Бұл отбасында тәрбиелеу және әртүрлі деңгейдегі білім беру мекемелерінде білім алу процесінде қалыптасатын қоғамдағы адамның мінез-құлық мәдениеті.

Білім беру ұйымының білім беру бағдарламаларын талдай отырып, білім беру бағдарламаларына жолдардағы қауіпсіздікке байланысты міндетті толыққанды пәнді енгізуді жас ұрпақ қажетті білімді толық көлемде алып қана қоймай, жас кезінен бастап өз өмірі үшін де, айналасындағы адамдардың өмірі үшін де жауапкершілікті сезіне бастауы үшін орынды деп санаймыз. Жаяу жүргіншілер мен жүргізушілердің жоғары білімді жаңа буыны өздігінен пайда болмайды, бұл білім беруді ұйымдастырудың үздіксіз білім беру процесінің жемісі.

Осыған байланысты, жол қозғалысы ережелерін оқытуды мектепке дейінгі білім беру мекемелерінен бастау қажет деп санаймыз. Неғұрлым ерте болса, соғұрлым жақсы. Бұл болашақ жүргізушілер мен жаяу жүргіншілер болғандықтан, олар жас кезінен бастап заңға бағынатын мінез-құлықты қалыптастыруы керек.

Білім беру мекемелерінде жол қозғалысы ережелерін оқытуды зерттеуде бірнеше проблемалық мәселелерді бөліп көрсетуге болады, ал біз оқушылардың жасына байланысты айырмашылықтар жасамаймыз:

1. Жол қозғалысы ережелерін оқытудың озық әдістемелерінің болмауы;
2. Заманауи (міндетті түрде компьютерлік емес) көрнекі және әдістемелік сауатты әртүрлі жастағы әзірлемелердің жеткілікті санында болмауы;
3. Жергілікті жерде тасымалданатын оқу материалын өрістету жолымен жол жүрісі ережелерін оқыту бойынша «АВТО қалашықтың» және жылжымалы көлік құралдарының болмауы; (анықтама: 29.06.2021 ж. Ақтөбе облысы ПД ОТДИ және Ақтөбе қаласы әкімдігімен бірлесіп Тұңғыш Президент атындағы саябақта Жол жүрісінің жас қатысушыларына арналған «Автоқалашық» ашылды).
4. ЖҚЕ балаларды оқытуға ересектердің көзқарасының формальдылығы;
5. ЖҚЕ-ның зерделеу кезінде балалардың оянуы мен қызығушылығы бойынша шаралардың болмауы (балаларды ынталандыру және олардың қоғамдағы маңыздылығын түсіну);

Жоғарыда аталған мәселелерді шешу белгілі бір дәрежеде оң рөл атқарады деп үміттенеміз. Сондай-ақ, қазіргі қоғамда ата-аналардың отбасының материалдық игіліктеріне деген ұмтылысы балалар мен жасөспірімдердің жол-көлік ортасындағы тәрбие шаралары мен мінез-құлық тәртібін назардан тыс қалдыратынын атап өткім келеді.

Әрине, балаңызды адамдағы барлық қауіптерден қорғау биологиялық деңгейде. Алайда, ата-аналар баласын қорғаумен қатар, оны болашақта қоғамдық жолдардағы мінез-құлық нормаларына қатысты барлық қиындықтарға дайындауы керек. Баланы қауіптен қорғай отырып, ата-аналардың кейбір санаттары (олардың мәдениетінің төмен деңгейіне байланысты) жол-көлік ортасындағы балалар мен жасөспірімдердің мінез-құлқының психологиялық және физиологиялық ерекшеліктерін дұрыс түсінбейді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасындағы білім беру саласындағы уәкілетті органның жол қозғалысы қауіпсіздігі саласындағы жалпы білім беретін мектеп оқушыларының білім деңгейін арттыру бойынша Мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылын үйлестіру жөніндегі функциялары бар екенін ескере отырып, балаларды жол қозғалысы

ережелеріне оқыту бойынша үлгілік білім беретін оқу бағдарламаларын бекітуді ұсынамыз:

1. Жол қозғалысы ережелері мен қауіпсіздігін оқыту барлық білім беру циклінің ұзақтығымен (мектептерде жеке пәнді, пәнді енгізу) барлық жерде болуы керек;

2. Бөлінген оқу сағаттарының саны оның өзектілігі мен сыйымдылығына сәйкес келуі тиіс;

3. Оқу бағдарламаларының мазмұнына жол қауіпсіздігі саласында білім алудың түбегейлі жаңа тұжырымдамалары кіруі тиіс, мысалы: жол қозғалысына қатысушылардың психологиялық ерекшеліктерін зерттеу (болжамды және басқарылатын);

-ЖҚО-ның себеп-факторлық кешенін іздеу;

-ЖҚЕ-ның тұтынушылық жаттаудан оны түсінбей кету;

-заңға саналы түрде мойынсұнуға баулу;

-жол қозғалысына қатысушылар арасында жалпы қоғамдық этикалық мінез-құлық нормаларын қалыптастыру.

Сонымен қатар, автоқалашықтар болмаған жағдайда, білім беру органдары ПО-мен бірлесіп, жергілікті жерде тасымалданып отырған оқу материалын орналастыру арқылы жол жүрісі ережелерін оқыту бойынша жылжымалы көлік құралдарын пайдалануды енгізу мәселесін қарастыруды орынды деп санаймыз, ата-аналармен жұмысты келесі бағыттар бойынша ұйымдастырған жөн деп санаймыз:

-жалпы мектептік және сыныптық ата-аналар жиналыстарында күн тәртібіне шығару жол қауіпсіздігі мәселелері;

-ата-аналар комитеті отырысының күн тәртібіне ЖҚО-ның алдын алу мәселелері шығарылсын;

-орын алған жол-көлік оқиғасы туралы хабарламалар бойынша ата-аналармен немесе заңды өкілдермен жеке түсіндіру жұмыстары жүргізілсін.

Жоғарыда аталғандарды орындау олардың барлық жерде және кешенді қолданылған жағдайда ғана оң нәтиже береді деп санаймыз.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. «Жол қозғалысы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (01.02.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен)

2. Жол қозғалысы қауіпсіздігі бойынша жұмысты ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар.

3. Жол жүрісі қағидалары. <http://adilet.zan.kz>

4. Официальный сайт Госавтоинспекции в информационно-телекоммуникационной сети Интернет. <http://www.gibdd.ru/stat/>

5. Ақпараттық-телекоммуникациялық интернет желісіндегі Мемлекеттік автоинспекцияның ресми сайты. <http://www.gibdd.ru/stat/>

Автор туралы мәлімет

Алдияров Ерлан Тойбазарұлы — Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты көлік объектілеріндегі қауіпсіздікті ұйымдастыру кафедрасының аға оқытушысы, полиция майоры

Алдияров Ерлан Тойбазарович — старший преподаватель кафедры организации безопасности на объектах транспорта Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М. Букембаева, майор полиции.

Aldiyarov Erlan Toibazarovich — Senior lecturer of the Department of Security Organization at Transport Facilities of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukembayev, Police Major, Aktobe.

ҚЫЛМЫСТЫҚ МАҚСАТТА ПИЛОТСЫЗ ҰШУ АППАРАТТАРЫН ПАЙДАЛАНУ: ҚАРСЫ ТҮРУ ЖӘНЕ КҮРЕСУ ӘДІСТЕРІ

Қазіргі жағдайда робототехниканы қолдану әдеттегі нормаға айналды. Олардың көмегімен әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттері, сондай-ақ зерттеу, күзет және басқа салалардағы мәселелер шешіледі. Терроризмге қарсы күресте дрондар мен робототехниканың басқа түрлері барған сайын тиімді және үнемі қолданылатын құралға айналууда.

Түйінді сөздер: ұшқышсыз көлік, террористік актілер, әскери қауіпсіздік, дрондар.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БЕСПИЛОТНЫХ ЛЕТАТЕЛЬНЫХ АППАРАТОВ В ПРЕСТУПНЫХ ЦЕЛЯХ: МЕТОДЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ И БОРЬБЫ

В современных условиях использование робототехники стало обычной нормой. С их помощью решаются задачи обеспечения военной безопасности, а также вопросы в исследовательской, охранной и других областях. В борьбе с терроризмом беспилотники и иные виды робототехники становятся все более эффективным и регулярно применяемым средством.

Ключевые слова: беспилотный аппарат, террористические акты, военная безопасность, дроны.

UNMANNED USE OF CRIMINAL AIRCRAFT: METHODS OF COUNTERACTION AND STRUGGLE

In modern conditions, the use of robotics has become the usual norm. With their help, the tasks of ensuring military security, as well as issues in research, security and other areas are solved. In the fight against terrorism, drones and other types of robotics are becoming more and more effective and regularly used means.

Keywords: unmanned vehicle, terrorist acts, military security, drones,.

Қазіргі жағдайда пилотсыз аппарат пен робототехниканы пайдалану әдеттегі нормаға айналды. Олардың көмегімен әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттері, сондай-ақ зерттеу, күзет және басқа салалардағы мәселелер шешіледі. Терроризмге қарсы күресте дрондар мен робототехниканың басқа түрлері барған сайын тиімді және үнемі қолданылатын құралға айналууда[1]. Сонымен қатар, террористік ұйымдар прогреске ілесуге тырысады және деструктивті қызметінде пилотсыз аппараттарды белсенді түрде қолданады.

Пилотсыз аппаратты жасаушылар мен өндірушілердің көп болуының бірнеше себептері бар. Бұл конструкциялар әдетте басқарылатын ұшақтар мен тікұшақтарға

қарағанда әлдеқайда арзан. Ұшқышсыз жүйенің операторын дайындау ұшқышқа қарағанда арзанырақ. Сонымен қатар, пилоттың болмауы пилотсыз аппараттың массасы мен өлшемдерін азайтуға, рұқсат етілген шамадан тыс жүктемелер мен басқа да әсер етуші факторлардың ауқымын арттыруға мүмкіндік береді. Қауіпсіздік факторы да үлкен маңызға ие: ұшқышсыз аппараттардың жоғалуы ұшқыштардың өліміне әкелмейді.

Қолданыстағы және әзірленіп жатқан аппараттардың ауқымы өте кең, микро және шағын дрондардан бастап ауыр көп тонналық аппараттарға дейін, сондай-ақ ультра және ультра биіктікте ұшуға қабілетті ұшқышсыз аппараттарға дейін.

Қазіргі дрондардың мақсаты тек әскери саламен ғана шектелмейді. Мұнай-газ өнеркәсібі, көлік, құрылыс, ауыл шаруашылығы, Байланыс және т.б. салаларда олардың азаматтық қолдану аясы да қарқынды кеңейуде, бұл ұшқышсыз авиациялық техниканың дамуына қосымша серпін береді.

Сарапшылардың бағалауы бойынша әлемдік нарық шамамен 8 миллиард долларды құрайды, ал 2022 жылға қарай ол 15 миллиард долларға жетеді, яғни ол екі есеге артады[2].

Бұл ретте, болжамдарға сәйкес, әлемдік дрондар нарығы құнға қарағанда сандық мәнде әлдеқайда жылдам өседі. Осылайша, шағын өлшемді, табу және бейтараптандыру қиын және қол жетімді дрондардың саны жақын арада айтарлықтай артады. Тиісінше, олардың қол жетімділік деңгейі де артады. Қолданыстағы және әзірленіп жатқан аппараттардың ауқымы өте кең, микро және шағын дрондардан бастап ауыр көп тонналық аппараттарға дейін, сондай-ақ ультра және ультра биіктікте ұшуға қабілетті ұшқышсыз аппараттарға дейін.

Қазіргі дрондардың мақсаты тек әскери саламен ғана шектелмейді. Мұнай-газ өнеркәсібі, көлік, құрылыс, ауыл шаруашылығы, Байланыс және т.б. салаларда олардың азаматтық қолдану аясы да қарқынды кеңейуде, бұл ұшқышсыз авиациялық техниканың дамуына қосымша серпін береді.

Сарапшылардың бағалауы бойынша әлемдік нарық шамамен 8 миллиард долларды құрайды, ал 2022 жылға қарай ол 15 миллиард долларға жетеді, яғни ол екі есеге артады.

Бұл ретте, болжамдарға сәйкес, әлемдік дрондар нарығы құнға қарағанда сандық мәнде әлдеқайда жылдам өседі. Осылайша, шағын өлшемді, табу және бейтараптандыру қиын және қол жетімді дрондардың саны жақын арада айтарлықтай артады. Тиісінше, олардың қол жетімділік деңгейі де артады.

Өкінішке орай, бүгінгі күні пилотсыз аппаратты қылмыстық мақсатта пайдалану кеңейіп келе жатқанын айту қажет. Есірткі

тасымалдау, коммерциялық тыңшылық, контрабанда-бұл дрондарды заңсыз қолданудың толық тізімі емес. Дрондар мен террористік ұйымдар белсенді қолданылады.

Өзінің пайда болуының басында ұшқышсыз аппараттарды террористер барлау үшін емес, өз идеяларын насихаттау үшін құстардың көзімен әдемі үгіт-насихат бейнелерін түсіру үшін қолданған. Кейінірек террористер квадрокоптерлер мен басқа дрондарды, мысалы, Ирактағы және әсіресе Сириядағы поле даласында барлау және басқару үшін қолдана бастады[3].

Террористердің ұшқышсыз ұшу аппараттарын орындалатын міндеттер бойынша бірнеше түрге бөлуге болады:

Пилотсыз аппараттар-үгіт-насихат фильмдерін түсіру үшін бейнетүсірілім жүргізетін операторлар;

пилотсыз барлау аппараттары барлау мақсатында әуеден бақылау және бейнетүсірілім жүргізетін;

пилотсыз өрт сөндіру аппараттары;

пилотсыз байланыс аппараттары (МТО топтары арасында ақпарат алмасу үшін қолданылады);

жарылғыш құрылғыларды ауадан түсіретін соқпалы пилотсыз аппараттар (бомбалаушылар);

дрондар-мақсатты іздеу және жою үшін қолданылатын шахидтер (камикадзе дрондары).

Қарулы қақтығыстар аймақтарынан тыс жерлерде террористердің камикадзе дрондарын қолдануы әсіресе қауіпті. Олар, әдетте, жеңіл жаралар мен контузияларға әкелетін кішкентай зақымдайтын элементтердің аз мөлшерін алып жүреді. Бұл террористердің негізгі мақсаттарының біріне қол жеткізеді-Адам құрбандықтарын тудыру ғана емес, сонымен бірге халық арасында қорқыныш пен дүрбелең тудыру. Өкінішке орай, бүгінгі күні пилотсыз аппаратты қылмыстық мақсатта пайдалану кеңейіп келе жатқанын айту қажет. Есірткі тасымалдау, коммерциялық тыңшылық, контрабанда-бұл дрондарды заңсыз қолданудың толық тізімі емес. Дрондар мен террористік ұйымдар белсенді қолданылады.

Өзінің пайда болуының басында ұшқышсыз аппараттарды террористер барлау үшін емес, өз идеяларын насихаттау үшін құстардың көзімен әдемі үгіт-насихат бейнелерін түсіру үшін қолданған. Кейінірек террористер квадрокоптерлер мен басқа дрондарды, мысалы, Ирактағы және әсіресе Сириядағы поле даласында барлау және басқару үшін қолдана бастады.

Террористердің ұшқышсыз ұшу аппараттарын орындалатын міндеттер бойынша бірнеше түрге бөлуге болады:

Пилотсыз аппараттар-үгіт-насихат фильмдерін түсіру үшін бейнетүсірілім жүргізетін операторлар;

пилотсыз барлау аппараттары барлау мақсатында әуеден бақылау және бейнетүсірілім жүргізетін;

пилотсыз өрт сөндіру аппараттары;

пилотсыз байланыс аппараттары (МТО топтары арасында ақпарат алмасу үшін қолданылады);

жарылғыш құрылғыларды ауадан түсіретін соқпалы пилотсыз аппараттар (бомбалаушылар);

дрондар-мақсатты іздеу және жою үшін қолданылатын шахидтер (камикадзе дрондары).

Қарулы қақтығыстар аймақтарынан тыс жерлерде террористердің камикадзе дрондарын қолдануы әсіресе қауіпті. Олар, әдетте, жеңіл жаралар мен контузияларға әкелетін кішкентай зақымдайтын элементтердің аз мөлшерін алып жүреді. Бұл террористердің негізгі мақсаттарының біріне қол жеткізеді-Адам құрбандықтарын тудыру ғана емес, сонымен бірге халық арасында қорқыныш пен дүрбелең тудыру.

Бақытымызға орай, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің аумағында ҰҰА-ны пайдалана отырып, террористік акциялар жасау тіркелген жоқ. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының астанасында "ЭКСПО-2017" халықаралық көрмесін өткізу барысында пилотсыз аппараттарды қолдана отырып, террористік шабуылдар жасау қаупі анықталды.

Осыған байланысты көрменің әуе кеңістігінде 3 шақырымдық ұшуды шектеу аймағы енгізілді. Дрондарды анықтау және басу үшін мобильді электронды күрес

кешендері қолданылды. Нәтижесінде, салыстырмалы түрде қысқа уақыт ішінде көрме аймағында Террористік актілерді өткізу үшін пайдаланылуы мүмкін дрондардың рұқсатсыз ұшуының 58 фактісі тоқтатылды.

Осылайша, бүгінгі күні ТМД – ға қатысушы мемлекеттер, барлық елдер сияқты, террористік құрылымдардың технологиялық мүмкіндіктерінің өсу қарқыны (атап айтқанда, олардың дрондарды пайдалануы) мен мұндай технологияларға қарсы іс-қимыл тәжірибесінің жеткіліксіздігі арасындағы айқын теңгерімсіздікке тап болды деп айтуға болады.

Қазіргі уақытта пилотсыз жүйелер жасалып жатқан елдерде олардан туындайтын қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимыл бойынша жұмыстар белсенді жүргізілуде. Егер жалпыланған болса, онда қорғау әдістеріне мыналар жатады:

пилотсыз аппараттардың ұшуына алдын алу-профилактикалық шектеулер;

пилотсыз аппаратты анықтау және тану (сәйкестендіру) ;

пилотсыз аппарат пен оның операторын оқшаулау;

пилотсыз аппаратты бейтараптандыру (жұмыс істеуін тоқтату).

Жинақталған тәжірибе көрсеткендей, қауіпсіздікті қамтамасыз етудің алдын алу-алдын алу тәсілдерінде заңдық, жария-ақпараттық, әкімшілік және бағдарламалық шаралар бөлінеді.

Заңды қорғауға дрондарды міндетті тіркеу туралы, пилотсыз аппараттарды ұшу және пайдалану ережелері туралы, ұшу үшін жабық аймақтар мен аумақтар туралы заңдар қабылдау, сондай-ақ құқық бұзушыларға санкциялар енгізу жатады.

Қорғаудың жария-ақпараттық тәсілдері бұқаралық ақпарат құралдары арқылы дрондарға жабық аймақтар туралы жұртшылықты хабардар етуді, қорғалатын объектінің периметрі бойынша тиісті белгілерді орнатуды қамтиды.

Әкімшілік шараларға дрондарды дұрыс емес жерлерде ұшыруға тырысатын адамдарды ұстау, олармен профилактика-

лық әңгімелер жүргізу, дрондарды тәркілеу жатады.

Бағдарламалық жасақтама-бұл геологиялық, жылдамдық, биіктік және басқа шектеулердің ұшуды басқару бағдарламаларында өндірушінің орнатуы.

Айта кету керек, қорғаудың алдын-алу әдістері тек заңға бағынатын азаматтарға қатысты тиімді. Басқа жағдайларда олар жеткіліксіз. Бұл нұсқада қауіпсіздікті қамтамасыз етудің келесі шекарасы пилотсыз аппараттарды анықтау және бейтараптандыру болып табылады.

Анықтау үшін визуалды, акустикалық және арнайы техникалық құралдар қолданылады.

Дрондарды бейтараптандырудың негізгі әдістеріне мыналар жатады:

Зениттік зымыран.

Акустикалық.

Лазерлік.

Микротолқынды.

Желілік.

Радиоэлектрондық күрес жүйелерін қолдану арқылы.

Қалалық жағдайларда және инфрақұрылымның маңызды объектілерін қорғау үшін РЭБ жүйелері ең перспективалы болып саналады.

Робототехника мәселесінің құқықтық аспектісі өте маңызды болып көрінеді. Достастықтың көптеген мемлекеттері, ең алдымен, бұқаралық іс-шаралар өтетін орындарға және аса маңызды объектілерді қорғауға қатысты дрондардың айналымын реттейтін өз заңнамаларын қалыптастыруға кірісті. Алайда, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ұлттық заңнамаларында бұл мәселенің әр түрлі дәрежеде пысықталуы бар. Бірқатар елдерде, мысалы, Әзірбайжан мен Тәжікстанда нормативтік база тек даму сатысында. Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей және Өзбекстан пилотсыз аппараттар бойынша заңнамалық базаны қалыптастырды, алайда ол одан әрі жетілдіруді талап етеді[3].

Мәселен, Қазақстан Республикасының құзыретті органдары дрондармен күресудің қолданыстағы тетіктері, мысалы, Каспий теңізінің қайраңында орналасқан бірлескен

экономикалық қызмет объектілеріне қолданылмайтынын негізді түрде көрсетеді.

Сондықтан бірнеше мемлекеттің экономикалық мүдделерін бір мезгілде қозғайтын осындай мәселелерде объектілерді қорғауды қамтамасыз етудің жалпы жүйесін құру қажет. Осыған байланысты қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі өзекті міндеттердің бірыңғай тұжырымдамалық, ең алдымен пилотсыз аппараттарды қолдана отырып, террористік актілердің алдын алуға және жолын кесуге бағытталған құқықтық тетікті қалыптастыру өте маңызды.

Пилотсыз аппараттардың халықаралық террористік ұйымдардың қолына түсуіне тиімді қарсы тұру мақсатында БҰҰ терроризмге қарсы басқармасының бастамаларын дамыту мақсатында ТМД Терроризмге қарсы орталығы мыналарды ұсынады:

Күштік ведомстволар туралы заңдар заңсыз мақсаттарда пайдаланылатын пилотсыз аппараттармен күресу үшін қару мен арнайы құралдарды қолдануды регламенттейтін ережелермен толықтырылсын.

Адамдар көп жиналатын жерлерде және аса маңызды объектілердің үстінде әуе кеңістігіндегі шағын көлемді объектілерді бақылаудың тиімді жүйелерін әзірлеу.

Ұшқышсыз ұшу аппараттарын міндетті таңбалау және сәйкестендірудің өзге де тәсілдері туралы құқықтық шешімдерді ұлттық деңгейде және ТМД шеңберінде ілгерілету.

Пилотсыз аппараттарды қолдануға және оларды террористік ұйымдардың қолдануына қарсы іс-қимылға байланысты мәселелерді кең және жан-жақты шешу қажет. ТМД АТО қарастырылып отырған мәселелер бойынша бірлескен жұмысқа дайын. Пилотсыз аппараттардың халықаралық террористік ұйымдардың қолына түсуіне тиімді қарсы тұру мақсатында БҰҰ терроризмге қарсы басқармасының бастамаларын дамыту мақсатында ТМД терроризмге қарсы орталығы мыналарды ұсынады:

Күштік ведомстволар туралы заңдар заңсыз мақсаттарда пайдаланылатын пилотсыз аппараттармен күресу үшін қару мен арнайы құралдарды қолдануды

регламенттейтін толықтырылсын.

Ережелермен

шешімдерді ұлттық деңгейде және ТМД шеңберінде ілгерілету[4].

Адамдар көп жиналатын жерлерде және аса маңызды объектілердің үстінде әуе кеңістігіндегі шағын көлемді объектілерді бақылаудың тиімді жүйелерін әзірлеу.

Ұшқышсыз ұшу аппараттарын міндетті таңбалау және сәйкестендірудің өзге де тәсілдері туралы құқықтық

Пилотсыз аппараттарды қолдануға және оларды террористік ұйымдардың қолдануына қарсы іс-қимылға байланысты мәселелерді кең және жан-жақты шешу қажет. ТМД АТО қарастырылып отырған мәселелер бойынша бірлескен жұмысқа дайын.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. URL: <https://www.un.org/securitycouncil/ru/reports-submitted-transmitted-secretary-general-security-council-2019>
2. Ресей Федерациясының әуе кодексі, Өзбекстан Республикасының азаматтық және мемлекеттік авиациясында ұшқышсыз ұшу аппараттарын пайдалану тәртібі туралы ереже.
3. Беларусь Республикасының әуе кодексі, "Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, Қырғыз Республикасының әуе кодексі, Ресей Федерациясының әуе кодексі, Өзбекстан Республикасының азаматтық және мемлекеттік авиациясында ұшқышсыз ұшу аппараттарын пайдалану тәртібі туралы ереже.
4. Новиков А.П. Қазіргі кезеңде Достастық мемлекеттері үшін Террористік қауіптерді бағалау. 2020 жылы жағдайдың даму болжамы. // ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы ұлттық орталықтары басшыларының (штаб бастықтарының) XIII кеңесінің материалдар жинағы (Мәскеу, 18-19 ақпан 2020 ж.). М., 2020. Б.15.

Автор туралы мәлімет

Балмағамбетов Берлан — Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының көлік объектілерінде қауіпсіздікті ұйымдастыру кафедрасының оқытушысы полиция аға лейтенанты

Балмағамбетов Берлан — преподаватель кафедры организации безопасности на объектах транспорта Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букембаева, старший лейтенант полиции

Balmagambetov Berlan — Lecturer of the Department of Security Organization at Transport Facilities of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, Senior police Lieutenant

СУ КӨЛІГІ ОБЪЕКТИЛЕРІНДЕ ҚЫЛМЫС ЖАСАУДЫҢ НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ

Мақалада экологиялық дағдарыстың туындау қаупін ескере отырып, табиғатты қылмыстық-құқықтық қорғаудың түпкі мақсаты (жалпы құқықтық сияқты) адамды табиғатпен қамтамасыз ету ғана емес, сонымен бірге қазіргі және болашақ ұрпақтың экологиялық әл-ауқатын қамтамасыз ету туралы айтылады. Қоршаған ортаны қорғау шаралар кешенімен қамтамасыз етіледі, олардың арасында қылмыстық-құқықтық сипаттағы шаралар маңызды рөл атқарады.

Құқықтық мемлекет құру жағдайында оның мүшелерінің мінез-құлық нысандарын қылмыстық-құқықтық құралдармен шектеу мүмкіндігінше минималды сипатта болуы керек, қоғам үшін ең қауіпті құқық бұзушылықтармен күресу шараларына дейін азайтылуы керек. Екінші жағынан, қоршаған ортаны қорғау қатынастарын қоғамға ең қауіпті қол сұғушылықтардан қорғайтын сала ретінде қылмыстық құқықтың рөлін бағаламаудан тұратын қарама-қарсы шектен аулақ болу керек.

Демек, Қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысты әрекеттер шеңберін анықтау кезінде заң шығарушы басшылыққа алатын Криминализация критерийлері (факторлары, жағдайлары) өте маңызды. Бұл тұрғыда қылмыстық-құқықтық табиғатты қорғау нормаларының болуы мен дамуы, экологиялық саладағы аса қауіпті қол сұғушылықтарды криминализациялау қажеттілігі туындайды.

Түйінді сөздер: Экологиялық дағдарыс, қоршаған орта, құқықтық мемлекет, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар, экологиялық қылмыс, жер қойнауын қорға, табиғи орта.

ПРОБЛЕМА ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ НА ОБЪЕКТАХ ВОДНОГО ТРАНСПОРТА

В статье рассматривается о итоговой цели уголовно-правовой охраны природы (как и правовой в целом) с учетом угрозы возникновения экологического кризиса-не только обеспечить человека природой, но и обеспечить экологическое благополучие нынешнего и будущих поколений. Охрана окружающей среды обеспечивается комплексом мер, среди которых немаловажную роль играют меры уголовно-правового характера.

В условиях создания правового государства ограничение форм поведения его членов уголовно-правовыми средствами должно носить максимально минимальный характер, сводиться к мерам борьбы с наиболее опасными для общества правонарушениями. С другой стороны, следует избегать противоположных крайностей, которые заключаются в недооценке роли уголовного права как отрасли, защищающей экологические отношения от наиболее опасных посягательств на общество.

Следовательно, при определении круга действий в отношении уголовных правонарушений очень важны критерии (факторы, обстоятельства) криминализации, которыми руководствуется законодатель. В этом контексте возникает необходимость существования и развития уголовно-правовых природоохранных норм, криминализации особо опасных посягательств в экологической сфере.

Ключевые слова: Экологический кризис, окружающая среда, Правовое государство, экологические уголовные правонарушения, экологические преступления, охрана недр, природная среда.

THE PROBLEM OF CRIME PREVENTION AT WATER TRANSPORT FACILITIES

The article discusses the final goal of criminal and legal nature protection (as well as legal in general), taking into account the threat of an environmental crisis -not only to provide a person with nature, but also to ensure the ecological well-being of current and future generations. Environmental protection is provided by a set of measures, among which criminal law measures play an important role.

In the conditions of the creation of the rule of law, the restriction of the forms of behavior of its members by criminal legal means should be as minimal as possible, reduced to measures to combat the most dangerous offenses for society. On the other hand, opposite extremes should be avoided, which consist in underestimating the role of criminal law as an industry that protects environmental relations from the most dangerous encroachments on society.

Consequently, when determining the range of actions in relation to criminal offenses, the criteria (factors, circumstances) of criminalization that guide the legislator are very important. In this context, there is a need for the existence and development of criminal law environmental regulations, criminalization of particularly dangerous encroachments in the environmental sphere.

Keywords: Environmental crisis, environment, Legal state, environmental criminal offenses, environmental crimes, protection of mineral resources, natural environment.

Қазақстан Республикасы азаматтарының конституциялық міндеттерінің бірі табиғатты сақтау және табиғи байлықтарға ұқыпты қарау болып табылады (Қазақстан Республикасы Конституциясының 38-бабы) [1]. Алайда, біздің еліміздің барлық тұрғындары табиғатқа ұқыпты қарамайды. Біздің елімізде ғана емес, бүкіл әлемде қоршаған ортаға үнемі қол сұғушылық, соның ішінде әлеуметтік қауіпті. Сондықтан оны қорғауды күшейту керек.

Табиғи ортаның радиоактивті және өнеркәсіптік қалдықтармен ластануы, орман қорының сарқылуы, табиғи ресурстарды пайдаланудағы варварлық көзқарас, басқа да қолайсыз салдарлар қазіргі заманғы адам өмірінің шындығы болып табылады [16, б. 7]. Қоршаған ортаның ластануы артқан сайын халықтың аурушандығы да артады, әсіресе қатерлі ісіктер анықталған адамдар саны артып келеді. Әртүрлі зерттеулердің нәтижелеріне сәйкес, әлемдегі өлімге әкелетін аурулардың шамамен 40 пайызы қандай да бір жолмен қолайсыз ортамен байланысты. Сондықтан қоршаған ортаға қол сұғушылықтар көбінесе қоғамдық

қауіпті, олар қылмыстық құқық бұзушылық ретінде қарастырылады және мемлекет құқық бұзушыларға қылмыстық-құқықтық шаралар қолданылатын қатаң шараларды қолдануға мәжбүр.

Негізінде адамның барлық қызметі, оның бүкіл өмірі табиғатпен байланысты. Осыған байланысты біздің елімізде де, кез-келген басқа жерлерде де табиғатты қорғау мәселелерінің тән ерекшелігі-оларды оқшаулауға болмайды, тек ұйымдастырушылық, экономикалық, насихаттық, идеялық - тәрбиелік, білім беру, құқықтық міндеттерді шешуге байланысты. Қылмыстық құқық тек көмекші рөл атқарады, өйткені оны қоршаған ортаны қорғаудың негізгі құралы ретінде қарастыруға болмайды. Құқықтың осы саласының мүмкіндіктері объективті түрде шектеулі, өйткені қылмыстық құқық табиғатқа қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтардың себептерін жоя алмайды, ал оның әдістерінің ерекшеліктері (жазалау, тәрбиелеу, ескерту) қылмыстық-құқықтық нормалардың қолданылу аясын шектейді. Қылмыстық құқықтың мүмкіндіктерін қайта бағалау зиян келтіруі мүмкін.

Басқа елдердің экологиялық құқық бұзушылықтарымен күресу тәжірибесі көрсеткендей, қылмыстық-құқықтық шараларды қолданбай бұл міндет шешілмейді. Халықтың экологиялық қауіпсіздігінің барлық басқа кепілдіктері, егер олар репрессиялық санкцияларды қолдану қауіпіне сүйенбесе, өлі әріп болады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 31-бабында: «Мемлекет адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғауды мақсат етіп қояды» делінген. Осы маңызды міндетті іске асыру үшін бірқатар шаралар көзделген, олардың қатарына қылмыстық-құқықтық шаралар да кіреді.

Сондықтан Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде «Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар» деген 13-тарау бар, ол қылмыстық құқық бұзушылықтардың 49 құрамынан тұратын 20 баптан тұрады. Біздің еліміздің қылмыстық заңнамасында экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық ұғымының анықтамасы жоқ, ол қылмыстық құқық теориясымен тұжырымдалған[3]. Бұл тұжырымдама пікірталастардың қатарына жатады. С.И. Голубев экологиялық қылмыстың келесі анықтамасын береді: экологиялық қылмыс - бұл қылмыстық заңда көзделген және жазалау қауімімен тыйым салынған, қоршаған ортаға және оның құрамдас бөліктеріне қол сұғатын, ұтымды пайдаланылуы мен қорғалуы адамның оңтайлы тыныс-тіршілігін, халық пен аумақтардың экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін, табиғи объектілерді тікелей құқыққа қарсы пайдаланудан (немесе олардың жай-күйіне құқыққа қарсы әсер етуден) тұратын, қоғамдық қауіпті кінәлі әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) әлеуметтік құндылық ретінде, бұл қоршаған орта жағдайының теріс өзгеруіне, оның объектілерінің жойылуына, зақымдалуына әкеледі.

«Қазақстан Республикасының азаматтық істер жөніндегі экологиялық заңнамасын соттардың қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 25 қарашадағы № 8 нормативтік қаулысының 8-тармағында берілген экологиялық құқық бұзушылықтарды айқындауға негізделе

отырып, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың мынадай анықтамасы ұсынылады: «экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар – бұл қоғамдық қауіпті, кінәлі жасалған әрекет (әрекетсіздік), ол үшін жауапкершілік пен жаза Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында көзделген, қоршаған ортаға, адамның денсаулығы мен өміріне, жеке және (немесе) заңды тұлғалардың, жеке кәсіпкерлердің мүлкіне заңды тұлға құрмай зиян келтіретін, мемлекетке не осындай келтірілуге нақты қауіп төндіретін әрекет»[4].

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы Экологиялық кодексінде қоршаған орта-атмосфералық ауаны, жердің озон қабатын, жер үсті және жер асты суларын, жерді, жер қойнауын, өсімдіктер мен жануарлар дүниесін қоса алғанда, табиғи және жасанды объектілердің жиынтығы, сондай-ақ климат олардың өзара іс-қимылында қылмыстық құқық теориясында экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың әртүрлі жіктелуі кездеседі. Кейбір ғалымдар бұл қылмыстық құқық бұзушылықтарды екі топқа бөледі[5]. Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасының ерекшеліктерін ескере отырып, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды екі топқа бөлу жолымен неғұрлым дұрыс жіктеу ұсынылады: 1) жалпы сипаттағы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар; 2) арнаулы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар. Жалпы сипаттағы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар жалпы қоршаған ортаға қол сұғады, екінші топ – арнайы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық қоршаған ортаның жеке-леген элементтеріне (құрамдас бөліктеріне немесе құрамдас бөліктеріне) (су, атмосфера, топырақ, орман, жер қойнауы, континенттік қайраң, флора мен фаунаға) қол сұғады.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірінші тобына мыналар жатады: шаруашылық немесе өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптардың бұзылуы (ҚК 324-бабы); экологиялық ықтимал қауіпті химиялық немесе биологиялық заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптардың бұзылуы (ҚК 325-

бабы); микробиологиялық немесе басқа дермен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптардың бұзылуы (ҚК 326-бабы); өсімдіктердің аурулары мен зиянкестерімен күресу үшін белгіленген ветеринариялық ере-желерді бұзу (ҚК 327-бабы); Қазақстан Республикасының континенттік қайраңы және Қазақстан Республикасының айрықша экономикалық аймағы туралы заңнаманы бұзу (ҚК 331-бабы); жер қойнауын қорғау және пайдалану қағидаларын бұзу (ҚК 333-бабы); жер қойнауын өз бетінше пайдалану (ҚК 334-бабы); ерекше қорғалатын табиғи аумақтар режимін бұзу (ҚК 342-бабы); экологиялық ластану салдарын жою жөнінде шаралар қолданбау (ҚК 343-бабы). Қоршаған ортаның жекелеген элементтеріне қол сұғатын арнайы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарға мыналар жатады: судың ластануы, бітелуі немесе сарқылуы (ҚК 328-бабы); атмосфераның ластануы (ҚК. 329 ҚК); теңіз ортасының ластануы (ҚК 330-бабы); жердің бүлінуі (ҚК 332-бабы); балық ресурстарын, басқа да су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз өндіру (ҚК 335-бабы); балық қорларын қорғау қағидаларын бұзу (ҚК 336-бабы); Заңсыз аң аулау (ҚК 337-бабы); жануарларды қорғау қағидаларын бұзу (ҚК 338-бабы); сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген, сондай-ақ пайдалануға тыйым салынған өсімдіктер немесе жануарлар түрлерімен, олардың бөліктерімен немесе дериваттарымен заңсыз жұмыс істеу (ҚК 339-бабы), ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, жою немесе бүлдіру (ҚК 340-бабы); ормандарды жою немесе бүлдіру (ҚК 340-бабы); 341 ҚК)[3].

Көптеген жағдайларда жалпы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар табиғаттың әртүрлі компоненттеріне зиян келтіреді. Мысалы, экономикалық немесе басқа қызметке қойылатын экологиялық талаптарды бұзу немесе жер қойнауын қорғау және пайдалану ережелерін бұзу жердің бұзылуына, судың ластануына, өсімдіктердің өліміне әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайларда біліктілік нормалардың бәсекелестігі туралы ережеге сәйкес айқындалады.

Аталған нормалармен Қылмыстық кодексті толықтыру қажеттілігі көбінесе

биологиялық агенттермен немесе токсин-балық ресурстарын, басқа су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз өндірумен, сондай-ақ заңсыз аң аулаумен айналысатын адамдар браконьерлік процесінде кешіктірілмей, кейінірек оларда балық, су жануарлары, заңсыз аң аулау заттары: өлекселер, жануарлар денесінің бөліктері, сондай-ақ браконьерлік құралдары. Егер оларда аң аулау заттары табылса (мысалы, балық, тор, ұшалар, жануарлардың мүйіздері браконьерлер заңсыз аң аулаумен немесе су кәсіпшілігімен заңсыз айналыспағанын және олардан табылған заттарды тапқанын айттып, жауапкершіліктен бас тартады. Мұндай жағдайларда олардың браконьерлікпен айналысу фактісін дәлелдеу әрдайым мүмкін емес. Мұндай адамдарды жазасыз қалдырмау үшін балықты, өзге де су жануарларын, заңсыз аң аулау немесе су кәсіпшілігімен айналысу құралдарын, ұшаларды, терілерді, мүйіздерді және жабайы жануарлар денесінің бөліктерін заңсыз өткізгені (тасымалдағаны) үшін немесе оларды сою үшін қылмыстық жауаптылық көзделуі тиіс. Экологиялық қауіпті объектілерді пайдалануға қабылдауды аса қауіпті әрекет деп санаған жөн. Бұл әрекеттің қоғамдық қауіптілігі-заңсыз қабылданған экологиялық қауіпті объектілердің жұмыс істеуі және оларды пайдалану экологиялық апатқа, адам шығынына немесе мүлікке үлкен зиян келтіруі мүмкін. Жоғарыда көрсетілген ықтимал салдардың алдын алу үшін экологиялық қауіпті объектілерді пайдалануға қабылдағаны үшін қылмыстық жауаптылық көзделуі тиіс[6].

Осылайша, қылмыстардың қарастырылып отырған құрамының мәні мемлекеттік немесе қоғамдық мүлік болып табылады, ал қылмысты саралау үшін экономикалық салдарларды қолдану, қандай да бір түрде жоспарды бұзу маңызды. Экономикалық мүдделер объектісі болып табылатын қылмыстарды экологиялық мазмұндағы қылмыстармен біріктіру кейбір жағдайларда қылмыс объектілерінің араласуының көрсеткіші болып табылады.

Аң аулауға мүлдем тыйым салынған аңдармен құстарды аулағаны үшін, сондай-ақ бұрын заңсыз аң аулағаны үшін соттал-

ған адам жасаған заңсыз аң аулау үшін адам мүлкі тәркіленіп, өндірілген және аң аулау құралдары тәркіленіп, төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланды. Егер 1997 жылғы 16 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі-1997 жылғы ҚР ҚК) қарайтын болсақ, онда ҚазКСР ҚК-нен айырмашылығы, онда жаңа тарау экологиялық қылмыстарға арналды. Онда 18 бап болды. Сонымен қатар, ол қарастырылып отырған саладағы қылмыстық-құқықтық тыйымның мазмұны бойынша да, мақалалардың ішкі құрылысы бойынша да айтарлықтай ерекшеленді. Бұл тәсіл, ең алдымен, қоршаған ортаны дұрыс қорғауды қамтамасыз ету мүдделеріне байланысты болды, өйткені экологиялық әл-ауқат 90-шы жылдары да, қазіргі уақытта да өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Қылмыстық-құқықтық қорғау ең құнды табиғи байлықты қорғауға бағытталған, қолайлы табиғи ортаны құруға бағытталған. Осылайша, 1997 жылғы ҚР ҚК 13-тарауын «экологиялық қылмыстар» талдай отырып, мынадай объектілерді бөліп көрсетуге болады:

- шаруашылық және өзге де қызмет саласындағы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі қоғамдық қатынастар (277-бап «экологиялық талаптарды және шаруашылық және өзге де қызметті бұзу»);
- адам денсаулығы мен өмірін қосымша объектілер ретінде жатқызуға болатын экологиялық қауіпсіздікті қорғау мүдделері, қолайлы экологиялық ортаны қамтамасыз ету (278-бап «экологиялық қауіпті химиялық, радиоактивті және биологиялық заттарды өндіру және пайдалану кезінде экологиялық талаптарды бұзу»);
- адам денсаулығы мен қоршаған ортаның қауіпсіздігін қорғау және қамтамасыз ету жөніндегі қоғамдық қатынастар (279 бап «микробиологиялық немесе басқа биологиялық агенттермен немесе токсиндермен жұмыс істеу кезінде қауіпсіздік ережелерін бұзу»);
- үй жануарларымен жабайы жануарларды, құстарды қауіпті аурулардан қорғауда көрінетін экологиялық қауіпсіздік қатынастары

- қатаң жаза қарастырылды. Бұл жағдайда (280-бап «өсімдіктердің ауруларымен зиянкестерімен күресу үшін белгіленген ветеринариялық ережелер мен қағидаларды бұзу»);
- суды пайдалану және су объектілерімен дұрыс жұмыс істеуді қорғау саласындағы экологиялық қауіпсіздік қатынастары (281-бап «ластану, бітелу және судың сарқылуы»);
- атмосфералық ауаны қорғау мен қорғауға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар (282-бап «атмосфераның ластануы»);
- теңіз ортасын қорғаумен айқындалатын қоғамдық қатынастар (283-бап «теңіз ортасының ластануы»);
- Қазақстан Республикасының континенттік қайраңының табиғи ресурстарына қол сұғушылықтан қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі қоғамдық қатынастар, кеме қатынасы қауіпсіздігінің, сондай-ақ ҚР айрықша экономикалық аймағы (284-бап «Қазақстан Республикасының континенттік қайраңы туралы және айрықша экономикалық аймақ туралы Заңнаманы бұзу - Жерді жөнелтуден, ластанудан және бүлінуден қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі қоғамдық қатынастар (285-бап «жердің бүлінуі»);
- қоршаған орта мен адам үшін жер қойнауын ұтымды және зиянсыз пайдалануды қамтамасыз ету жөніндегі қатынастар (286-бап «жер қойнауын қорғау және пайдалану қағидаларын бұзу»);
- су жануарлары мен өсімдіктерін, экологиялық мекендеу ортасын қорғау саласындағы қатынастар, Қазақстан Республикасының суларында қамтылған биоресурстар мен өсімдіктерді пайдалану жөніндегі қалыпты қызметті қамтамасыз ету (287-бап «жер қойнауын заңсыз пайдалану»); балық ресурстарын және басқа да су жануарлары мен өсімдіктерін өндіру»);
- жабайы жануарлардың генетикалық қорын сақтау жағдайларын жасау кезінде жануарлар дүниесін тиісінше қорғауды және ұтымды пайдалануды қамтамасыз етуге байланысты қатынастар (288-бап «Заңсыз аңшылық»);
- жануарлар дүниесін қорғаумен байланысты қоғамдық қатынастар (289-бап «жануарлар дүниесін қорғау қағидаларын бұзу»);

- Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген жануарлар мен өсімдіктердің сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлерінің сақталуын және оларға қол сұғушылықтан қорғалуын қамтамасыз етуге байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар (290-бап «өсімдіктер мен жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлерімен және (немесе) олардың бөліктері мен дериваттарымен, сондай-ақ өсімдіктер мен жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлерімен алып қоюға тыйым салынған өсімдіктер мен жануарлар және (немесе) олардың бөліктері мен дериваттары»);

- табиғи ортаның және қоғамның табиғи бөлігі мен байлығы ретінде ормандар мен өзге де өсімдіктердің сақталуын қамтамасыз ету саласында туындайтын қоғамдық қатынастар (291-бап «ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу»);

- ормандардың жойылуынан және бүлінуінен қорғау саласында туындайтын қоғамдық қатынастар (292-бап «ормандардың жойылуы немесе бүлінуі»);

- қоғамдық қатынастар ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың сақталуын және қол сұғушылықтардан қорғалуын қамтамасыз ету жөніндегі қатынастар (293-бап «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар режимін бұзу»);

- Қазақстан Республикасында экологиялық саламаттылықты қамтамасыз ету саласындағы қоғамдық қатынастар (294-бап «экологиялық ластану салдарын жою жөнінде шаралар қолданбау»). Экологиялық қылмыс объектілеріне мұндай жан-жақты көзқарас осы саланы қылмыстық-құқықтық реттеуді едәуір кеңейтті және жақсартты. Экологиялық мәселелерді шешуді неғұрлым сапалы деңгейге шығаруға мүмкіндік берді [7, 3-37].

Аң аулауға мүлдем тыйым салынған аңдар мен құстарды аулағаны үшін, сондай-ақ бұрын заңсыз аң аулағаны үшін сотталған адам жасаған заңсыз аң аулау үшін қатаң жаза қарастырылды. Бұл жағдайда адам мүлкі тәркіленіп, өндірілген және аң аулау құралдары тәркіленіп, төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланды.

Бұл тәсіл, ең алдымен, қоршаған ортаны дұрыс қорғауды қамтамасыз ету мүдделеріне байланысты болды, өйткені экологиялық әл-ауқат 90-шы жылдары да, қазіргі уақытта да өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Қылмыстық-құқықтық қорғау ең құнды табиғи байлықты қорғауға бағытталған, қолайлы табиғи ортаны құруға бағытталған. Экологиялық қылмыс объектілеріне мұндай жан-жақты көзқарас осы саланы қылмыстық-құқықтық реттеуді едәуір кеңейтті және жақсартты. Экологиялық мәселелерді шешуді неғұрлым сапалы деңгейге шығаруға мүмкіндік берді.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың объектісі мен нысанасы: қылмыстық-құқықтық шындықтар 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған, қазір қолданылып жүрген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 18 емес, 20 баптан тұратын «экологиялық құқық бұзушылықтар» деген дербес, жеке 13-тарауды да сақтап қалды. Қылмыстық кодексте көзделген экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамындағы сабақтастықты сақтай отырып, жер қойнауын қамтамасыз етуге және ұтымды пайдалануға және қорғауға (қылмыстық кодекстің 334-бабы), сондай-ақ балық қорларын, өзге де су жануарлары мен кәсіпшілік балықтарды қорғауға, пайдалануға, молықтыруға байланысты қоғамдық қатынастар қылмыстық-құқықтық реттеу үшін жаңа болды (Қылмыстық кодекстің 336-бабы). Ортақ объект болған кезде экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың тікелей объектісі әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, су ресурстарын немесе жануарлар әлемін қорғау [3]. Сондай-ақ, жекелеген экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарда екі тікелей объект болуы мүмкін, яғни, қажет ретінде қарастырылатын қосымша, ал кейбір құрамдар үшін қосымша. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар тақырыбын қарастыру да маңызды, өйткені оның қылмыстық құқық бұзушылықты саралау үшін қылмыстық-құқықтың маңызы бар. Қазақстан Республикасында табиғат алуан түрлі және табиғи кешендердің бірегей үйлесімі бар, онда аумақтың төрттен бірінен астамын дала, шөлдің жартысы мен

шөлейт, қалған төрттен бірін таулар, теңіздер, көлдер мен өзендер алып жатыр. Ормандар мен екпелер 22 млн. гектарға жайғасты.

Жерлер әртүрлі топырақтармен ұсынылған. Жеке қылмыстық экологиялық құқық бұзушылықтарды толығырақ қарастырайық. Осылайша, судың ластануы, бітелуі немесе сарқылуы объектілері су ортасын ластанудан, бітелуден, жер үсті немесе жер асты суларының, мұздықтардың, ауыз сумен жабдықтау көздерінің сарқылуынан немесе олардың табиғи қасиеттерінің өзге де өзгеруінен ұтымды пайдаланумен және қорғаумен қамтамасыз етілетін экологиялық қауіпсіздік болып табылады. Бұл құрам бойынша қосымша объект: адамның денсаулығы мен өмірі, жануарлар мен өсімдіктер әлемінің экологиялық тепе-теңдігі мен өміршеңдігі, балық қоры, сондай-ақ табиғи игіліктер мен қоғамдық игілік ретінде орман және ауыл шаруашылығы болып табылады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) мәліметтері бойынша, судың жетіспеушілігі мен ластануы дамушы елдер халқының денсаулығының жаһандық нашарлауының негізгі себептері болып табылады[8].

Бұл экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтың мәні су ресурстары болып табылады. Айта кету керек, Қазақстанда су ресурстары шектеулі. Осыған байланысты сумен қамтамасыз етуді арттырудың маңызды бағыты қолда бар су ресурстарын ұтымды және үнемді пайдалану, оларды тиімді басқару және су шаруашылығы объектілері мен құрылыстарының орнықты жұмыс істеуі болып саналады. Қазіргі жағдайда су ауыл шаруашылығының, өнеркәсіптің, энергетиканың және экономиканың басқа да салаларының, қоршаған табиғи ортаның орнықтылығын айқындайтын басты фактор болып табылады. Судың санитарлық-эпидемиологиялық қауіпсіздікті сақтауда одан да үлкен рөлі бар. Тұщы, пайдалануға жарамды судың көптігімен өте аз. Индустриялық ластанумен қатар жүретін халықтың өсуі ауыз сумен тұрақты қамтамасыз ету және тиісінше экономикалық даму проблемаларын шешуді қиындатады. Су тұтынудың қазіргі деңгейімен және су

ресурстарын басқаруды ұйымдастырудың қалыптасқан тәсілдерімен судағы тұрақты тапшылық болжанады, ол ең алдымен халықтың тығыздығы жоғары аудандарды қамтиды. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық объектісінің анықтамасы салалық заңнамаға тікелей байланысты, өйткені оларда белгілі бір экологиялық объектіні түсіндіру, заңнамалық түсіну белгіленеді, оның қоғамда жұмыс істейтін, мемлекет қорғайтын ережелері анықталады. Мәселен, су қорларын қорғауда көрсетілген экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін қылмыстық құқықтық тыйымды ҚР ҚК 328-бабы қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының Су кодексіне сәйкес мемлекет аумағындағы барлық су ресурстарын Қазақстан Республикасының су қоры құрайды. Су қорына: өзендер, көлдер, тоғандар, су қоймалары, басқа да су ресурстары, сондай-ақ каналдар мен магистральдық су құбырларының сулары; жер асты сулары, мұздықтар, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы шегіндегі Каспий және Арал теңіздерінің сулары кіреді. Қазақстан шегінде Каспий, Арал теңізі және Балқаш көлі сияқты ірі су айдындары орналасқан. 39 мыңға жуық өзендер мен уақытша су ағындары бар, 48 мыңнан астам сыйымдылығы 95,5 км³ астам 200-ден астам су қоймасы бар. Ең маңызды су артериялары Ертіс, Іле, Сырдария, Есіл, Тобыл, Орал, Торғай, Шу өзендері болып табылады. Жер асты суларына қатысты минералды шикізаттың барлық түрлерінің ішінде олар ең құнды минералдардың бірі болып табылатындығын атап өткен жөн[9].

Қазіргі уақытта Қазақстанда сумен жабдықтау, суару, жайылымдарды суландыру үшін тұщы сулар және бальнеологиялық мақсаттар үшін минералды сулар кеңінен қолданылады. Су объектілерінің жайкүйі туралы жекелеген мәліметтер мемлекет қабылдаған шаралар оларды экологиялық зардаптардан әлі қорғай алмайтындығын көрсетеді. Мысалы, көлдегі экологиялық жағдайдың нашарлауы Балқаш суларының ауыр металдармен ластануына байланысты.

Ластану деңгейінің, әсіресе Балқаштың батыс бөлігінде қорғасын, мырыш, мыс және кадмийдің өсуі анықталды. Балқаш көлінің су сапасының қазіргі жай-күйі және оның одан әрі дамуының анықталған үрдістері көлдің бірегей биоценозының қайтымсыз өзгеруінің және Балқаш халқының өмір сүру жағдайларының жол берілмейтін нашарлауының елеулі қатерінің бар екендігін айғақтайды.

Сондай-ақ, бірқатар аудандарда жер асты суларын қарқынды пайдалану нәтижесінде ондаған мың шаршы шақырымды (Ертіс, Сырдария артезиан бассейндері, Кентау, Алматы қалалары) қамтитын ірі депрессиялық шұңқырлар пайда болды. Жер асты суларының гидрогеодинамикалық режимінде айтарлықтай өзгерістер болды. Екінші жағынан, жер асты суларының гидрогеохимиялық режимінде де өзгеріс бар. Қазақстанда жер асты суларының ластануының 700-ден астам ықтимал көздері анықталды, олардың ең көп саны Алматы, Қарағанды, Павлодар және Ақмола облыстарына орайластырылған. Жер асты суларының 500-ден астам ластану ошақтары анықталды. Соңғы жылдары орталықтандырылған шаруашылық ауыз сумен жабдықтаудың жерасты көздерінің санитарлық сенімділігінің төмендеу үрдісі байқалады. Су сапасының нашарлауы 70 қала мен кентте байқалды. 80-ге жуық ауыз су қабылдағыштар ластану қаупіне ұшырайды; 180-нен астам ірі және жалғыз су қабылдағыштарда бір өлшемдер бойынша ластанулар анықталды. Осылайша, шаруашылық-ауыз су мақсаттары үшін алынатын 446.03 мың м³ /тәулік жерасты суы олардың ластануы мүмкін аймақта орналасқан.

Жалпы ауыз сумен жабдықтаудың жай-күйін бағалай отырып, республика халқының 16%-ы гигиеналық талаптарға сәйкес келмейтін және көбінесе денсаулыққа қауіп төндіретін суды ішуге пайдаланатынын атап өткен жөн. Су ресурстары Қазақстанның белгілі бір өңірінің өндіргіш күштерін дамыту мен орналастырудың айқындаушы факторларының бірі болып табылады. Жергілікті су ресурстарының шектеулі қорлары осы кезеңде орасан зор табиғи және жер ресурстарын игеруді, сон-

дай-ақ республиканың жекелеген қалаларының, аумақтық-өнеркәсіптік кешендерінің және тұтас облыстарының экономикасын дамытуды тежеп отыр. Тағы бір мысал: «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» № 1-М нысанына сәйкес 2017 жылдың 12 айында сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген, сондай-ақ пайдалануға тыйым салынған өсімдіктер немесе жануарлар түрлерімен, олардың бөліктерімен немесе дериваттарымен заңсыз жұмыс істеудің 299 фактісі (ҚК 299-бабы), балық ресурстарын, басқа да су ресурстарын заңсыз өндірудің 205 фактісі тіркелген жануарлар немесе өсімдіктер (ҚК 335-бабы) және заңсыз аң аулаудың 135 фактісі. Айта кету керек, елдің флорасы мен фаунасы сирек кездесетін және ерекше жануарлар мен өсімдіктер түрлерінің әртүрлі түрлерімен ұсынылған, олардың көпшілігі Қызыл кітапқа енгізілген [10].

Жалпы Қазақстанда қоршаған ортаны қорғау саласында заңнамалық база қалыптасты. Қазақстан ТМД елдері арасында бірінші болып 2007 жылы Экологиялық кодексті қабылдады, ол қоршаған ортаны қорғауды басқару жүйесін түбегейлі реформалау мақсатында әзірленді. Алғаш рет экология және қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне қатысты заңнама нормалары бір заңнамалық актіде кодификацияланды. Экологиялық кодекстен басқа табиғи ресурстарды реттеудің құқықтық негіздері Орман (2003 жылғы 8 шілде) және жер (2003 жылғы 20 маусым), су (2003 жылғы 9 шілде) кодекстерінде «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» (2006 жылғы 7 шілде), «Жануарлар дүниесін қорғау, мольқтыру және пайдалану туралы» (2004 жылғы 9 шілде), «Өсімдіктерді қорғау туралы» (2002 жылғы 3 шілде) заңдарда айтылды.

Қазіргі уақытта ҚР-ң ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жүйесінде 10 мемлекеттік табиғи қорық, 12 мемлекеттік ұлттық табиғи парк, 5 мемлекеттік табиғи резерват, 5 мемлекеттік ботаникалық бақ, 5 мемлекеттік қорық аймағы, 50 мемлекеттік табиғи қаумал, 26 мемлекеттік табиғат ескерткіші, 3 мемлекеттік өңірлік табиғи парк бар. Осылайша, құқықтық база қоршаған орта-

ны қорғау бойынша Мемлекеттік шаралар қабылдауға мүмкіндік береді. Осындай шаралардың бірі-салалық заңдармен бірлесіп экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі мен нысанасын айқындайтын қылмыстық заң. Мысалы, жануарлар мен өсімдіктер дүниесін қорғауға қатысты қылмыстық-құқықтық қорғау Қылмыстық кодексте балық ресурстарын, басқа да су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз өндіргені үшін жауапкершілікті көздейтін баптардың болуымен; балық қорларын қорғау қағидаларын бұзумен; заңсыз аң аулаумен; жануарлар дүниесін қорғау қағидаларын бұзумен; сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген адамдармен заңсыз қарым-қатынаста, сондай-ақ пайдалануға тыйым салынған өсімдіктер мен жануарлар түрлерін, олардың бөліктерін немесе дериваттарын; ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, жою немесе өсіру. Сонымен қатар, экологиялық проблемаларды шешу, қылмыстық-құқықтық нормаларды қолдану тек объектіні ғана емес, сонымен бірге экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық нысанасын да дәлдікке, біркелкі түсінуге, анықтауға байланысты болатын жағдайлар бар. Қол жетімді судың шектеулі болуы және оның өсіп келе жатқан тапшылығы жағдайында су проблемаларын шешу су объектілерін сақтауға, қалпына келтіруге және молықтыруға, сондай-ақ сулардың зиянды әсеріне жол бермеуге бағытталған қызмет ретінде Су кодексінің 1-бабының 41) тармақшасына сәйкес түсіні-летін су объектілерін қорғауға түбегейлі жаңа тәсілдерді талап етеді. Мұндай жаңа тәсілдер қылмыстық заңда да көзделуге тиіс.

Өсіп келе жатқан қажеттіліктерге сәйкес суға сұраныс артып келе жатқандықтан, халықты, экономика салаларын және табиғи кешендерді сумен қамтамасыз етудің әртүрлі аспектілерімен біріктірілген су ресурстарын пайдалануды реттеу саласындағы мақсатты саясатты жүзеге асыру талап етіледі. Мұның қажеттілігі су ресурстарын пайдалану, әдетте, салааралық деңгейде туындайтын жеке қайшылықтардың болуымен байланысты. Мысалы, ҚК-нің 328-бабында қылмыстық құқық бұзушылық

нысанасы жер үсті немесе жер асты сулары, мұздықтар, ауыз сумен жабдықтау көздері көзделеді. Сонымен қатар, су қоры ұғымы әлдеқайда кең. Су кодексінің 4-бабына сәйкес су қоры мемлекеттік су кадастрына енгізілген немесе енгізілуге жататын Қазақстан Республикасы аумағының қайта бөліністеріндегі барлық су объектілерінің жиынтығын қамтиды.

Осылайша, ҚР ҚК-нің қаралып отырған бабы қылмыстық-құқықтық тыйыммен елдің су қорының бір бөлігін қамтиды. Қылмыстық құқық бұзушылық нысанасын – суды неғұрлым кең қамту мақсатында ҚК-нің 328-бабының бірінші бөлігінде су қоры жиынтығын құрайтын кез келген су объектісінің ластануы, бітелуі немесе сар-қылуы үшін жауапкершілік көзделуі мүмкін деп санаймыз.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы объектісі экологиялық қауіпсіздік болып табылады. Заңнамалық экологиялық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздік түрлерінің біріне жатқызылған («Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» ҚР Заңының 4-бабының б) тармақшасы. Бұл Заңда және экологиялық кодексте «экологиялық қауіпсіздік» ұғымы адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделері мен құқықтарын қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсер ету нәтижесінде туындайтын қауіптерден қорғау жағдайы ретінде түсіндіріледі. Осылайша, барлық экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар қылмыстық құқық теориясында «жалпы» объект деп аталатын біртұтас объектімен сипатталады-бұл экологиялық қауіпсіздік. Осыған байланысты, ҚК-нің 13-тарауын «Экологиялық қауіпсіздікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп атауға болады.

ҚР Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы Жарлығымен қабылданған 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған ҚР құқықтық саясатының концепциясы мемлекеттің құқықтық саясатының аса маңызды буыны қылмыстық саясат болып табылатынын, оны жетілдіру қылмыстық, қылмыстық-процестік және қылмыстық-атқару құқығын кешенді, өзара байланысты түзету жолымен жүзеге асырылатынын,

сондай-ақ қылмыстық-атқару құқық қолдану[11]. Қылмыстық-құқықтық санкцияларды құру мәселелеріне құқықтанушы ғалымдардың назары үнемі аударылып отырады. нормаларының санкцияларын заңнамалық регламенттеуді теориялық негізде егжей-тегжейлі әзірлеу қажеттілігі анықталды.

Қорытындылай келе, Қазақстанда жыл сайын экологиялық құқық бұзушылықтар саны артып келе жатқанын атап өткен жөн. Олар біздің ел тұрғындарының өмір сүру сапасына теріс әсер етеді, денсаулығына зиян келтіріп қана қоймай, адам өмірінің биологиялық негіздеріне нұқсан келтіреді. Қазіргі кезеңдегі ғалымдар мен практиктердің көпшілігі табиғатқа жауапсыз және тұтынушылық көзқарас әлемді экологиялық апаттың шегіне жеткізгенін атап көрсетеді. Табиғат соншалықты ауыр жағдайда, оның қолайсыздығы адамдардың денсаулығы мен өмір сүру жағдайына әсер етеді, генетикалық ауытқулар саны артып, өмір сүру ұзақтығы қысқарады. Мұның бәрі барлық мемлекеттік, соның ішінде құқық қорғау органдарының экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылда, адамның табиғи мекендеу ортасын қорғау мен қалпына келтіруде күш-жігерін арттыру қажеттілігін туғызады. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті және оларды қолдану практикасын көздейтін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің нормаларын зерделеу аталған құқық бұзушылықтарға қарсы күрестің қылмыстық құқықтық шараларының тиімділігінің жеткіліксіздігінің себебі болып табылатын көптеген кемшіліктерді анықтады.

Сондықтан, біріншіден, кемшіліктерді жою, қоршаған ортаны қорғауға бағытталған қылмыстық кодекстің нормаларын жетілдіру қажет. Екіншіден, қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесін жетілдіру талап етіледі, өйткені қылмыстық заңнаманың тиімділігі осыған байланысты. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауапкершілік мәселеле-

Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы қылмыстық заңнамасын ағымдағы реформалау процесінде басқа да проблемалардың қатарында ҚК-нің Ерекше бөлігінің рін реттейтін қылмыстық кодексінің нормаларында кемшіліктер, олқылықтар бар. Қылмыстық кодекстің кемшіліктерінің бірі экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігінің болмауы болып табылады. Мұндай жауапкершілікті белгілеу қажеттілігі келесі жағдайларға байланысты. Біріншіден, біздің еліміздің қылмыстық заңнамасындағы көрсетілген олқылықты жекелеген ұйымдардың жосықсыз басшылары ұжымдық шешімдер қабылдау негізінде жасалатын экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылықты болдырмау үшін пайдаланады. Қабылданған құқыққа қайшы ұжымдық шешім үшін жеке жауапкершілік қағидатын негізге ала отырып, мұндай шешім қабылдауға дауыс берген адамдардың ешқайсысы қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды.

Сондықтан, заңсыз ұжымдық шешімдер қабылданған жағдайда, заңды тұлғалар жасаған экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін ешкім қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды, бұл жиі кездеседі. Екіншіден, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігін белгілеу біздің еліміздің бірқатар халықаралық конвенцияларды ратификациялауға байланысты халықаралық міндеттемелерді орындау қажеттілігіне байланысты. Атап айтқанда, БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы, БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясы. Әлемнің дамыған елдерінің көпшілігі (АҚШ, Қытай, Ұлыбритания, Германия, Франция) аталған халықаралық конвенциялардың ұсынымдарын орындады, заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігін белгіледі және бұл институтты қылмысқа, оның ішінде экологиялық қылмысқа қарсы күресте сәтті қолданады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995ж. (17.09.2022ж. өзгертулер мен толықтырулармен).
2. Умирбаева З.А. Особенности специального субъекта в составах экологических преступлений. – Наука и жизнь Казахстана.2010, № 3. – С.18- 20. 56.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
4. «Қазақстан Республикасының азаматтық істер жөніндегі экологиялық заңнамасын соттардың қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 25 қарашадағы № 8 нормативтік қаулысы
5. Қазақстан Республикасының Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы Экология кодексі № 400-VI ҚРЗ.
6. Применение законодательства об охране окружающей среды и природопользовании: действенные методы на примере Африки, Центральной Азии, АСЕАН, и Китая <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/9968/enforcementenvironmental-laws-RU.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
7. Курченко В.Д. Проблемы применения норм о преступлениях против экологической безопасности. Липецк: ЛЭГИ, 2003. С. 36 –37
8. Борчашвили И.Ш. Экологические преступления: понятие и квалификация. Караганда, 1995.
9. Қазақстан Республикасының Су Кодексі Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 шілдедегі № 481 Кодексі
10. Национальный доклад о состоянии окружающей среды и использовании природных ресурсов Республики Казахстан за 2011 – 2014 годы.
11. ҚР Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы Жарлығымен қабылданған 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған ҚР құқықтық саясатының концепциясы
12. Орымбаев Р.О. Специальный субъект преступления. Алма-ата:«Наука»,1977. 89–90б.

Автор туралы мәлімет:

Салауатқызы Құндыз — Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты көлік объектілерінде қауіпсіздікті ұйымдастыру кафедрасының оқытушысы, полиция капитаны

Салауатқызы Құндыз - преподаватель кафедры организации безопасности на объектах транспорта Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букембаева, капитан полиции

SalauatkyzyKundyz – lecturer Of the Department of organization of security at transport facilities of the Aktobe Law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republik of Kazakstan named after M.Bukenbayev police captain

СУ КӨЛІГІНДЕ ЖҮКТЕРДІ ЖӘНЕ ЖОЛАУШЫЛАРДЫ ТАСЫМАЛДАУ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ НЕГІЗДЕРІ

Мақалада су көлігіндегі қауіпсіздікті ұйымдастырудың нормативтік-бу негіздері көрсетілген. Су көлігіндегі қауіпсіздік туралы заңнаманың ережелеріне талдау жасалады. Теңіз және өзен кемелерінде қауіпсіздікті ұйымдастырудың ерекшелігі анықталды.

Мақалада акваториялар мен су асты ортасы тарапынан теңіз порттарының осалдығы мәселелері қарастырылған; теңіз және өзен көлік объектілерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы қолданыстағы заңнамаға сипаттама берілген.

Түйінді сөздер: су көлігіндегі қауіпсіздік, теңіз және өзен көлігі, қоршаған ортаны қорғау, экипаж және жолаушылар, техникалық құралдар, көлік қауіпсіздігі, су көлігі, қауіпсіздікті бұзу қаупі.

ОСНОВЫ БЕЗОПАСНОСТИ ПЕРЕВОЗОК ГРУЗОВ И ПАССАЖИРОВ НА ВОДНОМ ТРАНСПОРТЕ

Статья отражает нормативно-паровые основания организации безопасности на водном транспорте. Дается анализ положений законодательства о безопасности на водном транспорте. Определена специфика организации безопасности в морском и речном судоходстве.

В статье рассмотрены вопросы уязвимости морских портов со стороны акваторий и подводной среды; дана характеристика действующему законодательству в области обеспечения безопасности морских и речных объектов транспорта.

Ключевые слова: безопасность на водном транспорте, морской и речной транспорт, охрана окружающей среды, экипаж и пассажиры, технические средства, транспортная безопасность, водный транспорт, риски нарушения безопасности.

FUNDAMENTALS OF SAFETY OF CARGO AND PASSENGER TRANSPORTATION ON WATER TRANSPORT

The article reflects the regulatory and steam foundations of the organization of safety in water transport. The analysis of the provisions of the legislation on safety on water transport is given. The specifics of the organization of safety in maritime and river navigation are determined.

The article considers the issues of vulnerability of seaports from the water areas and the underwater environment; characterizes the current legislation in the field of ensuring the safety of marine and river transport facilities.

Keywords: safety on water transport, sea and river transport, environmental protection, crew and passengers, technical means, transport safety, water transport, security risks.

Су көлігіндегі қауіпсіздік – бұл су кеңістігінде жүзуге байланысты кез-келген жағдайда ескерілуі керек өте маңызды аспект. Себебі су көлігімен байланысты тәуекелдер адамдардың өмірі мен денсаулығына, жүктерге, қоршаған орта мен қоғамдық тәртіпке үлкен зардаптар әкелуі мүмкін. Мысалы, кеме апатқа ұшыраған жағдайда,

жолаушылар мен экипаж мүшелері өлуі немесе зардап шегуі мүмкін, бұл олардың отбасылары мен жалпы қоғам үшін үлкен шығындарға әкеледі. Сонымен қатар, мұндай оқиғалар жүктерге, қоршаған ортаға кері әсерін тигізіп, экологиялық апаттар тудыруы мүмкін.

Су көлігіндегі қауіпсіздіктің маңыз-

дылығы сонымен қатар адамдар әрқашан жүк пен жолаушыларды тасымалдау үшін теңіз және өзен көлігін пайдалануға ұмтылатындығымен байланысты. Бұл өсіп келе жатқан жаһандану мен әлемдік сауда жағдайында су жолдарындағы қауіпсіздік барған сайын маңызды бола түсетінін білдіреді.

Су көлігіндегі қауіпсіздік – қоғамдық қауіпсіздіктің маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Теңіз кемелері, өзен кемелері, қайықтар немесе яхталар болсын, су көлігі жүктер мен жолаушыларды тасымалдау, балық аулау және демалу үшін қолданылады. Алайда, су көлігінде ауа-райының өзгеруі, навигациялық кедергілер, басқа кемелердің кедергі болуы және техникалық ақаулар мен сол секілді басқа да сипаттарға байланысты қауіптер болуы мүмкін.

Су көлігіндегі жазатайым оқиғалар мен түрлі қауіптер адам өліміне не жарақатына, қоршаған ортаға зиян келтіре отырып мүліктік шығындар секілді ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Сондықтан су көлігіндегі қауіпсіздік жағдайы жоғары басымдыққа ие бола отырып кемелерді жобалау мен дайындаудан бастап оларды пайдалану мен қызмет көрсетуге дейінгі барлық кезеңдерде қамтамасыз етілуі тиіс. Су көлігіндегі қауіпсіздік қағидаттарын дұрыс сақтау апаттар мен жазатайым оқиғалардың алдын алуға көмектеседі, адамдардың қауіпсіздігі мен қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, бұл азаматтардың тасымалдаушылар мен кеме иелеріне және жалпы мемлекетке деген сенімін арттырады және сақтандыру құнын және заң алдындағы жауапкершілік тәуекелдерін төмендетуі мүмкін.

Су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету адамдардың өмірі мен денсаулығын қорғау үшін, сондай-ақ әлемдік экономиканың тұрақты дамуын және қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ету үшін қажетті шарт болып табылады. Су көлігіндегі қауіптер әртүрлі факторлардан туындауы мүмкін, соның ішінде ауа райы жағдайлары, навигациялық тәуекелдер мен қателіктер, техникалық ақаулар және адами факторлар.

Жалпы алғанда, су көлігіндегі қауіптер адамдардың өмірі мен денсаулығына, сондай-ақ қоршаған орта мен экономикаға ауыр зардаптар әкелуі мүмкін. Сондықтан

тәуекелдерді азайту және су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шараларды қабылдау маңызды.

Су көлігі объектілерінде адамдар мен мүліктердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көмектесетін су көлігіндегі қауіпсіздіктің белгілі бір қағидалары бар. Олар:

1. Оқыту және дайындау: су көлігінде бейінді оқыту және жұмысқа дайындық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды қағидаттарының бірі болып табылады. Су көлік объектілерінің экипажы кемені басқару барысында әртүрлі жағдайларда дұрыс шешім қабылдау үшін жеткілікті білім мен дағдыларға ие болуы керек. Ал құқық қорғау органдарының қызметкерлері көлікте туындаған қылмысқа немесе құқық бұзушылыққа төтеп беру үшін белгілі бір арнайы білімнің болуы маңызды.

2. Техникалық тексеру: су көлігіне жүйелі түрде техникалық тексеру жүргізу олардың техникалық ақауларының алдын алуға және су көлігінде қауіпсіздікті қамтамасыз етуге көмектеседі.

3. Ережелер мен нормаларды сақтау: су көлігіндегі қауіпсіздік үшін белгіленген ережелер мен нормаларды сақтау апаттар мен төтенше жағдайлардың алдын алудың қажетті шарты болып табылады. Бұл дұрыс навигацияны, өткізу ережелерін сақтауды, жылдамдықты шектеуді және т.б. қамтуы мүмкін.

4. Жабдықты пайдалану: заманауи жабдықтар мен технологияларды пайдалану су көлігіндегі қауіпсіздікті арттыруға көмектеседі. Мысалы, радарды, GPS навигациясын және басқа құралдарды пайдалану дәлірек навигацияны қамтамасыз етеді және қауіптер туралы ескертеді.

5. Ұқыптылық және жауапкершілік: экипаж бен жолаушылар су көлігін пайдалану кезінде ұқыпты және жауапты болуы керек. Бұл қауіпсіздік ережелерін сақтауды, құтқару кеудешелерін киюді, сигналдық жалаушаларды пайдалануды және жалпы су көлігінде қауіпсіздік шараларын толықтай сақталуына септігін тигізеді. Жалпы, су көлігіндегі қауіпсіздік принциптері апаттар мен төтенше жағдайлардың алдын алуға, жолаушылар мен экипаждың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және мүлікті сақтауға ықпал етеді. Аталған қағидалар мен талаптарды су көлігін пайдаланатындардың барлығы қатаң сақтауы

керек.

Сонымен қатар су көлік объектілерінде қауіпсіздікті сақтауға белгілі бір техникалық құралдар да көмектеседі. Апаттар мен төтенше жағдайлардың алдын алуға, сондай-ақ жолаушылар мен экипаждың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көмектесетін су көлігі қауіпсіздігі құралдарының маңыздылығы ерекше. Су көлігіндегі ең кең таралған техникалық қауіпсіздік құралдарының кейбірі мыналарды қамтиды:

- Құтқару қайықтары: бұл апат болған жағдайда адамдарды эвакуациялау үшін қолданылатын шағын қайықтар. Жолаушылардың қауіпсіздігі мен жайлылығын қамтамасыз ету үшін құтқару қайықтары жақсы жабдықталған болуы керек.

- Құтқару кеудешелері: бұл жолаушылар мен экипажға суға түссе, су бетінде қалуға көмектесетін жабдық. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін құтқару кеудешелері дұрыс таңдалуы керек.

- Радиостанциялар және байланыс: бұл бір-бірімен, экипажбен және басқа кемелермен ақпарат алмасу үшін қолданылатын байланыс құралдары. Бұл апат болған жағдайда соқтығысудың алдын алуға және атқарылатын жұмыстарды үйлестіруге көмектеседі.

- Радарлар мен GPS навигациясы: бұл экипажға су көлігін басқаруға және кедергілерден аулақ болуға, сондай-ақ кемелің орналасқан жері мен қозғалыс бағытын анықтауға көмектесетін навигация құралдары.

- Апаттан қорғау жүйелері: бұл ықтимал қауіптерді анықтайтын және апаттардың алдын алу үшін автоматты түрде әрекет ететін жүйелер. Мысалы, қозғалтқышты автоматты басқару жүйелері су көлігінің жылдамдығын төмендету арқылы соқтығысудың алдын алады.

- Өрт сөндіру жабдықтары: бұл кемедегі өрттің алдын алу және сөндіру үшін қолданылатын жабдық. Оған өрт шлангтары, өрт сөндіргіштер, түтін датчиктері және басқа да құралдар кіреді.

- Қоршаған ортаны бақылау жүйелері: бұл су деңгейі, температура, жел жылдамдығы және басқа параметрлер сияқты қоршаған ортаның жағдайын бақылау үшін қолданылатын жүйелер.

Осы аталғандардың барлығы техникалық құралдар су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды элементтері болып табылады.

Сонымен қатар, су көлігіндегі қауіпсіздікті құқық қорғау органдарының қызметкерлері де қамтамасыз етеді.

Әлемдік тәжірибеде су көлігінде қауіпсіздікті қамтамасыз етумен және судағы қылмыспен күресумен айналысатын құқық қорғау органдары қызмет атқарады. Осы ұйымдардың кейбірін және олардың міндеттерін қарастырайық:

Мемлекеттік теңіз күзеті: бұл теңіздегі қауіпсіздік пен экологияны қорғаумен айналысатын ұйым. Ол теңіз ережелері мен талаптарының сақталуын бақылайды, іздеу және құтқару жұмыстарын жүргізеді, контрабандамен және заңсыз көші-қонмен күреседі.

Шекара қызметі: бұл адамдар мен тауарлардың шекарадан су көлігімен өтуін бақылайтын ұйым. Ол контрабандамен және заңсыз көші-қонмен күреседі, құжаттар мен жүктерді тексереді.

Өзен полициясы: бұл ішкі су жолдарының қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ұйым. Ол іздеу және құтқару жұмыстарын жүргізеді, судағы қылмыстармен күреседі, ережелер мен талаптардың сақталуын бақылайды.

Теңіз полициясы: бұл ашық теңізде және порттарда қауіпсіздікті қамтамасыз ететін ұйым. Ол іздеу және құтқару жұмыстарын жүргізеді, судағы қылмыстармен күреседі, ережелер мен талаптардың сақталуын бақылайды, кемелердің бортында тәртіпті қамтамасыз етеді.

Теңіз авиациясы: бұл теңізде ауадан қауіпсіздікті қамтамасыз ететін ұйым. Ол іздеу және құтқару жұмыстарын жүргізеді, ережелер мен талаптардың сақталуын бақылайды, судағы қылмыстармен күреседі.

Бұл ұйымдар басқа құқық қорғау және құтқару қызметтерімен, сондай-ақ теңіз және өзен инфрақұрылымының өкілдерімен тығыз байланыста жұмыс істейді. Олар су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етуде және судағы қылмыспен күресуде маңызды рөл атқарады.

Қазақстан Республикасындағы су көлігіндегі оқиғалар статистикасын талдау судағы қауіпсіздіктің ағымдағы жағдайын

бағалауға және осы саладағы негізгі проблемаларды анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің есебіне сәйкес 2021 жылдың аяғындағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасының Ішкі су жолдарында 21 оқиға орын алып, нәтижесінде 9 адам қаза тауып, 11 адам жарақат алды. Оқиғалардың көпшілігі ауа-райының қолайсыздығына қарамастан, су көліктері су жолдарында болған кезде орын алған.

Су көлігіндегі оқиғалардың орын алуларының негізгі себептерінің бірі су көліктерін дұрыс пайдаланбауы, жылдамдық режимін бұзуы, кемелерде ақаулардың болуы және қауіпсіздік ережелерінің сақталмауы.

Басқа себептер – жолаушылар мен экипаждар арасындағы қауіпсіздік мәдениетінің төмен деңгейі, жеке қорғаныс құралдарының болмауы, Экипаждар мен персоналдың жеткіліксіз дайындығы, сондай-ақ құқық қорғау органдары тарапынан жеткілікті бақылау қызметінің болмауы.

Қазақстан Республикасында, көптеген басқа елдердегідей, су көлігіндегі оқиғалар статистикасын талдау судағы қауіпсіздікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Қазақстандағы су көлігіндегі оқиғалар статистикасының кейбір негізгі көрсеткіштеріне мыналар жатады:

Оқиғалар саны: 2022 жылы Қазақстан Республикасында су көлігінде 36 оқиға тіркелді, оның ішінде 3 адам қаза тапты.

Оқиғалардың себептері: Қазақстандағы су көлігіндегі оқиғалардың негізгі себептерінің бірі судағы қауіпсіздік ережелерін бұзу болып табылады. Сонымен қатар, техникалық қауіпсіздік құралдарының ақаулары мен кемшіліктері су көліктерінің судағы апаттарға әкелуіне себеп болады.

Оқиғалардың түрлері: Қазақстандағы су көлігіндегі оқиғалардың көпшілігі кемелердің апаттарымен, кемелердегі өрттермен және адамдардың бортқа құлауымен байланысты.

Аймақтар: Қазақстандағы су көлігіндегі оқиғалардың көпшілігі өзендерде, теңіздер мен көлдерде, соның ішінде Ертіс, Сырдария және Арал мен Каспийде орын алады.

Су көлігіндегі оқиғалар жолаушылар мен экипаж мүшелерінің денсаулығына,

қауіпсіздігіне, тіпті өміріне зиян келтіріп ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Су көлігіндегі апаттардың салдарынан жиі кездесетін зардаптарға мыналар жатады:

Жарақаттар мен залал: су көлігіндегі апаттар кезінде жолаушылар мен экипаж мүшелері әртүрлі жарақаттар мен залалдар алуы мүмкін, мысалы, мидың шайқалуы, сынықтар, созылу, жарақат және т.б.

Шығын және қирау: су көлігі апатқа ұшыраған кезде жоғалған жүк, қираған кеме, экипаж мүшелерінің жоғалуы және т.б. сияқты шығындар болуы мүмкін.

Өрт: су көліктеріндегі өрттер өте қауіпті және тез таралуы мүмкін. Олар кемелердің лезде өртеніп кетуіне, адамдардың жарақат алуына, жолаушылар мен экипаж мүшелерінің өліміне әкелуі мүмкін.

Суға бату: суға бату-су көлігіндегі оқиғалардың ең ауыр зардаптарының бірі. Көлік апатқа ұшыраған немесе суға батқан кезде жолаушылар тез қашып құтыла алмаса, суға батып кетуі ықтимал.

Қоршаған ортаның ластануы: жүктерді тасымалдауға байланысты су көліктеріндегі оқиғалар қоршаған ортаның ластануын тудыруы мүмкін, бұл жануарлар мен өсімдіктер әлеміне, су ресурстарына және адамдардың денсаулығына әсер етуі мүмкін.

Психологиялық салдары: су көлігіндегі оқиғалар тірі қалғандардың психикалық денсаулығына ұзақ уақыт із қалдыруы мүмкін. Бұл депрессия, мазасыздық және басқа да психологиялық күйзелістер түрінде көрінуі мүмкін.

Жалпы алғанда, су көлігіндегі оқиғалар денсаулыққа, қауіпсіздікке және қоршаған ортаға ауыр зардаптар әкелуі мүмкін, сондықтан олардың пайда болуын болдырмау үшін тиісті шаралар қабылдау және оларға алдын-ала дайындалу маңызды.

Әр түрлі шет елдердегі су көлігіндегі оқиғаларды салыстырмалы талдауға қатысты судағы қауіпсіздік деңгейінде айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. Кейбір елдерде апаттар деңгейі төмен болса, ал басқа елдерде жазатайым оқиғалардың жоғары деңгейінен зардап шегетіндігін байқауға болады.

Мысалы, Америка Құрама Штаттары қатаң ережелер мен қадағалаудың арқасында

әлемдегі су қауіпсіздігінің ең жоғары деңгейіне ие. Сонымен қатар, Африка мен Азияның кейбір елдерінде су көліктерінің шамадан тыс жүктелуіне, қауіпсіздік ережелерінің бұзылуына және қадағалаудың болмауына байланысты көптеген оқыс оқиғалар орын алуда.

Су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі қағидаттары - ережелермен нұсқаулықтарды сақтау, персоналдың тиісті оқуымен біліктілігін қамтамасыз ету, техникалық қауіпсіздік құралдарын пайдалану және халықаралық нормалар мен стандарттарды сақтау болып табылады. Су көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды факторларының бірі құқық қорғау органдарының жұмысы болып табылады, олар ережелердің сақталуын қадағалап, су объектілеріндегі заңсыз әрекеттермен күресуге

тиіс. Сонымен қатар су көлігіндегі қауіпсіздікті дамыту үрдістері оқытудың жаңа технологиялары мен әдістерін ұдайы енгізумен, техникалық қауіпсіздік құралдарының сапасын жақсартумен, сондай-ақ құқықтық реттеу мен бақылау жүйесін жетілдірумен байланысты.

Сонымен, зерттеу нәтижелері су көлігіндегі қауіпсіздік барлық мүдделі тараптар арасындағы жүйелі тәсіл мен ынтымақтасқтықты қажет ететін кешенді мәселе екенін көрсетеді. Персоналдың біліктілігін ұдайы жақсарту, жаңа технологияларды енгізу және техникалық қауіпсіздік құралдарын жаңарту, сондай-ақ құқықтық реттеу мен бақылау жүйесін жетілдіру қажет. Тек осылай ғана су көлігінде қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және апаттар мен апаттар қаупін азайтуға болады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Ширшов А. А. Кеме қатынасы қауіпсіздігі: оқу құралы. - Санкт-Петербург.: ГУАП, 2006.
2. Базаров В. Ю. Навигация қауіпсіздігі: оқу құралы. -М.: Юрайт баспасы, 2014.
3. Новиков Н. Н., Новикова Е. Н. Теңіздегі тіршілік қауіпсіздігі: оқу құралы. - Санкт-Петербург.: ГУАП, 2005.
4. Рождественский А. А., Козлов А. В. Навигация қауіпсіздігі: оқу құралы. - Санкт-Петербург.: ГУАП, 2008.
5. Шеффер Г. Х. Навигация қауіпсіздігі: ағылшын тілінен аударылған. — М.: Көлік, 1983.
6. Ресейдің теңіз көлігі: ғылыми-практикалық нұсқаулық / ред.В. А. Сорокин, А. И. Белый. - Санкт-Петербург.: ГУАП, 2004.
7. Теңіз технологиялары: оқулық / ред. С. В. Юнева, М. И. Колесникова. - Санкт-Петербург.: ГУАП, 2006.
8. Труфанов В. А., Комков В. И. кеме қатынасы қауіпсіздігі және теңіз ортасын қорғау: оқу құралы. - Санкт-Петербург.: ГУАП, 2015.
9. Антипин А. А. халықаралық теңіз құқығы: оқу құралы. -М.: Юрайт баспасы, 2012.
10. Теңіз қауіпсіздігін қамтамасыз ету және теңіз ластануының алдын алу бойынша ұсыныстар: халықаралық теңіз көлігі ұйымы (ИМО), Лондон, 2017 ж.
11. Электрондық ресурс: www.pravstat.kz

Автор туралы мәлімет

Сарбаев Сәндібек Сайынұлы — Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты көлік объектілерінде қауіпсіздікті ұйымдастыру кафедрасының доценті, полиция полковнигі

Сарбаев Сандибек Сайынович — Доцент кафедры организации безопасности на объектах транспорта Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букембаева, полковник полиции

Sarbaev Sandibek Sainovich — Associate Professor Of the Department of OBOT of the Ministry of internal affairs of the Republik of Kazakstan named after M.Bukenbayev police colonel

-
- Ішкі істер органдары кадрларын дайындау
  - Подготовка кадров органов внутренних дел
  - Training of personnel of internal affairs bodies

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ТӘРБИЕ

Қазақстан Республикасы ІІМ жүйесінің білім беру ұйымдарының тыңдаушыларын кәсіптік тәрбиелеу практикасына теориялық тұжырымдамалық тәсілдер ашылады, полиция қызметкерлерін тәрбиелеудің шетелдік тәжірибесі талданады, оқу-тәрбие процесі барысында қалыптастырылуы мүмкін кәсіптік маңызды қасиеттердің негіздерін қамтитын түлектің жеке басының моделін құрудағы білім беру ұйымының мүмкіндіктері айқындалады және ішкі істер органдарының олардың кадрларды даярлаудағы рөлі мен маңызы көрсетіледі.

Түйінді сөздер: тұжырымдама, кәсіптік тәрбие, Қазақстан Республикасы ІІМ білім беру ұйымдары, тыңдаушылар, педагогикалық қызметкерлер, кәсіби тұлға, білім беру ортасы.

ВОСПИТАНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Раскрываются теоретические концептуальные подходы к практике профессионального развития слушателей образовательных организаций системы МВД Республики Казахстан, анализируется зарубежный опыт воспитания сотрудников полиции, определяются возможности образовательной организации в создании модели личности выпускника, включающей основы профессионально значимых качеств, которые могут быть сформированы в ходе учебно-воспитательного процесса, и показана их роль и значение в подготовке кадров для органов внутренних дел.

Ключевые слова: идея, профессиональное воспитание, образовательные организации МВД Республики Казахстан, учащейся, педагогические работники, личность профессионала, воспитывающая среда.

EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

The theoretical conceptual approaches to the practice of professional development of students of educational organizations of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan are revealed, the foreign experience of educating police officers is analyzed, the possibilities of an educational organization in creating a graduate personality model are determined, including the basics of professionally significant qualities that can be formed during the educational process, and their role and importance in training personnel for internal affairs bodies.

Keywords: idea, professional education, educational organizations of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, student, teaching staff, professional personality, educational environment.

Қазақстан Республикасы ІІМ жүйесінің білім беру орындары тыңдаушыларын кәсіптік тәрбиелеудің тұжырымдамалық негіздері педагогиканың, философияның, психологияның жеке тұлғаны тәрбиелеу және дамыту тетіктері туралы, ведомстволық білім беру ұйымдарында оқыту процесінде ішкі істер органдары қызметкерлерін даярлау мен кәсіби қалыптастырудың

табыстылығын айқындайтын факторлар мен жағдайлар туралы жетекші идеяларын қалыптастырады. Сондай-ақ, кәсіптік білім беру педагогикасының теориялық негіздері әлі де дамымаған. Оқу іс-әрекетінің фактілерінің, жағдайларының, құралдарының, әдістерінің, әдістерінің теориялық негіздемесі қазіргі өмірдің қажеттіліктерінен артта қалады.

Кәсіби тәрбиешінің әлеуметтік функциясын жүзеге асыруға ұмтылатын Қазақстан Республикасы ІІМ білім беру ұйымдарының көптеген педагогикалық қызметкерлері тыңдаушыларды кәсіби тәрбиелеу мен дамытуды қалай, қандай құралдармен жүзеге асыруға болатындығы туралы әрдайым негізделген кеңестер мен ұсыныстар таба алмайды. Жеке тұлғаны қалыптастырудың қатаң реттелген жүйесінен, оның қалыптасқан әдістерінен, құралдарынан, жеке тұлғаны ұжымға бағындыру нысандарынан бас тарта отырып, педагог кадрларға соңғы уақытта Қазақстан Республикасы ІІМ-нің жеке құраммен тәрбие жұмысының жүйесін реформалау, осы қызметті нормативтік-құқықтық реттеуді жетілдіру жөніндегі елеулі күш-жігеріне қарамастан, тәрбиенің жаңа тәсілдерін айқындау оңайға соқпайды.

Қазақстан Республикасы ІІМ жүйесінің білім беру ұйымдарындағы кәсіптік тәрбиенің нақты педагогикалық практикасын талдау педагог кадрлардың едәуір бөлігі тыңдаушыларға олардың болашақ қызметінде қандай жалпы және ерекше жеке қасиеттер қажет болатынын әрдайым ажырата алмайтындығын айқындайды. Мұғалімдерге осы қасиеттердің қайсысын, қандай дәрежеде және қандай тәсілдермен өз пәндерін оқыту барысында анықтай, дамыта және бекіте алатындығын көрсету одан да қиын.

Біздің ойымызша, қазіргі заманғы шындықта тұжырымдамалық маңызы бар үш мәселені шешуге тоқталу қажет - білім беру орталығында нақты тұлғаны қою қажеттілігі, оның болашақ маман ретіндегі ерекшеліктерін тереңірек және жан-жақты зерттеу және осы негізде ішкі істер органдары қызметкерінің, ведомстволық білім беру ұйымының түлегі маманының педагогикалық моделін құру. тәрбиенің мазмұны мен жолдары; - Қазақстан Республикасы ІІМ білім беру ұйымының тәрбие әлеуетін іске асырудың негізгі педагогикалық жағдайларын анықтау және құру, ол өз қызметінің барлық салаларында тәрбиелеуші бола алады.

Бірінші мәселені тыңдаушының білім берудің мақсаты, объектісі, субъектісі және

нәтижесі ретінде дамып келе жатқан тұлғасы туралы ғылыми негізделген идеяларды жаңғырту арқылы шешуге болады. Білім беру мақсатына жүгінейік. Б.Т.Лихачевтің педагогика бойынша дәрістер курсына: «тәрбиенің мақсаты жалпы стратегиялық міндет ретінде жаңа әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайларда қоғамдық өмірді және өзін-өзі жетілдіруге елеулі үлес қоса алатын нақты, азаматтық тұрақты тұлғаны қалыптастыру болып табылады» делінген [1:43]. Бұл анықтаманың тұтастай заңдылығын жоққа шығармай, белгілі бір тәрбие жұмысының қажеттіліктері үшін бұл жеткіліксіз екенін атап өткен жөн, өйткені одан нақты тәрбиелік міндеттер мен осыларды шешуге арналған педагогикалық акциялар жүйесін шығару қиынға соғады. Мұнда тәрбие мақсатын Макаренковтың «адам табиғатының кеңейтілген бағдарламасы» ретінде түсінуді еске түсіру орынды. Демек, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Білім беру ұйымындағы тәрбие процесін ұйымдастыру ведомстволық білім беру ұйымы дайындайтын кәсіпқойдың жеке басының «бағдарламасын» анықтаудан басталуы керек, яғни әр мамандық бойынша тыңдаушының қызметі мен жеке басының ғылыми негізделген моделі қажет.

Бұл модель әр мұғалімге жұмыс сызбасы ретінде белгілі болуы керек. Бұл оған белгілі бір тыңдаушының дамуындағы теңсіздіктерді, жеке тұлғаның әртүрлі қасиеттерін қалыптастыру үшін белгілі бір факторлардың басым әсерін анықтауға септігін тигізеді. Сонымен қатар, модель тұлғаның кейбір сипаттамаларының қалыптасуы басқаларға қалай әсер ететінін бақылауға, оның сапалық сипаттамаларын ескере отырып, тұлғаның дамуын болжауға мүмкіндік береді. Модельге назар аударатын отырып, тәрбие процесі басқарылатын, орынды және мақсатты болады. Мұндағы ең бастысы-жан-жақты дамыған, үйлесімді тұлға туралы жалпы ұрандар шеңберінен шығу және тыңдаушылардың кәсіби тәрбиесінің мақсаттары мен міндеттерін нақтылай отырып, олардың нақты

ерекшеліктерін практикалық есепке алуға назар аудару.

Қазақстан Республикасы ПИМ білім беру ұйымының түлегі тұлғасын дамытудың негізгі параметрлері көбінесе: азаматтық сана мен өзін-өзі тану, патриотизм, жоғары кәсібилік, Ар-намыс пен қадір-қасиет, кәсіби борыш, гуманизм мен интеллектуалдық, шығармашылық, бастамашылық пен кәсіпкерлік, әділдік пен іскерлік, жеке ұқсастық деп аталады. Тыңдаушы – ерекше сипаттамалары бар ересек жас жігіт екенін ескеру маңызды. Ол: - өзін тәуелсіз, өзін-өзі басқаратын адам ретінде таниды; – белгілі бір өмірлік және кәсіби тәжірибе қоры бар; – оқу арқылы өмірлік маңызды мәселелерді шешуге тырысады; – алған кәсіби білімі мен дағдыларын шұғыл іске асыруға мүдделі; - ведомстволық білім беру ұйымында белгіленген күн тәртібіне байланысты оқу қызметін жүзеге асырады.

Теория қазірдің өзінде дәлелдеді, ал практика кәсіби тұлғаның қалыптасуы қызметкердің практикалық жұмысқа тікелей, кейде көпжылдық қатысу процесінде ғана аяқталатынын және бұл мәселені тек білім беру ұйымы шеңберінде шешу мүмкін еместігінақындырады. Осыдан оқу-тәрбие процесі барысында қалыптасуы мүмкін және білім беру ұйымын бітіргеннен кейін практикалық жұмыста толыққанды маманның жеке басын қалыптастыруға негіз болатын кәсіби маңызды қасиеттердің білімін, дағдыларын, негіздерін қамтитын түлектің жеке басының моделін құрудағы білім беру ұйымының нақты мүмкіндіктерін анықтау мәселесі туындайды. Қызметкерлердің іс-әрекетінің ерекшелігі, кәсіби дайындығы және жеке қасиеттері туралы жүйелі идеяның негізінде оларды білім беру ұйымында дайындаудың нақты мүмкіндіктеріне сүйене отырып, оқу-тәрбие процесінің педагогикалық моделі құрылады және осы процесс барысында педагог қызметкерлер мен тыңдаушылардың педагогикалық мақсатқа сай өзара іс-қимылының сипаты анықталады. Бүгінгі таңда бұл педагогикалық процесті қалыптастырудың өзегі ретінде әрекет ететін және құқық қорғау қызметінің белгілі бір саласындағы кәсіби маманның негізгі

талаптарына, бағыттарына, әдістері мен формаларына сәйкес келетін интеллектуалды, әлеуметтік - психологиялық және кәсіби тренингтің моделі деп айтуға болады.

Сонымен қатар, тез өзгеретін тәжірибе жағдайында бұл педагогикалық қызметкерлердің өзекті практикалық материалды жүйелеуге және түсінуге негізделген ең жедел және кейде жалғыз білім көзі ретінде әрекет ететін дәріс. Оқу-тәрбие процесінің мұндай құрылысы оны педагогикалық қамтамасыз етудің тағы бір компонентін білдіреді: белгілі бір мамандандыру бойынша оқыту үшін білім беру ұйымына түсушінің «сүзу моделін» әзірлеу. Ол жеке тұлғаның интеллектуалды, адамгершілік және басқа да қасиеттерін дамытудың минималды кешені мен деңгейін қамтиды, құқық қорғау қызметінің осы саласында кәсіби маман даярлау үшін қажетті білім мен дағдылардың минималды деңгейін көрсетеді.

Педагогикалық модельдер жүйесін құру (кәсіби қызмет - кәсіби тұлға - түлектің жеке басы - оқу-тәрбие процесі – оқуға түсушінің жеке басы), әрине, оқу барысында тыңдаушылармен тәрбие жұмысының барлық мәселелерін шеше алмайды. Бірақ бұл тәрбие жұмысының мақсатты, жүйелі, нақты және сайып келгенде тиімді болуына ықпал етуі мүмкін.

Екінші мәселе – қазіргі теориялық тұжырымдамалар тұрғысынан білім берудің маңызды жағы. Көптеген жылдар бойы білім беру ұйымдары білім беру мақсатында оқу орындары ретінде қарастырылды. Тәрбие, керісінше, оқу процесінің барысында автоматты түрде орындалатын оқумен қатар жүретін процесс ретінде қабылданды. Нәтижесінде тәрбиені ағартушылық ретінде түсіну пайда болды, бұл тыңдаушыға негізінен объектінің рөлін тағайындады, бұл дамуға емес, жеке тұлғаны басуға, оны теңестіруге, орташалаңдыруға әкелді. Бұл, әрине, оқытудың негізгі білім беру құралы ретіндегі рөлін жоққа шығармайды. Оның тәрбиелік әсері жұмыс мазмұнымен, формаларымен және әдістерімен, мұғалімнің жеке басының әсерімен айқын көрінеді. Бірақ көбінесе оқу процесінде

тыңдаушының ақыл-ойы білім беру мақсатында нашар қолданылады.

Нәтижесінде адам дамып қана қоймайды, сонымен бірге деградацияға ұшырайды; еркін таңдау жағдайында дәрменсіз, мінез-құлықтың оңтайлы нұсқасын таңдай алмайтын немесе таңдағысы келмейтін маман қалыптасады. Профессор А.М.Столяренконың анықтамасы бойынша «жеке тұлғаны тәрбиелеу- бұл жеке тұлғаның мәнінің маңызды аксиологиялық (құндылық) құрамдас бөлігі, өмірлік және мінез-құлық мағыналары, мағыналары, құндылықтары, тілектері, іс-әрекеттер мен өмірдегі қатынастар мен таңдаулар жүйесі, оның педагогикалық қасиеті» [2:211-213]. Бір нәрсе анық-тек тәрбиелік оқыту, тіпті мақсатты және жүйелі түрде жүргізілсе де, тыңдаушыларды тәрбиелеу мәселесін шешу мүмкін емес.

Жеке тұлғаны қалыптастыру біртұтас педагогикалық процестің компоненттерін білдіретін әлеуметтену, тәрбиелеу және өзін-өзі дамыту процесінде барлық қызмет түрлерінде үздіксіз жүзеге асырылады. Тәрбие – Әлеуметтік және мемлекеттік басымдық, ал бүгінгі таңда білім беру ұйымын дамытудың басты басымдық үрдісі – оның тәрбиелік функциясы екенін түсіну қажет.

Тәрбие оған әсер ететін факторлардың алуан түрлілігін ескере отырып, «тұлғаны дамыту процесін мақсатты басқару (басқару)» ретінде түсіндіріледі; ғылымдарды оқыту, тәрбиеленушіні қоғамдық қатынастар саласына және одан тыс жерлерге қосу, ұжымдық негізде өмір және оны ұйымдастыру, оқытушылармен қарым-қатынас және т.б. бұл түсіндіру ұтымды негізге ие, бірақ бәрібір біржақтылықтан зардап шегеді. Тәрбиені қоғамдық тәжірибені игеру үшін тыңдаушылардың белсенді қызметін ұйымдастырудың және ынталандырудың мақсатты процесі ретінде анықтау анағұрлым жан-жақты, яғни. өмірдің әртүрлі салаларында, әсіресе кәсіби қызметте; практикалық дағдылар, шығармашылық іс-әрекет тәсілдері, әлеуметтік қатынастар.

Басқаша айтқанда, тұлғаның қалыптасуы, ең алдымен, тыңдаушының ішкі түйсігін арттыру, оның қажеттілік-мотивациялық саласын, бейімділігі мен қабілеттерін дамыту арқылы жүреді. Тәрбие-бұл тыңдаушының рухани «тамақтануы», онымен әлеммен, кәсіби қызметпен, өзімен қарым-қатынастың жаңа деңгейіне шығу. Бұл жолда мұғалім педагогикалық өнердегі басты нәрсені игереді: тыңдаушының мінез-құлқының себептерін тану және оны өзін-өзі тәрбиелеуге шақыру. Бұл тәсілмен оқу процесінің бастапқы буыны – тыңдаушының жеке басы-оның қабілеттері, қажеттіліктері, мүдделері, әлеуметтік тәжірибесі, өзін-өзі тану және өзін-өзі бағалау, өзін-өзі дамыту. Тәрбиенің мәні қоғамның, мемлекеттің, оның институттарының, сондай-ақ білім беру ұйымының педагогикалық ұжымының жиынтық әсерімен қамтамасыз етілетін жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуында.

Полиция педагогикасы бойынша шетелдік авторлардың еңбектерін талдау полиция қызметкерлерін тәрбиелеу олардың дүниетанымын жетік әлеуметтік-саяси контексте дамытуға, оларға берілген құндылықтар жүйесін сіңіруге, олардың кәсіби және жеке-құнды қасиеттерін оңтайландыруға, қажетті кәсіби-негізделген психологиялық қалыптастыруға мүмкіндік беретін педагогикалық әсердің мақсатты процесі деп түсінеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді мінез-құлық әдеттері мен әдеттері [3]. Полиция қызметкерлерін тәрбиелеу мен өзін-өзі тәрбиелеудің тікелей, мақсатты, рәсімделген үрдіс қызметтің екі саласында жүзеге асырылады: кәсіптік даярлау (оқыту, білім беру) үрдісінде және тікелей кәсіптік полиция қызметі үрдісінде. Мысалы, білім беру мекемелерінде, әдетте, тәрбие үрдісі оқу үрдісімен тығыз байланысты. Сонымен, ГФР полициясының Жоғары мектебінде тыңдаушылар біліктілікті арттыру курстарына келген менеджерлердің өздері семинар бағдарламасын анықтаған кезде шешім қабылдаудың хабардарлығы мен дербестігін қалыптастырады. Оларға алдынала сауалнамалар жіберіліп, талқылануы

керек полиция қызметінің өзекті мәселелері туралы айтылады. Ұсыныстар зерттеледі, жинақталады және олардың негізінде оқу жоспары жасалады. Қызмет пен оқу ғана емес, сонымен қатар полицейлердің бүкіл өмір салты, олардың дүниетанымы, күнделікті өмірі мен бос уақыты белгілі бір елде бар бірқатар әлеуметтік-педагогикалық факторлар мен жағдайлардың әсерінен қалыптасады және жүреді.

Шетелдік конституцияларды, конституциялық және органикалық заңдарды, полиция туралы заңдарды, демократиялық мемлекеттердің басқа да нормативтік құқықтық актілерін, халықаралық заңнаманы, ғылыми-теориялық дереккөздерді, полиция жүйелерінің іс жүзіндегі материалы мен практикасын педагогикалық және ғылыми-құқықтық талдау полиция қызметкерлерін қазіргі демократиялық, құқықтық және құқықтық тұрғыдан тәрбиелеу тұжырымдамаларын қалыптастыратын және анықтайтын бірқатар мемлекет. Полиция қызметкерлерін тәрбиелеу тұжырымдамасы-бұл полиция қызметкерлерін тәрбиелеу жүйесін, оның функцияларын, мазмұны мен тәсілдерін, сондай-ақ оның дамуының перспективалық бағыттарын ұйымдастыруға қатысты негізгі, жетекші идеялардың жиынтығы [4-7]. Полиция қызметкерлерін тәрбиелеудің ғылыми-практикалық негіздерін айқындайтын бұл тұжырымдамалар нақты әлеуметтік-экономикалық және мемлекеттік-саяси жүйеге сәйкес келетін белгілі бір әлеуметтік-экономикалық, саяси-құқықтық, мәдени-тарихи және рухани-идеологиялық контексте қалыптасады. Ел полициясы қызметінің тұжырымдамаларының бір бөлігі бола отырып, полиция қызметкерлерін тәрбиелеудің педагогикалық тұжырымдамалары ресми базалық нұсқауларға жауап береді, оларды полиция қызметтері мен бөлімшелерінің қызметіне бейімдеуге бағытталған.

Әлемдік полиция жүйелерінің эволюциясы полиция қызметкерлерінің кез-келген тәрбиелік тұжырымдамасының негізі қоғамның әлеуметтік тұрғысынан ұмтылатын және оның құқық қорғау

органдарының қызметін анықтайтын стратегиялық мақсатты көрсететін идеологиялық және әлеуметтік-саяси көзқарастар екенін көрсетеді. Бұл идеология мен әлеуметтік-саяси көзқарастар полиция кадрларын бірінші кезектегі мемлекеттік институттардың бірі ретінде тәрбиелеу теориясы мен практикасына шешуші әсер етеді. Идеологиялық және әлеуметтік-саяси көзқарастар тәрбие жұмысының мазмұнын, мақсаттары мен тәсілдерін анықтайды, жеке адамның және жалпы кәсіби қоғамдастықтың сенімдерінің, ұмтылыстары мен құндылықтарының негізін қалайды.

Полиция қызметкерлерін тәрбиелеудің қазіргі заманғы тұжырымдамаларын анықтайтын негізгі фактор-қазіргі өркениетті мемлекеттің қоғамдық өмірдің барлық салаларында әлеуметтік бағдарлануы. Батыс елдеріндегі әлеуметтік мемлекеттің дамуына жоғары дамыған қоғамдық-саяси институттар, меншік пен нарықтық экономика қатынастарының қалыптасқан құрылымы, қоғам мен мемлекетті басқарудың тиімді тетіктері ықпал етеді. Шетелде полиция кадрларын тәрбиелеудің педагогикалық тәсілдеріне полиция қызметі саласындағы мемлекеттік саясат тікелей әсер етеді.

Мемлекеттің құқық қорғау функциясын іске асырудың мақсаттары, нысандары мен әдістері полиция органдарының қызметкерлерін тәрбиелеудің мазмұны мен міндеттерін анықтайды. Бұл тұрғыда полицияның қоғамдағы рөлі мен орнын анықтау және оларды полиция қызметкерлерінің әрқайсысы толық түсінуі маңызды. Сонымен қатар, маңызды педагогикалық шарт-полиция қызметкерлері билікке ие мемлекет өкілдері бола отырып, осы билікті қолдану шегі туралы нақты көзқарастарға ие болуы керек. Полиция қызметкерлерін тәрбиелеудің басты міндеттерінің бірі олардың әлеуметтік қажеттілікке және өз кәсібінің шығармашылық бағытына деген сенімін қалыптастыру, оларға деген мақтаныш сезімін дамыту, полиция миссиясының маңыздылығын терең түсінуге ықпал ету болып табылады.

Қазіргі уақытта тұрақты экономикалық жағдайы бар және құқықтық санасы жоғары демократиялық мемлекеттерде полиция қызметкерлері қоғам мүшелерінің басым көпшілігінің қолдауымен өз қызметтерін жасайды. Германияда, Францияда, Ұлыбританияда, АҚШ-та, Жапонияда және басқа да озық елдерде әлеуметтік-педагогикалық технологияны бұрыннан игерген, полицияның мәнін қоғамдық тәртіпті сол қорғалатын қоғамның өзі қалағандай етіп сақтауы керек [8-10].

Жоғарыда айтылғандардан полиция қызметкерлерін тәрбиелеудің педагогикалық тұжырымдамалары құқықтық демократиялық мемлекет қағидаттарына негізделеді, мұнда полиция билікті күш арқылы емес, келісім арқылы білдіреді [11]. Бұл принциптер соңғы бірнеше онжылдықта Батыс әлемінде дамыған полиция қызметінің философиясында шешуші болып табылады [12-13]. Адам дамуының негізгі көрсеткіші-оның тәрбиесі. Егер бұл түсінілмесе және қабылданбаса, онда сіз айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізе алмайсыз. Осыған байланысты білім беру жүйесі, оны басқару маңызды педагогикалық категорияға айналады. Бұл жүйе қоғамның әртүрлі тәрбиелік күштерін қамтуы керек: отбасы, білім беру ұйымы, бұқаралық ақпарат құралдары, көше, сонымен қатар қоршаған ортаның ұлттық, аймақтық және басқа да ерекшеліктерін ескеруі керек. Бұл жүйенің маңыздылығы қазіргі жағдайда күрт өсті: маманға «әлеуметтік тапсырысты» қайта қарау керек, тыңдаушылардың әлеуметтік-құнды қажеттіліктерін, шығармашылық әлеуетін, ішкі істер органдарының жеке қасиеттерін дамытуға ықпал ететін қоршаған ортаның сыртқы және ішкі әсерін ескере отырып, білім беру мақсаттарын нақтылау қажет.

Үшінші мәселе-әр Қызмет түрінің (оқу-танымдық, жедел-қызметтік, тұрмыс-тық, қоғамдық) тәрбиелік тиімділігін арттырудың өнімді жолдары мен шарттарын белсенді іздеу және анықтау, барлық түрлерін бір кешенге біріктіру. Біздің ойымызша, қажет: - тыңдаушылардың

тәрбиесін оқытумен салыстырғанда екінші кезектегі деп санау үрдісін еңсеру, осы процесті жақсы ұйымдастыру және оны нақты басқару; - білім беру ұйымындағы тәрбие процесіне тоқсан сайын мониторинг жүргізу, оның жай-күйі мен тиімділігі; – білім беру мүддесінде оқу пәндерінің мазмұнына, білім беру ұйымының жеке құрамымен жұмыс жөніндегі бөлімшелердің басқару органдарының жұмысына, қалыптасқан ескі элементтерін ұштастыра отырып және тәрбие жүйесіне жаңасын әкеле отырып, өзгерістер енгізуге; - психологиялық-педагогикалық даярлық деңгейін көтере отырып, педагог қызметкерлер мен тыңдаушылар арасында тәрбиелік әсерді, шығармашылықты және ғылыми ізденісті ықпалдастыруға тәрбие процесінің барлық қатысушылары; - тәрбиені дараландыруды негізгі педагогикалық қағидат деп санау; - білім беру ұйымында негізделген әрбір тыңдаушының тәрбие деңгейін арттыруға ықпал ететін педагогикалық жағдайларға бастама жасайтын тәрбиелеу атмосферасын құру.

Мұндағы ең бастысы-білім беру процесіне тыңдаушылардың өздері қатысқан кезде тәрбиедегі монологтан диалогқа көшу. Педагогикалық қызметкерлер мен кез-келген лауазымды адам өзін оқу тобының, нақты тыңдаушының орнына қою, оның жағдайын түсіну, жанашырлық таныту, өз іс-әрекетіндегі оң және теріс жақтарын талдау және объективті бағалау, не болатынын және не істемейтінін көру қабілеттерін пысықтауы керек. Бұл тыңдаушылармен сенімді қарым-қатынас техникасын игеруге, қарым-қатынасқа әсер етуге, тиісті ойлау, сезім, мінез-құлық түрін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Эмпатия, бәсекелестік, кепілдендірілген сәттілік жағдайы білім беру жүйесін басқаруға, тыңдау ортасындағы қатынастарды қалыптастыруға және түзетуге, өзін-өзі тәрбиелеу процесін ынталандыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Білім беру ұйымындағы тәрбие үдерісі Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары

үшін кадрлар даярлаудың жалпы және жеке мақсаттарына табысты қол жеткізу үшін

күнделікті педагогикалық практикада ескерілуі тиіс ерекше ерекшеліктерге ие.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Лихачев Б. Т. Педагогика: дәрістер курсы. М., 1993. Б.43.
2. Столяренко А. М. Жалпы педагогика: оқу. жәрдемақы. М.: бірлік-ДАНА, 2006.
3. Чарльз М. Т. АҚШ пен Ресейдің полиция (полиция) қызметкерлерін кәсіби даярлау. Санкт-Петербург.: Ресей ІІМ Санкт-Петербург университеті: Алетея, 2000.
4. Морозов в.М., Сергеевнин В. А. халықаралық құқық қорғау тәжірибесі. Владимир: Ресей ІІМ ВЮЙ, 1997.
5. Губанов а. в. Батыс полициясы: құқық қорғау қызметінің негіздері. М.: Ресей ІІМ ВНИИ, 1993.
6. Горшенева и. А. қазіргі демократиялық мемлекет механизміндегі Полиция. М.: бірлік-ДАНА: Заң және құқық, 2004.
7. Васильев Д. В. полиция қызметін ұйымдастыру тұжырымдамалары және оларды отандық тәжірибеде қолдану мүмкіндігі (АҚШ пен Батыс Еуропаның кейбір елдерінің материалында): реферат. дис. ... канд. заңгер. ғылымдар. М., 2005.
8. «Полиция органдарының жалпыға бірдей құқықтық құндылықтары мен жұмыс принциптері бойынша жалпыеуропалық сараптама және ақпарат орталығы» мекемесі бойынша жұмыс құжаты. Страсбург, 2000.

Автор туралы мәлімет:

Алимжанов Ақұлан Төлешұлы — Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты арнайы тактикалық даярлық кафедрасының оқытушысы, полиция майоры

Алимжанов Ақұлан Тулешович — преподаватель кафедры тактико-специальной подготовки Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букенбаева, майор полиции

Alimzhanov Akulan Tuleshovich — Lecturer of the Department of Special Tactical Training of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, police Major

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ ОҚУ ОРЫНДАРЫ ТЫҢДАУШЫЛАРЫНЫҢ КӘСІБИ БАҒЫТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ АРНАЙЫ- ТАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚТЫҢ МАҢЫЗЫ

Мақалада Қазақстан Республикасы ІІМ аумақтық органдарының қызметкерлері мен жоғары кәсіптік білім беру мекемелерінің курсанттарын олардың кәсіптік бағдарлануын және қызметтің экстремалды жағдайларында жедел-қызметтік міндеттерді орындауға дайындығын қалыптастырудағы арнайы-тактикалық даярлықтың ерекшеліктері мен рөлі қарастырылады.

Түйінді сөздер: арнайы-тактикалық даярлық, кәсіби бағдар, экстремалды жағдайлар, кәсіби қасиеттерді қалыптастыру, жедел-қызметтік міндеттер, кәсіби іс-әрекет, қызметтік дағдылар, танымдық қызығушылық.

ЗНАЧЕНИЕ ТАКТИКО-СПЕЦИАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ СЛУШАТЕЛЕЙ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются особенности и роль специально-тактической подготовки сотрудников территориальных органов МВД Республики Казахстан и курсантов учреждений высшего профессионального образования в формировании их профессиональной ориентации и готовности к выполнению оперативно-служебных обязанностей в экстремальных условиях деятельности.

Ключевые слова: специально-тактическая подготовка, профессиональная ориентация, экстремальные условия, формирование профессиональных качеств, оперативно-служебные задачи, профессиональная деятельность, служебные навыки, познавательный интерес.

THE IMPORTANCE OF SPECIAL TACTICAL TRAINING IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF STUDENTS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article discusses the features and role of special tactical training of employees of the territorial bodies of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan and cadets of institutions of higher professional education in the formation of their professional orientation and readiness to perform operational duties in extreme conditions of activity.

Keywords: special tactical training, professional orientation, extreme conditions, formation of professional qualities, operational and service tasks, professional activity, service skills, cognitive interest.

Ішкі істер органдары қызметкерлері мен бөлімшелерінің арнайы-тактикалық даярлығы күнделікті қызметте және төтенше жағдайларда жедел-қызметтік және қызметтік-жауынгерлік міндеттерді шешу үшін Қазақстан Республикасы ІІМ аумақтық органының күштерін, құралдары мен мүмкіндіктерін пайдалана отырып, арнайы іс-қимылдарды орындау тәсілдері мен тәртібін оқытуды

білдіреді. Нақты міндеттерді шешудің арнайы тактикасын меңгеру полиция қызметкерлері кәсібилігінің қажетті шегін құрайды [1].

Арнайы-тактикалық даярлық ІІМ қызметкерлерін шындыққа барынша жақын жағдайларда жедел-қызметтік міндеттерді орындау кезінде жоғары кәсіби шеберлік, моральдық-психологиялық тұрақтылық, дене шынықтыру және төзімділікті дамытатын

білікті және үйлесімді іс-қимылдарға кешенді оқытуды барынша толық қамтамасыз етеді.

ПО қызметкерлерінің жоғары тактикалық дағдысы жүйелі және қарқынды оқыту арқылы жетілдіріледі. Тактикалық дайындыққа қойылатын талаптардың артуы қолданыстағы талаптарды үнемі жетілдіруге және оқытудың жаңа формаларын, әдістері мен құралдарын іздеуге мәжбүр етеді. Тактикалық және арнайы оқытуды тек практикалық сабақтар мен кешенді ілімдер арқылы жетілдіруге болады.

Полиция қызметкерлерінің жоғары тактикалық дайындығына жүйелі және қарқынды дайындық арқылы қол жеткізіледі. Тактикалық дайындыққа қойылатын талаптардың артуы бізді оқытудың қолданыстағы формаларын, әдістері мен құралдарын үнемі жетілдіріп, жаңаларын іздеуге мәжбүрлейді. Арнайы тактикалық дайындықты тек практикалық жаттығулар мен кешенді жаттығуларда ғана жетілдіруге болатыны сөзсіз.

ПО қызметкерлерінің арнайы-тактикалық даярлығының деңгейін арттырудың негізгі жолдары бөлімше командирлерінің, оқу-жаттығу жетекшілерінің кәсіби-әдістемелік шеберлігін арттыру, сабақтар мен оқу-жаттығуларды өткізудің мазмұнын, ұйымдастыруы мен әдістемесін жетілдіру, озық тәжірибені таратуды қарастыру керек.

Полиция қызметкерлерінің арнайы-тактикалық даярлығының негізгі мақсаттарының бірі – жоғары моральдық, психологиялық, физикалық, кәсіби қасиеттерді қалыптастыру және олардың негізінде қызметтік және жауынгерлік дағдыларды дамыту, экстремалды жағдайларда кез келген тапсырманы орындай білу.

Ішкі істер органдары қызметкерінің жеке басының қалыптасқан қабілеттері мен қасиеттері қызмет өткеру жағдайларының талаптарына бағынады. Полиция қызметкерінің негізгі міндеттеріне мыналар жатады: қызметтік міндеттерін тиісінше орындауға қажетті біліктілік деңгейін сақтау; белгіленген тәртіппен кәсіптік даярлаудан, қайта даярлаудан, біліктілігін арттырудан, тағылымдамадан өту; ішкі істер органдарында ауыстырылатын лауазымға қойылатын

біліктілік талаптарына дене дайындығы деңгейі бойынша сәйкестігі [2].

Қазақстан Республикасы ІІМ аумақтық органдарында арнайы-тактикалық даярлықтың ерекшелігі практикалық дағдылар, орнықты және жауапты мінез-құлық тәжірибесі қалыптасқан кезде, оның ішінде дене күшін, арнайы құралдар мен атыс қаруын ықтимал қолдануға байланысты жағдайларда субъектіні қызмет орны бойынша тікелей қызметтік іс-әрекетке оқыту және тәрбиелеу болып табылады [3].

ПО қызметкерлерін арнайы-тактикалық даярлау процесінде Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының нақты бөлімшелеріндегі қызметтің ерекшелігін ескере отырып, кәсіби өзін-өзі тану, өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілік, өзінің кәсіби шеберлігін ұдайы жетілдіруге ұмтылу сезімдері қалыптасады. ПО қызметкерлерін арнайы-тактикалық даярлау жүйесін ұйымдастыру және жұмыс істеу қағидаттарын айқындау аса маңызды болып табылады, оның басты міндеті олардың біліктілік деңгейін қызметтік іс-әрекеттің өзгертін жағдайларына тұрақты түрде келтіру, жедел-қызметтік міндеттерді шешуде жоғары кәсібилікті қалыптастыру болып табылады.

Қызмет барысында ПО қызметкерлері жеке тұлғаның кәсіби бағытын, яғни таңдаған мамандығы бойынша өз білімін, тәжірибесін, қабілеттерін қолдана білу дағдыларын дамытады және қалыптастырады. Жеке тұлғаның кәсіби бағытында мамандыққа деген оң көзқарас, оған бейімділік пен қызығушылық, өз дайындығын жетілдіруге, өз кәсіби саласында жұмыс істей отырып, материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандыруға деген ұмтылыс көрінеді.

Кәсіби бағдар кәсіби қызметтің мақсаттары мен міндеттерін түсінуді және ішкі қабылдауды болжайды. Кәсіби бағдардың мазмұнындағы оң өзгерістер кәсіпке байланысты себептердің күшеюінен, қызметтік міндеттерін жақсы атқаруға, өзін білікті маман ретінде көрсетуге және жұмыста табысқа жетуге ұмтылуынан көрінеді және жауапкершілік сезімі артады [4].

Арнайы-тактикалық даярлық сабақтарында полиция қызметкерлерінің кәсіби қызметінің әртүрлі жағдайлары модельденеді; ішкі істер органдарының бөлімшелерін жедел жағдайдың әртүрлі кезеңдерінде қызметтік-жауынгерлік қолдану мәселелері пысықталады; шешімдер қабылдау үшін қажетті әр түрлі ақпаратты жинау, жүйелеу және қорыту дағдылары игеріледі; топтар (нарядтар) құрамында жұмыс істеу және далалық білім мен қару-жарақ дағдылары жетілдіріледі.

Арнайы-тактикалық даярлықты зерделеу барысында полиция қызметкерлерінің кәсіби бағытын қалыптастыру процесінің ең жоғары нысаны-бұл білім мен дағдыларды бекітіп қана қоймай, ерік-жігер шыңдалады, ұйымдастырушылық және шығармашылық қабілеттер, төзімділік қалыптасады, эмоционалды-еріктік тұрақтылық нығаяды.

Ішкі істер органдары үшін мамандарды даярлаудың заманауи жүйесі арнайы-тактикалық даярлық процесінде кәсіби қызметті оқыту міндеттерін шешу мүмкіндіктерін үйлесімді түрде біріктіруді және практикалық қызметте өзін-өзі жүзеге асыра алатын маманның жеке басын дамытуды талап етеді. Қазақстан Республикасы ІІМ жоғары кәсіптік білім беру мекемелерінің курсанттарын арнайы-тактикалық даярлау: атыс даярлығы, дене шынықтыру даярлығы және арнайы-тактикалық даярлық сияқты арнайы оқу пәндерін кешенді зерделеу арқылы жүзеге асырылады.

Бұл оқу пәндері нақты айқындалған практикалық бағыттылықпен сипатталады, курсанттарға жедел және кәсіби жағдайларды бағалау, шешім қабылдау, ерекше және төтенше жағдайларда іс-қимылдың жеке және ұжымдық тәсілдерін айқындау, қызметтік іс-әрекеттің экстремалды жағдайларында жауынгерлік міндеттерді орындау кезінде жеке қауіпсіздікті қамтамасыз ету дағдыларын сіңіреді [5].

«Арнайы-тактикалық даярлық» оқу пәні кәсіптік бағдарды қалыптастырады, Қазақстан Республикасы ІІМ жоғары кәсіптік білім беру мекемесі түлегінің лауазымдық міндеттеріне сәйкес міндеттерді

орындау қабілетін айқындайды және үш компонентті қамтиды: даярлық, дайындық және сенімділік. Дайындық-бұл ішкі істер органдары қызметінің экстремалды жағдайында жедел-қызметтік және қызметтік-жауынгерлік міндеттердің сәтті орындалуына кепілдік беретін түлектің кәсіби маңызды қасиеттерінің қажетті және жеткілікті деңгейі.

Дайындықтың негізгі компоненттері: тактикалық және арнайы білім, дағдылар, сондай-ақ полиция қызметкерінің жеке қасиеттері. Дайындық күрделі динамикалық құрылымға ие, оның компоненттері арасында функционалдық тәуелділіктер бар. Алдағы міндеттерді орындауға деген көңіл-күй, өзіне деген сенімділік, жедел жағдайдың қиын, серпінді өзгертін жағдайларында міндеттерді орындау қабілеті, өзін-өзі реттеудің жоғары дәрежесі - түлектердің Қазақстан Республикасы ІІМ аумақтық органдарында қызметтік міндеттерді орындауға дайындығының негізгі элементтері болып табылады.

Сенімділік – бітірушілердің ішкі істер органдарының қызметтік іс-әрекетінің арнайы-тактикалық іс-шараларына қатысу кезінде басқарушылық, ұйымдастырушылық, бақылаушылық және басқа да функцияларды тұрақты орындау қабілеті [6].

ІІО қызметкерлерінің кәсіби сапасына қойылатын үздіксіз өсіп келе жатқан қоғам талаптарын ескере отырып, Қазақстан Республикасы ІІМ жоғары оқу орындары курсанттарының тактикалық-арнайы даярлығын жетілдірудің негізгі шарты білім алушылардың кәсіптік бағдарын қалыптастыру және танымдық қызығушылығын дамыту қажеттілігі болып табылады.

Кәсіби бағытты қалыптастыру процесін бірінші курстан бастау керек, сонымен бірге бағдарламаланған оқытудың дидактикалық әдістемесі мен білім беру технологиясын, яғни, ішінара бейсаналық, бағытталған сигнал арқылы ұсынысты қолдану керек. Курсанттардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру оқытудың, тәрбиенің, кәсіби және жеке дамудың органикалық бірлігін қажет етеді. Арнайы-тактикалық даярлық процесінде курсанттардың кәсіби-танымдық

қызығушылығының кең ауқымын қалыптастырудағы маңызды рөл қазіргі заманғы педагогикалық технологияларға тиесілі [7].

Осылайша, Қазақстан Республикасы ІІМ аумақтық органдарында және жоғары кәсіптік білім беру мекемелерінде арнайы-тактикалық даярлық процесінде полиция қызметкерлерінде қызметтік міндеттерді орындау кезінде іс-қимылдың тактикалық тәсілдерінің жеке және ұжымдық дағдылары мен іскерліктерін әзірлеу, кәсіби тактикалық

ойлауды, ұйымдастырушылық-басқарушылық шешімдерді өз бетінше қабылдау қабілетін дамыту қажет.

ІІО қызметкерлерінің арнайы-тактикалық даярлығы олардың кәсіби бағдарлануын және динамикалық өзгеретін жедел жағдайдың қалыпты және экстремалды жағдайында қызметтік міндеттерін жедел орындауға дайындығын қалыптастырады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 23.04.2014 ж № 199-VЗРК «Ішкі істер органдары туралы» Заңы (электрондық ресурс) (соңғы өзгерістер мен толықтырулармен). – Қол жеткізу режимі: //http://adillet.zan.kz.

2. Вартко Л.Т. Ресей ІІМ ЖОО-да құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің кәсіби білімі: Ұйымдастырудың теориялық негіздері мен тәжірибесі: монография. - Санкт-Петербург: Ресей Ішкі істер министрлігінің СПбУ, 2005. 218 б.

3. Будило И.В., Кузнецова Л.В. Кадрлардың кәсіби дайындығы: Ресей Ішкі істер министрлігінің оқу орындарында оқу процесін басқаруға қойылатын негізгі талаптар: оқу құралы. - Мәскеу-Барнаул: Ресей ІІМ Басқару академиясы, Ресей Ішкі істер министрлігінің Барнаул заң институты, 2003. 104 б.

4. Кравченко А.И. Жалпы психология: оқу құралы. - М.: Проспект, 2009. 432 б.

5. Манышев В.В. Тактикалық және арнайы дайындық әдістемесін жетілдіру // Ресей Ішкі істер министрлігінің Белгород заң институтының хабаршысы. 2006. № 2. С. 35-38.

6. Құқықтық педагогика: 021100 «Құқықтану» мамандығы бойынша оқитын жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы / ред. проф. В.Я. Кикотя, проф. А.М. Столяренко. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Заң және құқық, 2004. 895 б.

7. Дикарев В.Г. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің біліктілігін арттыру шеңберінде қосымша білім беру жүйесінде оқытуды ұйымдастырудың инновациялық нысандары // Заң ғылымы және құқық қолдану тәжірибесі. 2012. № 2 (20). 106-111 беттер.

Автор туралы мәлімет

Кушкимбаев Абай Абатұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты арнайы тактикалық даярлық кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі

Кушкимбаев Абай Абатович — старший преподаватель кафедры тактико-специальной подготовки Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, подполковник полиции

Kushkimbayev Abay Abatovich — senior lecturer of the Department of Special Tactical Training of the Aktobe Law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev Lieutenant Colonel of police

НОВАЯ МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ

Изменения, происходящие в РК, вызванные экономическим кризисом и другими причинами, ухудшили и рынок труда. Таким образом высшее образование должно формировать духовно богатое и профессионально подготовленное поколение. Как сделать обучение радостным и творческим процессом для преподавателя? Это проблема, которая не может не волновать педагога.

Ключевые слова: методика, лекция, беседа, учебная дискуссия, самостоятельная работа, игры, новые педагогические технологии.

ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ӘДІСТЕМЕСІ

Экономикалық дағдарыс пен басқа да себептерден туындаған ҚР-да болып жатқан өзгерістер еңбек нарығын да нашарлатты. Осылайша, жоғары білім рухани бай және кәсіби дайындалған ұрпақты қалыптастыруы керек. Оқытушы үшін оқуды қуанышты және шығармашылық процеске қалай айналдыруға болады? Бұл тәрбиешіні аландата алмайтын мәселе.

Түйінді сөздер: әдістеме, дәріс, әңгіме, оқу талқылауы, өзіндік жұмыс, ойындар, жаңа педагогикалық технологиялар.

NEW TEACHING METHODOLOGY

The changes taking place in the Republic of Kazakhstan caused by the economic crisis and other reasons have also worsened the labor market. Thus, higher education should form a spiritually rich and professionally prepared generation. How to make learning a joyful and creative process for a teacher? This is a problem that cannot but worry the teacher.

Keywords: methodology, lecture, conversation, educational discussion, independent work, games, new pedagogical technologies.

Подготовка таких специалистов требует внедрения в практику современных норм и методов обучения, коренной перестройки учебного процесса и деятельности преподавателей.

Такая система обеспечит формирование знаний, умений и навыков путем поощрения студентов в активную познавательную деятельность. Наиболее оптимально соответствует этой задаче активное обучение. Вместе с преподавателем студент должен стать активным участником учебного процесса. И активность должна проявляться в самостоятельном поиске материала и способов решения поставленной проблемы, в приобретении знаний, необходимых для

выполнения практической задачи. Это позволяет им отойти от стандартного мышления, стереотипа действий, побуждает к получению знаний.

Методы активного обучения распространяются на достаточно широкую группу приемов и способов проведения теоретических и практических занятий. Методы активного обучения, по сравнению с традиционными, имеют определенные особенности: А) вынужденная активизация мышления потому, что студент должен быть активным, независимо, желает он этого ; Б) повышается степень мотивации из-за самостоятельных творческих работ студентов;

В) возникает педагогика сотрудничества при постоянном взаимодействии преподавателя со студентом посредством прямой и обратной связи.

Активные методы обучения можно использовать на разных этапах: при первичном овладении знаниями, при совершенствовании знаний, при формировании умений и навыков.

На первичном этапе можно использовать проблемную лекцию, эвристическую беседу, учебную дискуссию, самостоятельную работу с учебником. Для усовершенствования систематизации знаний и формирования умений использовать такие методы, как решение ситуативных задач, анализ производственных ситуаций, деловые игры.

Методы активного обучения можно разделить на имитационные и не имитационные.

Имитационные-это анализ конкретных производственных ситуаций, решение ситуативных задач, выполнение индивидуальных, сильных задач, разыгрывание ролей, деловой игры.

Неимитационные: проблемная лекция, тематическая дискуссия, эвристическая беседа, «круглый стол», поисковая работа, самостоятельная работа с учебником, «мозговая атака».

Чтобы активизировать мышление студентов на лекции, нужно поставить проблему перед началом изучения материала. На лекции освещаться наиболее трудные вопросы, проблемы, новые факты и события. Можно использовать «мозговую атаку» (коллективное исследование для общего вывода правил, комплекса требований или закономерных процессов, явлений, аргументаций положений, которые рассматриваются). Следует заметить, что именно в ходе лекции или рассказа слушатели могут только внешне присутствовать на занятиях, а внутренне быть безучастными и не воспринимать вилогневый материал.

Обязательным условием лекционного занятия должна стать работа с опорным конспектом по ходу преподавания материала преподавателем. Опорный конспект состоит из отдельных законченных блоков и позволяет студентам: лучше разобраться в

том материале, который изучался, выделить вопросы, связанные с отдельными положениями, и с помощью преподавателя до конца понять данный материал :

- лучше запомнить изучаемую тему;
- используя опорный конспект, точно и грамотно отвечать;
- систематизировать полученные знания.

Также опорный конспект поможет преподавателю:

- сконцентрировать внимание на отдельных, более трудных местах нового материала, который нужно четко «знать» и «уметь»;
- быстро без лишних затрат, проверить как студентиз освоили материал.

Лекции занятие предполагает такие структурные элементы, как самостоятельную работу студентов со справочной литературой, рефератные сообщения, эвристическую беседу и др..

Составной частью лекции может стать учебная дискуссия как один из методов проблемного обучения. Она позволяет преподавателю изложить различные точки зрения, касающиеся той или иной проблемы, студентам обосновать свой заем. Анализ их суждений дает возможность более убедительно утвердить в сознании студентов основные теоретические вопросы и выводы.

Для дискуссии можно выбрать статьи из специальных журналов. Дискуссию можно провести как перед началом определенной темы, так и после ее изучения.

Подготовка студентов к дискуссии проходит путем последовательного внедрения системы проблемного обучения, развития их познавательной активности и самостоятельности.

Эвристическая беседа-это ряд вопросов преподавателя, который направляет мысли и ответы студентов. Беседа может начинаться с сообщений фактов, событий, демонстрации фрагмента кинофильма, где представлена проблемная ситуация, которую необходимо решить. Во время эвристической беседы преподаватель путем целесообразных вопросов заставляет студентов, на базе тех знаний, которые они имеют, наблюдений, жизненного опыта, формировать новые понятия, выводы, что приносит им

удовольствие и стимулирует познавательную деятельность.

Пример анализа конкретных ситуаций:

- в процессе подготовительной работы студент должен ликвидировать возможную проблему путем предварительного изучения содержания ситуации подготовленной преподавателем, где входят дополнительные сведения, факты, статьи и др.;
- анализ ситуации проводится без средней подготовки источников дополнительной информации. Справки дает преподаватель;
- анализ проводится без подготовки и источников, но в процессе работы студент, должен суметь определить, какой информации, каких знаний им не хватает и из каких источников их можно получить.

Преподаватель может заготовить к конкретным ситуациям примерно такие вопросы:

- как вы оцениваете то, что произошло в данной ситуации?
- какие ошибки и кем допущены удачной ситуации? В чем причина этих ошибок;
- какие правила, нормы, законы нарушены?
- что бы вы посоветовали, как нужно было поступить?
- какие бы решения приняли вы в данных обстоятельствах?
- предложите меры, которые бы предупредили возникновение данной ситуации. Обосновайте свое предложение;
- что полезного для себя вы взяли из анализа ситуации? Как вы используете этот опыт в своей работе или дальнейшей жизни?

Метод «мозговая атака». В учебном процессе это метод умения сосредоточиться на какой-то актуальной цели. Мозговая атака требует вольности мысли: чем не ожидаемое идея, тем больше возможностей рассчитывать на успех.

- Какой бы фантастической ни была идея, ее нужно одобрить.
- Запрещены взаимные критические замечания.
- Не допускать суждения, будто данную ситуацию невозможно решить.

Метод «Деловые Игры». Это очень перспективный метод обучения. Он используется для развития творческого мышления,

формирования практических умений и навыков, они стимулируют внимание и повышают внимание, а также повышаются интерес к занятию, активизируют усвоение учебного материала.

1. игры могут быть имитационные, когда имитируется на занятии деятельность любой организации или участка. Это может быть конкретная деятельность людей (деловое совещание, проведение беседы). Сценарий имитационной игры предполагает обстановку (кабинет, соответствующие документы), в которой происходит занятие.

2. операционные игры. Они помогают проработать конкретные специфические операции, в которых моделируется соответствующий рабочий процесс.

3. Выполнение ролей. В этих играх тренируется тактика поведения, действий, выполнения функций и обязанности конкретной личности. Для этого нужно разработать модель ситуации.

Роли распределяются между студентами.

4. Метод инсценировки. Это «деловой театр», где разыгрывается любая ситуация, поведение человека в той ситуации. Здесь студент должен мобилизовать весь свой опыт, знания, навыки, уметь вжиться в образ определенного лица, понять его работу, оценить ситуацию и найти правильную линию поведения.

Основная цель инсценировки – научить будущего специалиста ориентироваться в различных обстоятельствах. В содержание сценария входят: учебная цель занятия, описание изучаемой проблемы, обоснование поставленной задачи, план деловой игры, содержание ситуаций и характеристик действующих лиц.

Ход подготовки деловой игры:

1) Подготовка аудитории, участников и экспертов. Определяется режим работы, формулируется главная задача занятия, обосновывается выделенная проблема и выбор ситуации. Выдаются пакеты материалов.

2) Процесс игры. Никто не имеет права менять ее ход, лишь преподаватель может корректировать действия участников, как что они отходят от главной цели игры.

3) Обсуждение и оценка результатов игры. Выступают эксперты, обмениваются мнениями о своих решениях и выводах.

Практическая деятельность преподавателя позволяет обобщать и классифицировать деловые игры:

- позиционные игры, где выясняется истина в борьбе мыслей;
- ролевые игры, где каждая роль имеет определенные характеристики;
- сюжетные игры, которые отражают роли, позиции, но в них преобладает сюжет;
- ситуативные игры, в основу которых положены и реальные события, и роли, и сюжет, но стержнем является ситуация и конфликт;

Имитационные игры, организационно-деятельные игры, организационно-творческие игры и функциональные – все они выполняют главную функцию – коллективное и коллективное взаимодействие.

Таким образом, новые педагогические технологии организации учебного процесса не только создают благоприятные условия для творчества студентов, но и выставляют большие требования к преподавателю.

Они выражаются в новой системе педагогических знаний умений и навыков:

- уметь диагностировать цель обучения;
- в более целостном системном изучении предмета;
- умение оделять в учебном процессе профессиональную деятельность будущего специалиста;
- умение организовывать самостоятельную работу студентов;
- умение готовить коммуникативную подготовку студентов и др.

Изменения в системе современного образования – процесс сложный и длительный. Отечественные педагоги, которые

очень много делают для развития новой казахстанской высшей школы, нуждаются в поддержке и понимании.

Основные принципы, на которые опираются зарубежные педагоги при организации учебного процесса, подобны казахстанским:

1. Ограничить использование объяснительных методов.

Организовать работу так, чтобы ученик мог удовлетворить свои потребности в обучении. Иначе говоря-сделать процесс приобретения знаний необходимостью. Поэтому большое внимание уделяем мотивации.

Чтобы сделать занятия более привлекательными, использовать игровые формы работы, а также разнообразные «сюрпризы» и «неожиданности» для учащихся. Кто – то скажет, что учитель – не клоун, а урок-не развлечение. А ведь все согласятся, что в современном мире заставить ребенка учиться не так просто. Поэтому так важно найти грань между строгим уроком и развлекательным часом.

2. Работать в малых группах.

Создавать условия для экспериментов и наблюдения. Для этого, например, зарубежные учителя-вещатели активно используют видео с Ютуба: смотрим вместе ролик с опросом, а затем, например, ищем языковые ошибки или наиболее подержанные языковые конструкции. Интересным будет задание для учащихся искать ошибки в рекламе – в транспорте, на телевидении, в интернете.

Целесообразно использовать пространство класса. В зависимости от цели занятия и применяемых методов, можем создавать нужные зоны, по-разному расставлять парты или вообще убирать столы.

Список использованных источников:

1. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.:Народное образование.-1998.
2. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения, или как интересно преподавать: учебное пособие: 4-е изд., доп. –Алматы, 2010.

---

3. К. К. Базарбаева к.п.н., доцент Сулейменова Г. Пути организации практических занятий в высших учебных заведениях. Магистранты специальности Педагогика и психология университет Туран-Астана Казахстан, г. Астана.

4. Алимов А. применяйте интерактивность в справедливых вузах: учебное пособие.- Алматы, 2009.

Сведения об авторе

Назарбаева Сандугаш Гадировна — старший преподаватель ГДО учебно-методического центра Актюбинского юридического института МВД РК имени М.Букенбаева подполковник полиции

Назарбаева Сандугаш Ғаділқызы — ҚР ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты оқу әдістемелік орталығының ҚОТ аға оқытушы әдіскері, полиция подполковнигі

Nazarbayeva Sandugash Gadilovna - Senior lecturer of the State Educational and Methodological Center of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, police Lieutenant Colonel

ҚОЗҒАЛЫС САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің алдында тұрған жедел-қызметтік міндеттерді орындау тиімділігі олардың дене шынықтыру дайындығы деңгейіне және жоғары жұмысқа қабілеттілігіне тікелей байланысты. Сондай-ақ, қызметтік міндеттерді орындау процесінде полицейлердің жалпы жұмысына әртүрлі факторлар әсер етуі мүмкін екенін ескеру қажет. Полиция қызметкерінің тиісті жұмыс және демалыс режимдерін қалыптастыру үшін ғылыми негіздің маңыздылығын атап өтеді. Авторлар ішкі істер органдары қызметкерлерінің дене шынықтырумен жүйелі түрде айналысуына ерекше назар аударады, оның мақсаты полицейлердің физикалық қасиеттерін дамыту, кәсіби маңызды қозғалыс дағдыларын қалыптастыру, сондай-ақ қызметтік қызмет процесінде жоғары жұмыс қабілеттілігін қамтамасыз ету болып табылады. Дене шынықтыру бойынша практикалық сабақтар ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсібилігінің негізінде жатыр, сауықтыру әсерін тигізеді және жедел-қызметтік және қызметтік-жауынгерлік міндеттерді орындауда табысқа жетуге ықпал етеді.

Түйінді сөздер: қозғалыс, қозғалыс белсенділігі, салауатты өмір салты, дене шынықтыру.

ДВИЖЕНИЕ КАК ФАКТОР ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

В представленной статье рассматривается влияние двигательной активности на состояние здоровья и сотрудников ОВД. Эффективность выполнения стоящих перед сотрудниками органов внутренних дел оперативно-служебных задач напрямую зависит от уровня их физической подготовленности и высокой работоспособности. В данной статье рассматриваются особенности влияния внутренних и внешних факторов на физическую работоспособность сотрудников органов внутренних дел. Автор отмечают значимость научной основы для формирования целесообразных режимов работы и отдыха сотрудника полиции. Особое внимание авторами уделяется систематическим занятиям сотрудников органов внутренних дел физической подготовкой, целью которой является развитие физических качеств полицейских, формирование профессионально значимых двигательных навыков, а также обеспечение высокой работоспособности в процессе служебной деятельности. Практические занятия по физической подготовке лежат в основе профессионализма сотрудников органов внутренних дел, носят оздоровительный эффект и способствуют достижению успехов в выполнении оперативно-служебных и служебно-боевых задач.

Ключевые слова: движение, двигательная активность, здоровый образ жизни, физическая культура.

MOVEMENT AS A FACTOR OF A HEALTHY LIFESTYLE

The presented article examines the influence of motor activity on the state of health and employees of the Department of Internal Affairs. The effectiveness of the performance of operational and official tasks facing the employees of the internal affairs bodies directly depends on their level of physical fitness and high efficiency. It is also necessary to take into account that the overall performance of police officers in the course of performing official duties can be influenced by a variety of factors. This article discusses the peculiarities of the influence of internal and external factors on the physical performance of employees of internal affairs bodies. The author notes the importance of the scientific

---

basis for the formation of appropriate modes of work and rest of a police officer. Special attention is paid by the authors to the systematic training of employees of the internal affairs bodies with physical training, the purpose of which is to develop the physical qualities of police officers, the formation of professionally significant motor skills, as well as ensuring high efficiency in the course of official activity. Practical exercises in physical training are the basis of the professionalism of the employees of the internal affairs bodies, have a healing effect and contribute to the achievement of success in the performance of operational and service and combat tasks.

Keywords: movement, motor activity, healthy lifestyle, physical culture.

Әрбір заманауи адам салауатты өмір салтын ұстануы керек. Көптеген қалаларда экологиялық жағдай көп нәрсені қалайды, өмірдің қазіргі қарқыны адамның мінез-құлқының жаңа ережелерін белгілейді, қазіргі стресс факторы асығыс шешім қабылдауға мәжбүр етеді. Мұның бәрі адам денсаулығына әсерететін қолайсыз факторлардың үлкен тобын тудырады. Нәтижесінде созылмалы аурулардың өршуі, невроздар, ұйқысыздық, жүрек-тамыр жүйесі органдарының аурулары. Дұрыс тамақтанбаған кезде асқорыту зардап шегеді. Өкінішке орай, біз үнемі асығамыз және дұрыс тамақтануды ұстана алмаймыз. Салауатты өмір салтының негіздері адамның белсенділігінде, оның қозғалуға, дұрыс өмір салтын ұстануға деген ұмтылысында жатыр.

Спортқа қол тигізбестен салауатты өмір салты туралы айту мүмкін емес. Диванда жатып, дұрыс тамақтану арқылы сау денеге жету мүмкін емес. Жеген калорияларды сақтамай, жұмсау керек. Сондықтан сіз спорт залында жаттығулар жасай аласыз, велосипедпен жүре аласыз, орманда жүгіре аласыз. Қазір йоганың танымал бағыттары көп.

Дене белсенділігі біздің ағзамыздың барлық көрсеткіштерін жақсартады. Денсаулықты жақсартудан басқа, сіз эмоционалды күйіңізді басқаруды үйренесіз. Физикалық белсенділікпен айналысатын адамдар стресстік факторларға төзімді. Физикалық белсенділікпен айналысатын адамдар күні бойы сау ұйқы мен жақсы көңіл-күйге ие [1, 77-80].

Салауатты өмір салтын насихаттау міндетті түрде физикалық белсенділікке қатысты мәселелерді қамтиды. Ғылым мен техниканың жетістіктері адамның өмірін едәуір жеңілдетті, бірақ сонымен бірге оның

қозғалыс белсенділігін едәуір қысқартты. Алайда, дененің функционалды мәртебесін сақтау үшін қозғалыс қажет. Салауатты өмір салтын ұстануды бастаушылар күніне кем дегенде 30 минут жаттығу жасауы керек: қозғалыс белсенділігі адам денсаулығына әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Физикалық белсенділіктің қандай түрімен айналысу керек - әркім өзінің жасына, темпераментіне және мүмкіндіктеріне сәйкес өзі шешеді. Жынысты, жасты және денсаулық жағдайын ескере отырып, дене шынықтыру және спортпен шұғылдану адамның қалыпты дамуы мен өміріне қажетті физикалық белсенділіктің жетіспеушілігін өтеуге көмектеседі. Дене жаттығулары адам ағзасын жақсартады, оның барлық мүшелері мен жүйелерінің дұрыс дамуы мен өзара әрекеттесуіне ықпал етеді, инфекцияларға және басқа ауруларға төзімділікті арттырады, дененің қорғанысын күшейтеді, өнімділік пен төзімділікті арттырады.

Қозғалыс белсенділігі қан айналымын жақсартуға көмектеседі, ішкі ағзалардың жұмысын ынталандырады, метаболизм процестері мен ақыл-ой белсенділігін жақсартады. Дене белсенділігі және онымен байланысты әртүрлі қозғалыстар адам ағзасының қалыпты дамуы мен өмір сүруі үшін қажет. «Ақылды адам» - ол жануарлар әлемінің арасында осылай жіктеледі. Шынында да, өндіріс құралдарын жасап, оларды қолдана отырып, адам табиғат күштерін өзіне бағындырады және бұл процестің қарқыны үздіксіз жеделдейді. Сонымен қатар, қазіргі өмір сүру жағдайында адамдар қозғалыс белсенділігінен айрылуда: машиналар мен машиналар өндірістегі физикалық еңбекті алмастырады, қалалық көлік, лифттер, эскалаторлар көбірек

қолданылады, ал біздің замандастарымыздың үйлері теледидар алдында жиі отырады. Ғалымдар жүргізген арнайы бақылаулар адамның қозғалыс белсенділігінің төмендеуі аурудың дамуына ықпал ететіндігін растады.

Негізгі дене шынықтыру дене тәрбиесі жүйесінің негізгі буыны болып табылады және мектепке дейінгі мекемелердегі сабақтардан бастап, егде жастағы денсаулық топтарындағы сабақтарға дейінгі адамның шығармашылық өмірінің барлық дерлік кезеңдерімен қатар жүреді.

Оңтайлы мотор режимі-салауатты өмір салтының маңызды шарты. Оның негізгі жүйелі жаттығулар мен спорт. Дене шынықтыру және спорт адамдардың денсаулығы мен еңбекке қабілеттілігін сақтауға және нығайтуға көмектеседі, оларға физикалық, рухани және мәдени кемелдіктің шыңына шығуға мүмкіндік береді. Осылайша, олар адамдардың шығармашылық қабілеттерін, мәдениетін, білімін, тәрбиесін байытады, оларға көңілділік сыйлайды, еңбек белсенділігін арттырады, әр адамның жеке және бүкіл қоғамның өмір салтын қалыптастырудың тамаша факторы болып табылады.

Ұлт денсаулығы оның әл-ауқатының негізгі факторы болып табылады және бұл денсаулықты сақтау мәселесі жалпы ел деңгейінде де, әрбір жеке азамат деңгейінде де маңызды бола алмайды[2, 122-123].

Денсаулық-бұл адамның жұмысқа қабілеттілігін анықтайтын және тұлғаның үйлесімді дамуын қамтамасыз ететін бірінші және маңызды қажеттілік. Бұл қоршаған әлемді танудың, өзін-өзі растаудың және адамның бақытының маңызды алғышарты. Денсаулықты сақтау және сақтау – бұл салауатты өмір салты сәні бар ма, жоқ па, әр адам үшін маңызды мәселе.

Қозғалыс терінің беткі қабаттарында да, дененің тереңдігінде де барлық дене сұйықтықтарының тұрақты айналымын қамтамасыз етеді. Қанның әр миллилитріне қан тамырларының ауданы жеті мың шаршы сантиметрге дейін жетеді. Егер адам аз қозғалса, онда оның денесіндегі барлық процестер, соның ішінде дене сұйықтықтарының қозғалысы баяулайды. Оның

ішінде ыдырау өнімдерінің ағзадан бөлінуі де баяулайды. Токсиндер мен улы заттар жиналады, олар қан арқылы барлық мүшелерге тасымалданады және бүкіл денені улайды. Бұл жағдай ештеңемен ауырмайтын адамдарға тән, бірақ отырықшы өмір салтына байланысты олар летаргиялық және әлсіз сезінеді.

Жасыратыны жоқ, қозғалыс денсаулыққа өте пайдалы. Бірақ бұл қозғалыстың ерекшелігі неде және ол бізге не береді? Бұлшықеттер күшейтіледі. Тұрақты физикалық белсенділіктің нәтижесінде дене бұлшықеттері күштірек және тоналды болады. Бұл денеге тартымды көрініс беріп қана қоймайды, сонымен қатар бүкіл денеге жағымды әсер етеді. Мысалы, жүрек бұлшықеттері жаттығады және ол төзімді болады, бұл өз кезегінде сізді әртүрлі жүрек ауруларынан сақтайды. Метаболизм жақсартады. Біздің денемізде болып жатқан барлық процестер қозғалыстың арқасында жүзеге асырылады, сәйкесінше, біз өзіміз қозғалған кезде, бұл процестер қарқынды бола бастайды. Нәтижесінде коректік заттар жақсы сіңе бастайды, ал токсиндер және басқа қалдықтар организмнен тезірек шығарылады.

Қосымша энергия келеді. Энергия ішкі ағзалардың өзара әрекеттесуі нәтижесінде, ауадан, қарқынды тыныс алу кезінде, сондай-ақ жүрек соғысы кезінде келеді. Көріп отырғаныңыздай, жаттығу тек шығындар ғана емес, сонымен қатар энергия алу.

Стресске төзімділік артады. Қозғалыс кезінде дене стрессті сезінеді, нәтижесінде стресске қарсы иммунитет пайда болады. Бұл біздің денемізге қозғалыс беретін нәрсенің бір бөлігі ғана, бірақ ол үшін үнемі физикалық жаттығулар жасау керек. Қандай белсенділікті таңдаған дұрыс?

Сізге ұнайтын кез келген адам. Сіз жүгіру, жүзу, волейбол, үстел теннисімен айналыса аласыз немесе күн сайын таңертең жаттығулар жасай аласыз. Ең бастысы-жүйелілік. Қозғалыс-тіршілік әрекетінің негізгі стимуляторы[3, 45].

Қозғалыс адам ағзасының өмірлік белсенділігінің негізгі стимуляторы екені белгілі. Егер жүйке аппараттары жақсы

жұмыс істесе, күшейтілген еңбек те, мәжбүрлі, жалықтыратын жорықтар да денсаулықты бұза алмайды. Керісінше, қозғалыстардың жетіспеушілігімен, әдетте, физиологиялық функциялардың әлсіреуі байқалады, дененің тонусы мен белсенділігі төмендейді. Жаттығу физиологиялық процестерді белсендіреді және адамның бұзылған функцияларын қалпына келтіруге ықпал етеді. Қозғалыс-денсаулық кепілі. Тиісінше, денсаулық адамға табысты жұмыс істеуге, мансабын дамытуға мүмкіндік береді.

Көп жағдайда жақсы денсаулық-бұл керемет көңіл-күйдің кепілі, бұл қарым-қатынас тұрғысынан маңызды. Денсаулығы жақсы адамдарда тестостерон деңгейі біршама жоғарылағаны ғылыми дәлелденген, бұл сіз білетіндей, көшбасшы гормоны. Тестостерон деңгейі жоғары ерлер ғана емес, әйелдер де керемет мансапқа ие, мансапта да, жеке өмірде де үлкен биіктерге жетеді.

Жыл сайын салауатты өмір салтын ұстанушылар көбейіп келеді. Сонымен қатар, адамның спортқа және физикалық белсенділікке уақыт бөлуі оның өз уақытын дұрыс басқаратындығының және өмірінде тепе-теңдікті сақтай алатындығының дәлелі болып табылады.

Тамақтану, күнделікті физикалық белсенділік, спорт, позитивті ойлау және демалу туралы қарапайым ережелерді білу сіздің өміріңізді едәуір жеңілдетеді және оны түрлі-түсті және жарқын етеді. Осы қарапайым ережелерді қолдану нәтижесінде біз өнімділіктің жоғарылауына, тиімділіктің жоғарылауына және жоғары мотивацияға қол жеткізе аламыз.

Әрине, жұмыс пен мансап біздің өміріміздің негізіне зиян келтірудің себебі болмауы керек. Салауатты өмір салтының қарапайым ережелерін сақтау өте маңызды, сондықтан мансап жасау және өміріміздің бір саласында жетістікке жету арқылы біз өзімізді өміріміздің басқа маңызды құрамдас бөлігі – денсаулығымыздан айыра алмаймыз.

Сонымен, салауатты өмір салты адамның мансабына, оның имиджі мен беделіне тікелей және айтарлықтай әсер

етеді. Бүгінгі таңда салауатты өмір салты сән үрдісі емес, уақыт өте келе нормаға айналатын қажеттілік.

Денсаулықты ынталандыру екі маңызды принципті қалыптастырады:

- жас-денсаулықты ынталандыру ерте балалық шақтан басталуы керек;

- белсенділік - денсаулықты ынталандыру кешенді жаттығулармен айналысу арқылы сауықтыру қызметі арқылы құрылады.

Осы саналы мотивациялардың негізінде салауатты мінез-құлықтың жеке стилі қалыптасады.

Неліктен денсаулыққа қамқорлық жасау керек? Бұл жағдайда адамның мотивациясы қандай? Әрқайсысының дені сау болуға деген өзіндік мотивациясы бар: біреу жақсы, сымбатты болғысы келеді; кейбіреулер белгілі бір кәсіпте табысты мансапқа жету үшін дені сау адам болу керек деп санайды; кейбіреулер үшін денсаулық дегеніміз-дәрі-дәрмектерге ақша үнемдеу, ал кейбіреулер үшін бұл белсенді ұзақ өмір, толыққанды қуаныш өмір. Қалай болғанда да, бірақ белгілі нәрсе-салауатты өмір салтын ұстанудан гөрі емдеу әлдеқайда қымбат.

Дене шынықтыру салауатты өмір салты нормаларымен бірлесе отырып, адам денсаулығын сақтау және нығайту мәселелерін практикалық шешуді қамтамасыз етеді. Физикалық дамуға, физикалық мүмкіндіктерді кеңейтуге ықпал ете отырып, дене шынықтыру адам өмірінің барлық аспектілеріне әсер етеді: тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін дамытады, оның өзін-өзі дамыту мотивациясын күшейтеді, әлеуметтік бейімделуді жүзеге асырады, қоршаған ортаның стресстік факторларына барабар жауап беруге көмектеседі, салауатты өмір салтына деген қажеттілікті қалыптастырады, адамның бүкіл өмірінде денсаулықты сақтау мен нығайтуды қамтамасыз етеді[4, 14-16].

Салауатты өмір салты-бірден барлық аурулардан қорғаудың жалғыз құралы. Ол әрбір аурудың жеке емес, барлығы жиынтықта алдын алуға бағытталған. Сондықтан ол әсіресе ұтымды, үнемді және қажет.

Өз денсаулығын сақтау-бұл әркімнің тікелей міндеті, оны айналасындағыларға беруге құқығы жоқ.

Дене шынықтыру-бұл жеке тұлғаның қоғамда көрінуінің табиғи тәсілі. Көптеген спорт түрлерінде біз тек физикалық күш немесе төзімділік көрінісімен ғана емес, адамның жеке басының немесе ұжымдық күштің тұтас көрінісімен айналысамыз. Осыған байланысты спорт адамға өзінің маңызды күштерін көрсетуден көпжақты қанағаттануды береді. Өнер сияқты, спорт адамның жаңа қабілеттері мен мүмкіндіктерін үнемі ашады.

Көптеген зерттеулер тұрақты жаттығулардың кез-келген жастағы адамның денсаулығы мен физикалық жағдайына пайдалы әсерін көрсетеді. Әр түрлі жас кезеңдерінде бұл іс-шаралар әртүрлі мақсаттарды көздейді. Жас кезінде олар дене шынықтыруды, физикалық дамуды және физикалық өнімділікті жақсартуға, егде жаста дамуы мүмкін аурулардың алдын алуға бағытталған.

Денсаулық-бұл адам кейде денсаулығын жоғалту оны қалпына келтіруден гөрі оңай екенін ұмытып, ысырап ететін баға жетпес сыйлық[5].

Ішкі істер органдарының бөлімшелерінде дене шынықтыруды ұйымдастыру бойынша ведомстволық нормативтік құжаттарды орындау қажет, бұл қызметтің отырықшы режимін белсенді қозғалыс режиміне ауыстыра отырып, қызметкердің жұмыс жағдайын әртараптандыруға мүмкіндік береді. Мұндай жұмысты ұйымдастырған кезде қызметкерлердің есте сақтау қабілеті, зейіні, жұмысқа қабілеттілігі және қызметке деген ынтасы жақсаратыны ғылыми дәлелденген. Бүгінгі таңда ішкі істер органдарындағы қозғалыс белсенділігі негізгі қызмет түрін анықтайды. Қызметкердің мотор белсенділігі мен дене шынықтыруды жетілдіруге деген ынтасының деңгейі де қызметтік іс-әрекетке байланысты.

Мысалы, жедел бөлімшелердің қызметкерлері мен үстелден сирек немесе ешқашан шықпайтын қызметкерлер үшін мотор белсенділігінің мотивациясы мүлдем өзгеше. Қызметкердің физикалық белсенділігі неғұрлым аз болса, соғұрлым оның

мотор белсенділігіне деген ынтасы төмендейді. Өкінішке орай, әртүрлі себептерге байланысты дене шынықтырудың негізі ретінде оның әртүрлі көріністеріндегі қозғалыс белсенділігі қызметкерлердің көпшілігінің қызығушылығына айналған жоқ. Сонымен қатар, қызметкердің қызметтік іс-әрекетіндегі мінез-құлқының негізгі ынталандырушы, бағыттаушы және реттеуші күші белсенді қозғалыс белсенділігінің қажеттілігі болып қала береді.

ПО қызметкерлерінің заманауи қызметін белсенді қозғалыс белсенділігінсіз елестету мүмкін болмаса да, олардың көптеген бөлімшелердегі заманауи қызметі отырықшы өмір салтымен байланысты. Отырықшы өмір салты көптеген қызметкерлердің артық салмаққа, темекі шегуге, аурудың барлық түрлеріне әкеледі, бұл, әрине, олардың қызметтік міндеттерін орындауына әсер ете алмайды[6].

Бұл мәселені шешуге ықпал ететін ең тиімді құралдардың бірі-ақылға қонымды ұйымдастырылған қозғалыс белсенділігі, салауатты өмір салты, ішкі істер органдарының қызметкерлері арасында дене шынықтыру мен спорттың кең спектрін сауатты пайдалану. Тиісті түрде ұйымдастырылған дене шынықтыру сабақтары кең ауқымда және қызметкерлер денесінің физикалық дамуы мен функционалдық жағдайының бірқатар көрсеткіштерін өзгерте алады. Соңғы жылдары Ішкі істер органдары қызметкерлерінің дене шынықтыру дайындығында басты назар қызметкерге өзінің жедел-қызметтік міндеттерін орындау кезінде қажетті қызметтік-қолданбалы дағдыларды қалыптастыруға бағытталғанын мойындау қажет.

Бірақ, біздің ойымызша, дене шынықтырудың екінші құрамдас бөлігі – дене шынықтыру саласындағы теориялық, әдістемелік және практикалық білімді қамтитын қызметкер мәдениетінің өзі жеткілікті назарсыз қалады [2, 204-бет].

Қорытындылай келе, дене шынықтыру мен спорттың алдында үлкен міндеттер тұрғанын атап өткім келеді, оларды шешу қысқа және ұзақ мерзімді жаңашылдыққа заманауи тәсілдерді қажет етеді.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Железняк Ю.Д. Основы научно-методической деятельности в физической культуре и спорте: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Ю.Д. Железняк, П.К. Петров. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 264 с.
2. Курамшин Ю.Ф. Теория и методика физической культуры: учебное пособие / Ю.Ф. Курамшин, В.И. Попов. – СПб.: Изд-во ГАФК, 1999. – 324 с.
3. Сологуб Е.Б. Физиологические основы массовых форм физической культуры: Методические рекомендации / Е.Б. Сологуб. – Л.: ГДОИФК, 1986. – 62 с.
4. Кулиничев А.Н., Дыбов В.Е. Факторы, способствующие физической работоспособности сотрудников органов внутренних дел //Проблемы правоохранительной деятельности. 2018. № 3. С. 36-39.
5. Материалы VI краевой научно-практической конференции «Здоровое поколение XXI века». Барнаул, 2007, с. 32.
6. Дементьев В.Л., Платонов Д.А. Физическая культура и спорт в профессиональной подготовке сотрудников органов внутренних дел. Вестник экономической безопасности. 2019;(2):331-4.

Автор туралы мәлімет

Таласбаев Нұрлан Асхатұлы — ҚР ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты дене шынықтыру кафедрасының аға оқытушысы, полиция капитаны

Таласбаев Нурлан Асхатович — старший преподаватель кафедры физической подготовки Актюбинского юридического института МВД РК им. М.Букенбаева, капитан полиции

Talabayev Nurlan Askhatovich — senior lecturer of the Department of physical culture of the Aktobe Law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, police captain

ҚЫСЫМСЫЗ ӨСКЕН ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚ — БІЗДІҢ ЖАРҚЫН БОЛАШАҒЫМЫЗДЫҢ КЕПІЛІ

Мақалада автор балаларға қатысты зорлық зомбылық жасау психологиясының түрлері және оның алдын алу болдырмау тәсілдерін қарастырды.

Түйінді сөздер: Дисфункционал, мінез-құлық, зорлық-зомбылық, дисфункционалды, психология, экономикалық, физикалық, қол жұмсау.

ПОКОЛЕНИЕ ВЫРОСШЕЕ БЕЗ МОРАЛЬНОГО ДАВЛЕНИЯ-ЗАЛОГ БУДУЩЕГО

В статье автор рассмотрел виды психологии насилия над детьми его предотвращения.

Ключевые слова: Дисфункционал, поведение, насилие, психология, экономический, физический, самоубийство.

THE YOUNGER GENERATION THAT GREW UP WITHOUT PRESSURE OUR BRIGHT GUARANTEE OF OUR FUTURE

In the article, the author considered the types of psychological violence against children prevention.

Key words: Dysfunctional, behavior, inequality, violence, psychology, economic, physical, suicidal.

Жалпы адам өміріндегі міндеттердің бірі - бала құқығын қорғау, зорлық-зомбылыққа қарсы күрес жүргізу болып табылады. Жанұяда болатын болатын зорлық-зомбылыққа ең жақын адамдар тап болады. Оның ішінде жұбайлары мен балалары. Отбасындағы дау-жанжалдар тікелей балалардың психологиясына әсер етеді. Көбінесе отбасындағы ұрыс-керіс, түрлі мәселелер туындаған кезде бала не істеу керектігін түсінбейді. Негізінен, отбасындағы барлық жанжалдар баланың ойлау іс-әрекетін бұзады, өйткені ол жеткілікті түрде үйренбеген. Мұны ата-аналардың өздері де аңғармай, балалардың көзінше ұрыс-керіс балағаттауды жалғастыра береді.

Сондай-ақ кішкентай қателіктер үшін де балаларды ұрып-соғып, дөрекі сөздер айтып жатады. Бұл мәселені ата-аналар өздері шеше алмағандықтан тума-туыстарынан кеңес сұрап жүгінеді, алайда мәселе сол күйінше шешілмей қалады. Баланың өсіп-жетілуіне, дамуына, оқуына, денсаулығына кері әсерін тигізеді.

Қазіргі тандағы қоғам кеселі қолай-сыз отбасы. Дисфункционалдық отбасы - бұл бала тәрбиелеу, олардың қалыпты өмір сүру жағдайларын жасау, баланың психикалық жағдайына теріс әсер ету, оның өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін функцияларын толық немесе ішінара жоғалтқан отбасы. Отбасылық келіспеушілік жанұялық атмосферада, заңды өкілдер тарапынан балаға қарапайым күтім болмаған жағдайда да көрінуі мүмкін.

Яғни, қолайсыз өмірлік жағдайлардың өзгерістері анықталған сәттен бастап өмірлік жағдайы тұрақтанғанға дейін және отбасын қиын өмірлік жағдайға әкелген себептерді жойғанға дейін бақылау профилактикасын кәметке толмағандар істері жөніндегі инспектор жүргізеді.

Полиция қызметкері «қолайсыз» отбасы санаты бойынша есепке алынған отбасыны қадағалап олармен кері байланыс орната білуі қажет. Әр апта сайын тұрғылықты мекен-жайы бойынша тексеру. Мектептегі тәрбие ісі жөніндегі орынбасар-

мен тығыз байланыста болу. Әлеуметтік педогогпен бірге отбасындағы тұрмыстық жағдайды қадағалап тұруы қажет.

Кәмелетке толмаған баланың еркін білім алуына кедергі келтіріп, құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі міндеттерін дұрыс орындамай, күтіп бақпаған ата-ана немесе заңды өкіл кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияның кезекті отырысына қатысады. Осы отырыста жиналған комиссия ұсыныстарды қарап, жан-жақты талқылап тиісті бөлімдерге тапсырмалар береді.

Жанұядағы жанжал жұмыссыздық, әлеуметтік жағдайдың төмендеуі, ішкілікке салыну, өгей әке, өгей шеше, балалар арасындағы идеалды қарым-қатынас орната алмау. Осының барлығы балалардың дамуына тигізер қауіп өте жоғары.

Балалар - біздің болашағымыз, ал бақытты балалар - дұрыс өмір сүрудің кепілі. Дұрыс тәрбие - бақытты қарттығымыз, жаман тәрбие болашақ мұңымыз, көз жасымыз.

Аймақта балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық кеңінен тараған: Шығыс және Орталық Еуропа және Орталық Азия елдерінде барлық балалардың жартысына жуығы ата-ананың зорлық-зомбылық әдістерінің құрбаны болып табылады.

Балаларды тастап кету және балаларды мекемелерге орналастыру да зорлық-зомбылықтың бір түрі болып табылады және мекемелерде тәрбиеленетін балалар әсіресе осал болып саналады.

Өмірінде зорлық-зомбылықты бастан кешірген жасөспірімдер мұны өздерінің нормасы ретінде қабылдауы мүмкін. Осы көзқарасқа байланысты интимдік серіктестерге қатысты зорлық-зомбылық жоғарлап отыр.

Зорлық-зомбылық жас талғамайды. Отбасылық қарым-қатынас кез-келген баланың өмірінде маңызды рөл атқарады. Балалық шақта қалыптасқан мінез үлкен өмірде бірден көріне бастайды. Баланың өмірінде ең көп әсер ететін адамдар ата-ана. Сондықтан тұрмыстық жағдайда даулы-

жағдайлардың алдын алып, жақсы қарым-қатынасты қалыптастыру қажет.

Отбасына өсіп келе жатырған баланың мінез-құлқы уақыт өте келе психологиялық, физиологиялық, моральдық жағынан көріне бастайды.

Ата-ана мен бала қарым-қатынасының психологиялық ерекшеліктері:
1) күманданбау-отбасындағы жайлылықты қамтамасыз етеді
2) жеткілікті көңіл бөлу-әрбір ісіне қуану
3) сезімдерді көрсету-тыныштықты сезінеді
4) міндеттерін анық түсіну

Балаға оның жасап жатқан іс-әрекетінің дұрыс екенін түсіну үшін ата-анасының назары қажет. Егерде ешқандай назар аударылмаса, ол кезде баланың өзін-өзі төмен бағалауына әкеп соғады. Нәтижесінде бала отбасынан емес сыртқы ортадан өзіне жақын адамды іздей бастайды. Бірақ бұл әрдайым сәтті бола бермейді. Жиі қауіпті болады.

Балалар қорғансыз және осал. Олардың басынан өтетін жақсылық пен жамандыққа ата-анасы жауапты.

Балаларға қатысты зорлық-зомбылық түрлері:

- психикалық
- эмоционалдық
- әлеуметтік

Зорлық-зомбылықтың балаға әсері:
- өлімге әкеп соғады, мылтық пен пышақ қаруымен жасалады;
- өте ауыр жарақатқа әкеледі, төбелес пен шабуылда жарақат алу;
- мидың және жүйке жүйесінің дамуына әсер етеді, имундық жүйелерге өмір бойы әсер етеді;
- темекі шегу, алкогольді теріс пайдалану, есірткі тұтыну суицидтің жоғарғы көрсеткіші;
- жоспарыз бала көтеруге әкеліп соқтырады, мүкіндігі шектеулі бала босану;
- қауіпті ауруларға шалдығады, жүрек, жүйке жүйесі.

Балаларға жасалатын зорлық көп жақты болады. Жеке деңгейде:

- жыныс пен жас;
- биологиялық және жеке аспектілер;
- білім деңгейінің төмендігі;
- төмен күнкөріс;

-мүгедектік немесе психикалық денсаулық;
-лесбиян, гей, бисексуал немесе трансгендер;
-алкоголь мен есірткі.
-құқық бұзушылармен байланыс;
-тәрбиешілер арасындағы зорлық;
-мәжбүрлі некеге тұру.

Қауымдастық деңгейінде:

-кедейлік;
-алкоголь мен атыс қаруына оңай қол жеткізу;
-қылмыстық топтардың жоғары шоғырлануы;
-есірткіні заңсыз сату.

Қоғам деңгейінде:

-зорлық-зомбылықты қалыпқа келтіруге ықпал ететін әлеуметтік және гендерлік нормалар;
-экономикалық гендерлік және әлеуметтік теңсіздіктерді қолдайтын денсаулық;
-білім беру және әлеуметтік даму саясаты;
-әлеуметтік қорғаудың болмауы;
-табиғи апаттар;
-нашар басқару және заңның орындалуының жеткіліксіздігі.

Балалар құқығын қорғау комитетінің мәліметінше, бүгінде Қазақстанда 210 мектеп-интернат болса, онда 14 мыңнан астам жетім бала тұрады.

Яғни, бұл балалар үйлеріне моральдық және физикалық немесе басқа да зорлықты бастан өткерген балалар бар. Жабық мекемелерде жатқан көптеген балалардың физикалық, интеллектуалдық мүмкіндіктері шектеулі болғандықтан қызметкерлер тарапынан физикалық, психологиялық зорлық-зомбылыққа немесе немқұрайлылыққа қарсы тұру мүмкіндігі жиі болмайды.

Әрбір мектепте, интернаттарда отбасынан зардап шегіп зорлық көрген балалар бар. Балаларды қорғау күрделі, көп қырлы сала.

Стерн мен Пул балалардың тұрмыстық зорлық-зомбылықпен кездесуінің ұзақтығы зорлық-зомбылықтың ауырлығынан гөрі олардың стресс деңгейіне көбірек әсер ететінін атап көрсетеді. Кейбір жағдайларда ерте балалық шақтағы отбасындағы зорлық-зомбылық эмоционалдық проблемаларға әкеледі.

Қарым-қатынас деңгейінде:

-ата-аналар мен балалардың арасындағы эмоционалдық байланыстың болмауы;
-дұрыс емес берілген тәрбие, ажырасу;

Эмоциялық әсерлер, олардың атап өтуінше, сабаққа келмеу, зейінді шоғырландыру қиындықтары, ұйқының бұзылуы, алшақтық, сенімсіздік, кінә, депрессия және өзін-өзі бағалаудың төмендеуі сияқты мектепке кедергі келтіреді. Зорлық-зомбылық танымдық дағдыларға, тіл дамытуға және білім деңгейіне теріс әсер етуі мүмкін.

Балаларда отбасындағы зорлық-зомбылықтың ықтимал көрсеткіштеріне өзін-өзі кінәлау, депрессия, өзіне зиян келтіру, суицидтік ойлар, нашақорлыққа, тәуекелге бару, қылмыстық мінез-құлық, нашар әлеуметтік желілер, білімге деген немқұрайлылық және тамақтанудың бұзылуы жатады.

Ата-аналардың зорлық туралы айтпауы бұл-ішінара кінә сезімі, ұят және балаларды қамқорлыққа алудан қорқумен байланысты. Көп ата-ана балаға зорлық-зомбылық жасалғанын біле тұра жасырады. Себебі тума-туыс дос-жаран көрші-көлемнен ұялады. Бірақ бұл үлкен дерт. Әр баланың өмірі қымбат.

Қазіргі таңда қоғамдық орындарда, мектептерде, мекемелерде, үкіметтік емес ұйымдарда, жоғарғы оқу орындарында, қоғамдық көліктерде жадынамалар таратылып видео роликтер көрсетіліп, профилактикалық жұмыстар жүргізілуде. Сонымен қатар жасырын сауалнамаларда алынып тұрады. Бұл дегеніміз сол жағдайға тап болмай тұрып алдын ала халықты ақпараттандыру. Халықты ақпараттандыру арқылы көптеген қылмыстың алдын алатынымыз рас. Сол себепті тек қана мемлекеттік қызметкерлер ғана емес әр бір үйдің адамы осы зорлық-зомбылықпен күресуі қажет.

Қорытынды. Тұрмыстық зорлық-зомбылық балалар үшін қауіпсіздікті тудырады, өйткені үй балалар өздерін қауіпсіз сезінетін орын болып табылады. Бірақ тұрмыстық зорлық-зомбылық орын алса, үй олар үшін қауіпсіз орын болмайды. Зорлықты жоққа шығаруға болмайды. Өйткені отбасының барлық мүшелері бұл жағдайдан ең көп зардап шегеді.

Қазіргі таңда көптеген орталықтар жұмыстар атқарады. Ана мен балаға көмектесу үшін дағдарыс орталықтары ашылды. Бұл орталықта психологиялық және медициналық көмектер көрсетіліп, тегін жатын орындарымен қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар аналарды жұмыстарға орналастырып балаларын қарауға көмектеседі. Көмек көрсететін ұйымдар жанында аналар кеңесінің

төрайымы да кіреді. Ол ана мен баланы киім-кешекпен қамтамасыз етеді. Психологиялық көмек көрсетеді.

Осы қоғамда болып жатырған ақуалдармен бірге күресу қажет. Бүгінгі ұрпақ ертеңгі болашағымыз. Отбасында бала тәрбиелегенде ең бірінші оларды тыңдай білу, дұрыс тәрбие, білім беру қажет.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы 10.12.1948 ж.;
2. 1966 жылғы Адам құқықтары туралы халықаралық пакт;
3. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою туралы Декларация. Бас Ассамблеяның 1993 жылғы 20 желтоқсандағы 48/104 қарарымен қабылданды;
4. «Ерлер мен әйелдердің тең құқықтары мен тең мүмкіндіктерінің мемлекеттік кепілдіктері туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 8 желтоқсандағы № 223-IV Заңы.

Автор туралы мәлімет

Шамганова А.Е. — ҚР ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты кәсіби психологиялық даярлық және ІІО басқару кафедрасының оқытушысы, полиция аға лейтенанты

Шамганова А.Е. —преподаватель кафедры профессионально-психологической подготовки и управления ОВД Актюбинского юридического института МВД РК им. М.Букенбаева, старший лейтенант полиции

Shamganova A. E. — teacher of the Department of professional psychological training and management of the Department of internal affairs of the Aktobe Law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev Senior Lieutenant of the police

-
- Шетелдердің құқық қорғау қызметінің тәжірибесі
    - Опыт правоохранительной деятельности зарубежных стран
  - Experience in law enforcement activities in foreign countries

---

¹Кудовба Оксана Николаевна

¹ Ростовский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГИБДД МВД РОССИИ И ОРГАНОВ АВТОИНСПЕКЦИИ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье автор рассматривает сравнительно-правовой аспект деятельности Государственной инспекции безопасности дорожного движения МВД России и органов автоинспекции зарубежных стран, анализирует основные законодательные акты России и стран ближнего зарубежья, выявил ряд проблем в организации деятельности госавтоинспекции и дорожно-патрульной службы ГИБДД. Автором предложен вариант унифицированного кодекса, который значительно бы «разгрузил» нормативную базу в сфере дорожного движения, укрепил бы международное взаимодействие в данной сфере.

Ключевые слова: Государственная инспекция безопасности дорожного движения, административное правонарушение, дорожно-транспортное происшествие, административная ответственность, нормативно-правовой акт.

THE ACTIVITIES OF THE TRAFFIC POLICE OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF RUSSIA AND THE TRAFFIC POLICE OF FOREIGN COUNTRIES: A COMPARATIVE LEGAL ASPECT

In the article, the author examines the comparative legal aspect of the activities of the State Road Safety Inspectorate of the Ministry of Internal Affairs of Russia and the traffic police of foreign countries, analyzes the main legislative acts of Russia and neighboring countries, identified a number of problems in the organization of the activities of the State traffic Inspectorate and the traffic police road patrol service. The author proposed a version of the unified code, which would significantly «unload» the regulatory framework in the field of road traffic, would strengthen international cooperation in this area.

Keywords: State Traffic Safety Inspectorate, administrative offense, traffic accident, administrative responsibility, regulatory legal act.

Эволюция автомобилестроения прошла значительный путь, и в наше время автомобиль уже не является роскошью- это необходимость. В Российской Федерации в 2022 году находится более 45 млн. автомобилей. Один автомобиль приходится в среднем на трех человек. Значительную роль в обеспечении общественной безопасности и общественного порядка играет именно контроль за соблюдением правил дорожного движения, так как возникает огромное количество правонарушений в области использования различных средств передвижения, основными из которых являются автомобили. Так, например, за 2021 год было совершено 167.2 млн. административных правонарушений в сфере использования автомобильного транспорта. Регулированием дорожного движения в Российской Федера-

ции занимается специальное подразделение ГИБДД МВД России.

Однако, не только в России направление обеспечения безопасности дорожного движения является одной из ключевых функций правоохранительных органов. В странах ближнего зарубежья, закавказских странах, чье законодательство схоже с российским, функционируют органы автоинспекции. Но, существует множество функциональных отличий в деятельности данных органов, которые имеют как свои плюсы, так и минусы. И, опираясь на исследование таких особенностей, можно выделить некие закономерности развития национальных органов по обеспечению безопасности в области дорожного движения различных стран, рекомендации по их совершенствованию.

Административные регламенты органов обеспечения безопасности в области дорожного движения находятся в состоянии постоянной модернизации ввиду стремительной изменчивости общественных отношений. множество законодательных проектов по совершенствованию нормативного регулирования деятельности в данной области находится на рассмотрении законотворческих органов различных стран. Тем не менее, опираясь на опыт зарубежных стран, исследования в области автотранспорта, необходимо выделить общие рекомендации, которые должны быть проверены на практике.

Автомобильный транспорт в наше время стал настолько распространенным, что контроль за безопасностью дорожного движения является одним из основных направлений государственной деятельности практически во всех странах мира. Поскольку Россия имеет богатую историю, связанную с другими государствами, то при изучении органов ГИБДД целесообразно проводить исследование и аналогичных органов стран ближнего зарубежья, которые самостоятельно развиваются и функционируют.

Первым объектом для исследования послужит Республика Беларусь. Единая история и тесное взаимодействие делают органы автоинспекции Беларуси практически идентичными с российскими. Однако, ввиду различных национальных особенностей, близости к восточной Европе, белорусские органы обеспечения безопасности в области дорожного движения обладают специфическими особенностями и чертами. Все правовые и организационные основы безопасности дорожного движения основаны на едином нормативном акте - Законе Республики Беларусь от 5.01.2008 г. № 313-З «О дорожном движении».

Данный нормативный акт является тезисным сборником определенных предписаний и требований в области обеспечения безопасности дорожного движения. Там указаны практически все основные понятия, но не указаны их дефиниции, и ссылки на них отсутствуют. В данном нормативном акте достаточно полно прописаны полномочия государственных органов и должност-

ных лиц в области обеспечения безопасности дорожного движения, полномочия Президента республики Беларусь, Совета министров, Министерства внутренних дел, министерства Транспорта и коммуникаций и др.

Примечательно, что должностные полномочия специализированных органов по обеспечению дорожного движения содержатся в данном нормативном акте (ст. 11). Также устанавливаются требования к транспортным средствам, к водителям, к лицензированию определенных видов деятельности, связанных с автомобильным транспортом. Данный акт объединил в себе два основных в этой сфере закона республики Беларусь - Закон Республики Беларусь от 17.07.2002 г. «О дорожном движении» (Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2002 г., № 85, 2/881) и Закон Республики Беларусь от 29.06.2006 г. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законы Республики Беларусь по вопросам лицензирования отдельных видов деятельности и признании утратившими силу некоторых законодательных актов Республики Беларусь» (Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2006 г., № 107, 2/1235).

Касаемо деятельности правоохранительных органов указанного государства, то в его полномочия в первую очередь входят: 1. Государственное регулирование в области дорожного движения, которое включает в себя: формирование государственной политики; разработку и принятие (опубликование) нормативных правовых актов; разработку и утверждение Концепции безопасности дорожного движения в Республике Беларусь, государственных, отраслевых и региональных программ; установление государственного учета основных показателей в области дорожного движения; лицензирование; техническое регулирование и стандартизация; определение порядка проведения государственного технического осмотра транспортных средств, самоходных транспортных средств и допуска их к участию в дорожном движении; определение требований по подготовке, переподготовке, повышению квалификации водителей транспортных средств; разработку и утверждение

единых программ обучения, переподготовки, повышения квалификации водителей транспортных средств и лиц, обучающих их вождению; иное регулирование в соответствии с законодательством Республики Беларусь.

2. Государственное управление в области автомобильного транспорта, которое включает в себя: реализацию государственной политики; реализацию Концепции безопасности дорожного движения в Республике Беларусь государственных отраслевых и региональных программ; ведение государственного учета основных показателей в области дорожного движения; обеспечение обязательного страхования гражданской ответственности владельцев транспортных средств, а также перевозчика перед пассажирами; проведение тренингов по безопасному поведению на дороге; осуществление международного сотрудничества; иные формы хозяйствования в соответствии с законодательством Республики Беларусь.

Помимо этого, данный нормативный акт содержит информацию об организационных основах обеспечения безопасности дорожного движения, устанавливает нормы разделения на категории транспортных средств, водительских удостоверений и требований к их получению. По сути своей, белорусский закон является отражением нескольких нормативных актов, регулирующих институт дорожного движения. Сравнивая его с российским, следует отметить, что высокая роль отводится именно президенту как основному государственному регулятору. Также присутствует высокая информативность в плане различных терминов и определений, связанных с дорогой.

Следующим примером послужит Государственная автомобильная инспекция МВД Украины. В соответствии с Положением «О Государственной автомобильной инспекции Министерства внутренних дел Украины» от 23.01.2010 г. госавтоинспекция МВД Украины является специализированным структурным подразделением внутренних сил Украины, в чью компетенцию входит: контроль и обеспечение безопасности дорожного движения, лицензионно-разрешительная деятельность в сфере тех-

нической регламентации транспортных средств, а также проведение профилактических работ по снижению травматизма на дорогах общего пользования.

Основной нормативный акт, регламентирующий деятельность органа автомобильной безопасности, мало отличим от российского или белорусского. Отличия находятся лишь в самом организационном построении деятельности данных органов. Так, Украина более нацелена на европейский тип охраны правопорядка, соответственно принципы организации, униформа и даже тактика общения с гражданами напоминает европейский. Хотя в законодательных актах это и не отражено, но в наше время в Украине автомобильной безопасности уделяется наименьшее внимание из всех изучаемых нами стран.

Хотелось бы уделить внимание и обеспечению безопасности дорожного движения в странах средней Азии. Так, например, в Киргизии организационное построение органов милиции по обеспечению безопасности дорожного движения регламентировано Законом Кыргызской Республики от 26.03.1998 г. «О дорожном движении в Кыргызской Республике», который освещает довольно малый спектр задач, организации и построения органов обеспечения безопасности дорожного движения. И, в отличие от Приказа МВД России от 23.08.2017 г. № 664 «Об утверждении Административного регламента исполнения Министерством внутренних дел РФ государственной функции по осуществлению федерального государственного надзора за соблюдением участниками дорожного движения требований законодательства РФ в области безопасности дорожного движения» (далее - регламент Российской Федерации), не содержит бланкетных норм, а значит вся система обеспечения безопасности дорожного движения слабо урегулирована на законодательном уровне. Зато, в отличие от двух ранее рассмотренных нормативных актов, Киргизский источник имеет законодательный упор на развитие международных отношений в области дорожного движения. Это объясняется спецификой государства как транзитной зоны.

В республике Таджикистан существует целый кодекс автомобильного транспорта, утвержденный приказом правительства республики Таджикистан №1689 от 02.04.2020 г. В кодексе собраны почти все ранее существующие законодательные акты в области дорожного движения данной республики.

Некоторые нормативные акты коренным образом переработаны, установлено новое нормирование в области автомобильного транспорта, введены новые понятия. Исключительной особенностью данного автомобильного кодекса является включение всебя обширного перечня гражданско-правовых норм, связанных с перевозкой грузов и пассажиров (они составляют главы 4-14). В целом, Кодекс автомобильного транспорта Таджикистана заменил два основных нормативных акта в области дорожного движения: Закон Республики Таджикистан от 29.11.2000 г. «О транспорте» (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2000 г., № 11, ст.507; 2004 г., № 7, ст.466; 2007 г., № 7, ст. 674; 2013 г., № 12, ст. 894); Закон Республики Таджикистан от 3.03.2006 г. «О транспортно-экспедиционной деятельности» (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2006 г., № 3, ст.155).

Закон Республики Казахстан от 17.04.2014 г. № 194-V «О дорожном движении», который является основным нормативным источником деятельности правоохранительных органов обеспечения безопасности дорожного движения, устанавливает, что система обеспечения безопасности дорожного движения является средством реализации государственной политики в сфере дорожного движения и включает в себя правовые нормы, регулирующие отношения в сфере обеспечения безопасности дорожного движения, совокупность центральных и местных исполнительных органов, юридических лиц, общественных объединений, участников дорожного движения, средств и мер, обеспечивающих безопасность дорожного движения и ликвидацию последствий дорожно-транспортных происшествий.

Одним из ключевых различий административного регламента РФ и закона Рес-

публики Казахстан о безопасности дорожного движения является в большей кодифицированности второго, когда как российский регламент состоит из множества бланкетных норм, связанных с разрозненными нормативными актами. Кодифицированность закона Республики Казахстан характеризуется полным описанием структуры, полномочий, направления деятельности, установления штатной численности, установления источников финансирования, возможных рисков, права по регулированию дорожного движения другими силовыми структурами и даже органами здравоохранения (ст. 12). Помимо этого, содержатся нормы, устанавливающие ответственность за правонарушения в сфере дорожного движения, в отличие от российского административного регламента, где ответственность за правонарушения предусмотрена КоАП и УК РФ.

Также, хотелось бы для наиболее полного анализа рассмотреть построение органов обеспечения безопасности на дороге кавказских стран. Речь идет не о субъектах РФ, а об отдельных странах. Поэтому, в качестве примера, возьмем Грузию.

На наш взгляд, правовой акт, регламентирующий деятельность дорожной полиции в Грузии, наиболее законодательно совершенен. Он так же, как и Закон Казахстана отражает наиболее важные положения деятельности органов дорожной полиции, а все не вошедшие в него акты являются приложениями. Таким образом, грузинский закон представляет собой полноценный кодекс с подробной регламентацией, законодательными определениями деятельности госавтоинспекции Грузии.

Таким образом, рассмотрев деятельность дорожной полиции различных стран и их нормативное регулирование, можно прийти к выводу, что на определенном уровне должно осуществляться взаимодействие законодательных и исполнительных органов в сфере дорожного движения. Основываясь на опыте стран ближнего зарубежья, необходимо в пределах компетенции составить общие рекомендации по совершенствованию нормативного законодатель-

ства в области обеспечения безопасности дорожного движения.

Универсальным решением всегда являлось создание единого источника регулирования какой-либо отрасли.

В первую очередь, кодекс, как кодифицированный акт, должен содержать все упрядненные им нормативные акты. Очень хорошо это скажется на российском административном регламенте, в котором пропадет юридический «беспорядок» и все нормативно-правовые акты в области дорожного движения будут составлять единый закон.

Что касается большей части среднеазиатских стран, то многие положения уже не соответствуют современным реалиям, и множество положений необходимо добавить. Так, например, ни в Киргизии, ни в Узбекистане, нет законодательно закрепленных определений электросамокатов, сигвеев и гироскутеров, хотя они давно уже обрели популярность в большинстве стран мира. Обходит данное положение и описание специальной и государственной техники. В общем и целом, вторая часть нашего кодекса должна содержать максимальное количество определений и дефиниций, чтобы все аспекты, связанные с пониманием гражданами тех или иных дорожных понятий.

Следующей частью являются техническая регламентация транспортных средств из второй главы, а также требования к их управлению. Важным моментом является унификация требований, т.е. соблюдение международных стандартов. Далее, должны быть описаны правила дорожного движения и ответственность за их нарушение. Наиболее детализировано это прописано в законе о дорожном движении Казахстана. Выделение административных правонарушений и

уголовных преступлений в сфере дорожного движения является целесообразным, поскольку составляет единый комплекс с остальной нормативной базой и является наиболее удобным для восприятия. При этом, в Российской Федерации, где существуют Уголовный кодекс и Кодекс об административных правонарушениях, целесообразно просто указать ссылки на эти нормы, сделав данные положения бланкетными. В завершении необходимо указать порядок изменения или обжалования положений данного кодекса.

Таким образом, вопросы совершенствования законодательства в области дорожного движения связаны с созданием единой нормативной базы, которая должна строиться на общих правилах. При этом, особенности национального законодательства стран, участвующих в эксперименте, сохраняется в полной мере, меняется лишь «оболочка».

Следует отметить, что у рассматриваемых стран хотя и была общая часть истории и последующее развитие имеет схожее значение, однако все же в связи с различными особенностями менталитета, местности и политических убеждений органов государственной власти, существуют вполне значительные различия в построении органов безопасности дорожного движения, изучив которые, можно выявить общую закономерность развития и смоделировать образец, который должен в итоге получиться. Создание отдельного дорожного кодекса по заранее установленным образцам значительно улучшит законодательную обстановку рассматриваемых стран, усилит международное сотрудничество и упразднит нормативную систему от коллизионных актов.

Список использованных источников:

1. <https://m.autostat.ru>.
2. <https://гибдд.рф>.
3. <https://mshp.gov.by/documents/glavgostehnadzor/c8586f11a6bad22f.html>.
4. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/341-97-%D0%B/>.

---

5. Закон Кыргызской Республики «О дорожном движении в Кыргызской Республике» от 20.04.1998 г. № 52.

6. Кодекс автомобильного транспорта Республики Таджикистан от 02.04.2020 г. № 1689.

7. Закон Республики Казахстан «О дорожном движении» от 17.04.2014 г. № 194-V. Закон Грузии «О дорожном движении» от 24.12.2013 г. № 1830-вс.

Сведения об авторе

Кудовба Оксана Николаевна – старший преподаватель кафедры административного права Федерального государственного казенного образовательного учреждения высшего образования «Ростовский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации» кандидат юридических наук, подполковник полиции.

Kudovba Oksana Nikolaevna – Senior Lecturer of the Department of Administrative Law of the Federal State State Educational Institution of Higher Education «Rostov Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation» Candidate of Law, Lieutenant Colonel of the Police.

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭТАПА ОКОНЧАНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются вопросы заявления и рассмотрения ходатайств участников уголовного судопроизводства на этапе окончания расследования. Эти ходатайства могут касаться дополнения предварительного расследования либо содержать просьбу обвиняемого относительно особенностей судебного рассмотрения дела. В зависимости от содержания данные ходатайства обращены либо к следователю, либо к суду. Автор отмечает, что российское законодательство не в полной мере учитывает такие различия. Для выработки и обоснования предложений о совершенствовании законодательства автор обращается к положениям УПК Республики Казахстан. Статья включает в себя ряд предложений, позволяющих оптимизировать процедуру заявления и рассмотрения ходатайств. Кроме того, по мнению автора, реализация этих предложений позволит повысить гарантии участников уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: ходатайство, досудебное производство, следователь, прокурор, суд, протокол.

ON CERTAIN ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF THE STAGE OF COMPLETION OF THE INVESTIGATION UNDER THE LEGISLATION OF THE RUS- SIAN FEDERATION AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article considers the issues of application and consideration of petitions of participants in criminal proceedings at the stage of the end of the investigation. These petitions may relate to the addition of a preliminary investigation or contain a request from the accused regarding the specifics of the judicial consideration of the case. Depending on the content, these petitions are addressed either to the investigator or to the court. The author notes that Russian law does not fully take into account such differences. To develop and justify proposals for improving legislation, the author refers to the provisions of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan. The article includes a number of proposals to optimize the application and consideration of applications. In addition, according to the author, the implementation of these proposals will increase the guarantees of participants in criminal proceedings.

Keywords: petition, pre-trial proceedings, investigator, prosecutor, court, protocol.

Одной из функций, осуществляемых следователем в досудебном производстве, является правообеспечительная [1,56-68]. В ее рамках следователь, руководствуясь ч.1 ст.11 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации (далее – УПК РФ) разъясняет участникам уголовного судопроизводства их права, обязанности и ответственность, а также обеспечивает возможность осуществления этих прав. Не является исключением в этом отношении этап окончания расследования, когда следователь знакомит обвиняемого, его защитника и других участников с материалами уголовного дела, после чего выясняет, есть ли у данных лиц ходатайства или иные заявления

(ч. 4 ст. 217 УПК РФ). Аналогичное требование содержится в ст. 297 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК РК): подозреваемый, его защитник, законный представитель, потерпевший гражданский истец и гражданский ответчик, а также их представители вправе заявить ходатайства об установлении обстоятельств, имеющих значение для дела.

Ходатайства, которые могут быть заявлены в этот момент досудебного производства РФ, в научной литературе [2, 803-804] принято разделять исходя из их направленности, содержания на две группы.

К первой группе относят ходатайства,

вызванные, по мнению заявителя, теми или иными недочетами предварительного следствия, незаконностью тех или иных процессуальных решений следователя. Ходатайства этой группы могут быть заявлены обвиняемым, защитником, потерпевшим, гражданским истцом, гражданским ответчиком и их представителями.

Вторую группу ходатайств (о них речь идет в ч. 5 ст. 217 УПК РФ) составляют, в отличие от ходатайств первой группы, ходатайства, которые вправе заявить только обвиняемый и (или) его защитник. Реализация следователем право-обеспечительной функции в рамках процедуры, предусмотренной ч. 5 ст. 217 УПК РФ, отличается определенной спецификой. Учеными отмечается важность возникающих правоотношений на этапе окончания предварительного следствия составлением обвинительного заключения. Это обусловлено тем обстоятельством, что позиция стороны защиты по поводу реализации прав, перечисленных в анализируемой норме, во многом определяет порядок производства по уголовному делу в судебных стадиях. Если обвиняемый не желает воспользоваться данными правами, то судебное производство будет осуществляться в обычном порядке, уголовное дело будет рассмотрено единолично судьей с полным исследованием в судебном заседании всех доказательств. Если обвиняемый упустит возможность заявить о желании воспользоваться указанными правами на этапе окончания предварительного расследования, то в дальнейшем реализация этих прав встретит определенные препятствия.

Обвиняемый может лишиться самой возможности рассмотрения уголовного дела с применением более благоприятных для него судебных процедур. Именно поэтому роль следователя в разъяснении и обеспечении прав обвиняемого на данном этапе столь важна [3,38-41]. Этим объясняется и тот факт, что невыполнение следователем обязанности разъяснения обвиняемому его прав, предусмотренных ч. 5 ст. 217 УПК РФ, служит одним из оснований возвращения судом уголовного дела прокурору (п. 5 ч. 1 ст. 237 УПК РФ).

Согласно норме, содержащейся в ч. 5 ст. 217 УПК РФ, следователь разъясняет об-

виняемому его право ходатайствовать:

- о рассмотрении уголовного дела судом с участием присяжных заседателей (по определенной законом категории дел);
- о рассмотрении уголовного дела коллегией из трех судей федерального суда общей юрисдикции (также по определенной законом категории уголовных дел);
- о применении особого порядка судебного разбирательства;
- а также о проведении предварительных слушаний (ч. 5 ст. 217 УПК РФ).

Рассматривая обязанность следователя разъяснить обвиняемому право ходатайствовать о рассмотрении уголовного дела судом с участием присяжных заседателей, следует особо отметить, что на следователя возлагается обязанность разъяснить не только само это право. Он также должен разъяснить особенности рассмотрения уголовного дела судом с участием присяжных заседателей, права обвиняемого в судебном разбирательстве и порядок обжалования судебного решения. Об этом говорится не только в п. 1 ч. 5 ст. 217 УПК РФ, о постановлении Пленума Верховного Суда РФ № 23 от 22.11.2005 г. «О применении судами норм Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации, регулирующих судопроизводство с участием присяжных заседателей». Невыполнение следователем данного требования в полном объеме, как подчеркивает Пленум, является препятствием для рассмотрения уголовного дела судом.

Нормативное регулирование рассматриваемого вопроса в УПК РК несколько отличается. Так, статья 634 УПК РК предусматривает, что лицо, осуществляющее досудебное расследование, после ознакомления подозреваемого со всеми материалами уголовного дела обязано разъяснить последнему его право ходатайствовать о рассмотрении дела с участием присяжных заседателей, а также правовые последствия удовлетворения данного ходатайства.

При этом ходатайство о рассмотрении дела с участием присяжных заседателей может быть заявлено подозреваемым как при предъявлении для ознакомления всех материалов уголовного дела, так и в последующий период, в том числе и на предвари-

тельном слушании дела в суде, но до назначения судом главного судебного разбирательства (ч. 3, 4 ст. 634 УПК РК).

В соответствии с п. 2 ч. 2 ст. 314 УПК РФ ходатайство о применении особого порядка судебного разбирательства может быть заявлено обвиняемым только после консультаций с защитником.

Поэтому, как указывается в литературе, если обвиняемый до ознакомления с материалами уголовного дела не прибегал к помощи защитника, но после ознакомления обратился с ходатайством о применении особого порядка судебного разбирательства, следователь должен принять меры к назначению обвиняемому защитника. После консультаций с защитником обвиняемый сможет повторно высказать такое ходатайство, и только повторное ходатайство будет иметь юридические последствия [3, 38-41].

Невыполнение следователем обязанности по разъяснению обвиняемому права ходатайствовать при ознакомлении с материалами уголовного дела о применении особого порядка судебного разбирательства влечет нарушение права обвиняемого на защиту и в соответствии с п. 5 ч. 1 ст. 237 УПК РФ является, как указывается в п. 11 постановления Пленума Верховного РФ от 22.12.2009 г. № 28 «О применении судами норм уголовно-процессуального законодательства, регулирующих подготовку уголовного дела к судебному разбирательству», основанием для проведения предварительного слушания для решения вопроса о возвращении уголовного дела прокурору.

Из смысла п. 7 постановления Пленума № 28 следует, что ходатайство обвиняемого о проведении по делу предварительного слушания должно отвечать определенным требованиям. В частности, оно должно содержать мотивы и основания проведения предварительного слушания, в противном случае судья при отсутствии таких оснований принимает решение об отказе в удовлетворении ходатайства и назначает судебное заседание без проведения предварительного слушания.

Ученые оценивают законодательное регулирование процедуры разъяснения обвиняемому прав, предусмотренных ч. 5 ст. 217 УПК РФ, как недостаточное, поз-

воляющее обвиняемому спекулировать на неполноте правовой регламентации, заявляя, что при разъяснении следователем он в полной мере не смог понять их сущность и осознать возможные для него правовые последствия. Поэтому, несмотря на то, что ч. 2 ст. 218 УПК РФ предусматривает обязанность следователя после разъяснения указанных прав сделать в протоколе ознакомления с материалами уголовного дела отметку о том, желает ли обвиняемый воспользоваться ими или нет, довольно распространенным на практике стало иное процессуальное оформление. Следователь составляет отдельный протокол о разъяснении обвиняемому положений ч. 5 ст. 217 УПК РФ, в котором раскрывается содержание не только ч. 5 ст. 217 УПК РФ, но и других норм УПК РФ, регламентирующих рассмотрение уголовного дела судом присяжных, коллегией из трех федеральных судей, в особом порядке судебного разбирательства и проведение предварительного слушания.

Отмечаются случаи, составления следователями отдельных протоколов о разъяснении обвиняемому каждого из прав, предусмотренных ч. 5 ст. 217 УПК РФ. Эту практику исследователи проблемы не считают избыточной.

Поскольку волеизъявление обвиняемого, как уже указывалось ранее, имеет большое значение для рассмотрения дела в судебных стадиях, то существует объективная необходимость в процедуре разъяснения указанных прав обвиняемому, которая однозначно свидетельствовала об осознанности выбора обвиняемого, понимающего в полной мере сущность предстоящих судебных процедур и их правовые последствия. В этой связи ученым представляется желательной корректировка законодательной регламентации разъяснения обвиняемому прав, изложенных в ч. 5 ст. 217 УПК РФ [3, 38-41].

Высказанное авторами предложение о составлении отдельного протокола разъяснения прав в порядке ч. 5 ст. 217 УПК РФ представляется обоснованным и заслуживающим поддержки еще по одной причине. Дело в том, что ходатайства первой и второй группы адресованы разным должност-

ным лицам. Ходатайства в порядке ч. 5 ст. 217 УПК РФ следователем по существу не разрешаются. Они, в отличие от ходатайств первой группы, *адресуются суду* и разрешаются им в рамках судебного производства по делу [2, 803-804]. На следователя возлагается в ч. 4 ст. 219 УПК РФ обязанность уведомить потерпевшего о заявленном обвиняемым ходатайстве о применении особого порядка судебного разбирательства. Кроме того, следователь должен в этом случае разъяснить потерпевшему право после поступления дела в суд представить суду свои возражения. Иных обязанностей в связи с заявленными ходатайствами второй группы на следователя УПК РФ не возлагает.

Сказанное позволяет сформулировать еще одно предложение, реализация может оптимизировать движение уголовного дела. На наш взгляд, сведения о заявленных в порядке ч. 5 ст. 217 УПК РФ ходатайствах, целесообразно отражать в справке к обвинительному заключению (ч. 5 ст. 220 УПК РФ) либо в сопроводительном письме, с которым уголовное дело направляется прокурору (ч. 6 ст. 217 УПК РФ). В случае реализации данного предложения, информация о волеизъявлении обвиняемого относительно дальнейшего порядка производства по делу станет более «наглядной» для суда и прокурора. Последний, выполняя требования ч. 2 ст. 222 УПК РФ, осуществляет процедурную функцию, которая в настоящее время урегулирована в УПК РФ крайне лапидарно. В этой связи имеет смысл возложить на прокурора обязанность удостовериться в добровольности заявления обвиняемым ходатайства в порядке п. 2 ч. 5 ст. 217 УПК РФ, а также выяснить мотивы и основания для проведения предварительного слушания.

Обращение к тексту УПК РК позволяет обратить внимание на важный аспект уголовно-процессуальной деятельности прокурора в уголовном процессе Казахстана. В частности, ч. 6 ст. 297 УПК РК прямо закрепляет право лица, заявившего ходатайство о производстве дополнительных следственных действий в случае отказа в удовлетворении такого ходатайства лицом, осуществляющим досудебное производство, в

течение трех суток с момента получения копии поста-новления об отказе обжаловать это решение прокурору. До разрешения жалобы прокурором уголовное дело направлению в суд не подлежит (ч. 7 ст. 297 УПК РК).

Российское законодательство подобной нормы не содержит: ч. 3 ст. 219 УПК РФ предусматривает лишь обязанность следователя в случае полного или частичного отказа в удовлетворении заявленного ходатайства довести принятое решение до сведения заявителя, разъяснив ему право обжалования данного постановления.

Оценивая различия в подходе к регулированию схожих вопросов УПК РК и УПК РФ, необходимо исходить из следующих соображений. Назначение прокурора, как участника уголовного судопроизводства по казахстанскому и российскому законодательству, по существу одинаково. Так, глава 8 УПК РК относит прокурора к числу государственных органов и должностных лиц, осуществляющих функции уголовного преследования, а ст. 58 УПК РК, раскрывая уголовно-процессуальный статус названного субъекта, гласит: «прокурор – должностное лицо, осуществляющее в пределах своей компетенции надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания, следствия и судебных решений, а также от имени государства уголовное преследование на всех стадиях уголовного процесса». Подробно вопросы, касающиеся деятельности прокуратуры как надзорного органа в Казахстане, рассмотрены А.С. Тайшыбаевой [4, 32-35]. УПК РФ также относит прокурора к числу участников уголовного судопроизводства со стороны обвинения и возлагает на него обязанности по осуществлению от имени государства уголовного преследования в ходе уголовного судопроизводства, а также надзора за процессуальной деятельностью органов дознания и органов предварительного следствия. Следует признать, что в данном конкретном аспекте надзорный потенциал прокуратуры реализуется более полно и эффективно в казахстанском законодательстве. Кроме того, следует отметить и то важное обстоятельство, что ч. 1 ст. 99 УПК РК (в отличие от ст. 122 УПК РФ) относит прокурора к

числу субъектов, которые несут обязанности по рассмотрению и разрешению ходатайств участников уголовного процесса.

Проведенное краткое сравнительное исследование нормативного регулирования процедуры заявления и разрешения ходатайств участников уголовного судопроизводства на этапе окончания расследования по законодательству России и Казахстана позволило сформулировать некоторые предложения по совершенствованию норм УПК РФ. В частности, представляется целесообразным и повышающим уровень защищенности прав и законных интересов участников уголовного судопроизводства:

- закрепить в УПК РФ обязанность следователя составлять отдельный протокол о разъяснении обвиняемому прав на заявление ходатайств, предусмотренных ч. 5 ст. 217 УПК РФ;

- предусмотреть обязанность следователя отражать сведения о заявленных в порядке ч. 5 ст. 217 УПК РФ ходатайствах в справке к обвинительному заключению либо в сопроводительном письме, с которым уголовное дело направляется прокурору;

- возложить на прокурора обязанность удостовериться в добровольности заявления обвиняемым ходатайства в порядке п. 2 ч. 5 ст. 217 УПК РФ, а также выяснить мотивы и основания для проведения предварительного слушания;

- предоставить лицу, заявившему ходатайство о дополнении предварительного расследования, в случае отказа в удовлетворении такого ходатайства следователем право обжаловать это решение прокурору. До разрешения жалобы прокурором уголовное дело направлению в суд не подлежит.

Список использованных источников:

1. Давлетов А.А., Азаренок Н.В., Асанов Р.Ш. Проблема функций следователя в уголовном процессе / А.А. Давлетов, Н.В. Азаренок, Р.Ш. Асанов // Российский юридический журнал. – 2019. – № 4. – С. 56-68.

2. Курс уголовного процесса / под ред. д.ю.н., проф. Л.В. Головки. 2-е изд., испр. М.: Статут, – 2017. – 1280 с.

3. Окончание предварительного расследования : учеб. пособие / А. Н. Артамонов, П. В. Седельников. — Омск : Омская академия МВД России, – 2016. – 140 с.

4. Тайшыбаева А.С. Прокуратура – надзорный орган // Мир закона. Юридический научно-практический журнал. – 2017. – № 4. – С. 32-35.

Сведения об авторе

Спирин Александр Владимирович — Уральский юридический институт МВД России, кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса, доцент

Alexander Vladimirovich Spirin — Ural Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia, Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Procedure, Associate Professor

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ М.БӨКЕНБАЕВ атындағы АҚТӨБЕ ЗАҢ
ИНСТИТУТЫНЫҢ ХАБАРШЫСЫ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ
ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

Мақала «Құқық» мамандықтарының тиісті тобы саласындағы бұрын жарияланбаған және басқа басылымдарға жариялауға жіберілмеген бірегей ғылыми зерттеулердің нәтижелерін қамтуы тиіс. Автор мақаланы және өзге материалдарды ұсынған кезде редакциялық алқаға олардың жарияланғанын немесе басқа басылымдарға ұсынылғанын хабарлауға міндетті. Мақала мазмұнында шетелдік зерттеушілердің осыған ұқсас мәселелер бойынша ғылыми еңбектерінің шолулары, сондай-ақ «Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысы» журналының алдыңғы басылымдарындағы кем дегенде бір мақалаға сілтемелер болуы тиіс.

Мақаланы журналға орналастыру шарттары:

- мекеменің мөрімен расталған, ғылымның осы саласы бойынша жтекші маманның бір оң пікірі (жеке немесе бірінші авторы ғылым кандидаты немесе докторы болып табылатын мақалаларды қоспағанда);
- мекеме кафедрасының (бөлімшесі отырысында талқыланған және жариялауға ұсынылған хаттамадан үзінді);
- автор(лар) туралы мәліметтер, мақала атауы, аннотация және түйінді сөздер үш тілде (қазақ, орыс және ағылшын);
- серіктес авторлық 3 автордан аспайды;
- мақаланың қолжазбасы – автордың (авторлар) қолы қойылған 6-7 бет көлемінде болуы тиіс;
- көлемі 10 беттен асатын мақалалар журналдың бас редакторымен келісіледі;
- мақалада мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтер, сондай-ақ «Қызмет бабында пайдалану үшін» деген белгісі бар мәліметтер жоқ екендігі туралы анықтама;
- журналға жазылу туралы түбіртектің көшірмесі;
- автор(лар)дың суреті (деректі портрет).

Мақаланың құрылымдық элементтерін орналастыру тәртібі:

- жоғарғы сол жақ бұрышта қойылған әмбебап ондық жіктеу индексі (ӨОЖ);
- мақала тақырыбы (бас әріптермен, жартылай қалың қаріппен), автордың (авторлардың) **Т.А.Ә.** (3 автордан артық емес), **оның ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, автордың жұмыс орны, қаласы, елі туралы ақпарат.** Егер ұйымның атауында қала анық көрсетілмесе, онда үтір арқылы ұйымның атауынан кейін қала, шетелдік ұйымдар үшін – қала мен ел көрсетіледі;
- **аннотация** (5-8 сөйлем) және мақала тіліндегі түйінді сөздер (5-7 сөз) мақала мәтінінің алдында орналасады;
- **мақала мәтіні doc (Microsoft Word) пішімде. Парақ пішімі Ф4 (297x210 ММ.). Жиек сызықтары: сол жағы – 2 см, қалғандары – 1 см.** Қаріп: Times New Roman. Таңба өлшемі – 14 pt. Мәтін ені бойынша тасымалданбай пішімделуі тиіс, азат жолдың басындағы шегініс – 1 см. Жоларалық интервал – бір. Мақаланың тақырыбы жолдың орта тұсына орналастырылады. Мақала мәтінінде автоматты нөмірлеу қолданылмауы тиіс. Мәтінді автор өңдеп, оқып, соңғы бетіне қол қоюы керек;
- мақаланы дайындауда пайдаланылған ақпарат көздерінің тізімі (**пайдаланылған әдебиеттердің тізімі**) мақаланың соңына орналастырылады. Дереккөздердің тізімі мақалада оларға сілтеме жасау арқылы беріледі. Мақала мәтініндегі сілтеме нөмірі төртбұрышты жақшада беріледі, мысалы: [1,б.15]. Әдебиеттер тізімі ГОСТ 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелері» бойынша сәйкесінше рәсімделеді. Интернет-ресурстарға сілтеме жасаған кезде авторы, мәтіннің атауы, көзі, материалдың толық электрондық мекенжайы, оның ашылған күні көрсетіледі. Жеке хабарламаларға, есептерге, қорғалмаған диссертацияларға және басқа жарияланбаған материалдарға сілтеме жасауға рұқсат етілмейді;

-
- басқа 2 тілде берілген түйіндеме ((автор(лар) туралы мәліметтердің, мақала атауының, аннотация мәтінінің және түйінді сөздердің аудармасы). Егер мақала қазақ тілінде болса, онда түйіндеме орыс және ағылшын тілдерінде; егер мақала орыс тілінде болса, онда түйіндеме қазақ және ағылшын тілдерінде; егер мақала ағылшын тілінде болса, онда түйіндеме қазақ және орыс тілдерінде беріледі).

Мақаланың соңында «мақала алғаш рет жарияланады» деген жазба болуы тиіс және күні мен автордың (авторлардың) қолы қойылады. Осы жерге автор (авторлар) туралы мәліметтер – толық түрде тегі, аты, әкесінің аты, электрондық мекенжайы, байланыс телефондары орналастырылады.

Суреттер (графикалық материал) нақты, барлық өлшемдердің анық берілуін қамтамасыз ететін форматта орындалуы, нөмірленуі, қол қойылуы және электрондық тасымалдағышта ұсынылуы тиіс.

Мақалалар редакциялық алқада ішкі шолудан өтеді, мақала авторына рецензия жіберілмейді. Редакциялық алқа өз пікірі бойынша журналдың талаптарына сәйкес келмейтін мақалаларды қабылдамауға құқылы. Ғылыми және нақты сипаттағы қателіктер, дәлсіздіктер үшін автор (авторлар) жауап береді. Журналдың редакциялық алқасының өтініші бойынша мақала қайта өңделген жағдайда, редакция соңғы нұсқаны алған күн келіп түскен болып есептеледі.

Егер мақала қабылданбаса, редакция алқасы бас тарту себептері бойынша пікірталас жүргізеу құқығын сақтайды. Редакцияға келіп түскен материалдар қайтарылмайды.

Қолжазбалар редакцияға [mail@ aui-aktobe.kz](mailto:mail@aui-aktobe.kz) электронды поштасына немесе келесі пошта мекенжайы бойынша жолданады:

**030011, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ., Курсанттар тас жолы, 1,
Қазақстан Республикасы ПМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты,
ҒЗжРБЖҰБ. («ҚР ПМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының
хабаршысына мақала» белгісімен). Анықтама үшін: +77132988037,+ 77078288001.**

**ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ
«ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА
ИМЕНИ М. БУКЕНБАЕВА МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»**

Статья должна содержать результаты оригинальных научных исследований в области соответствующей группы специальностей «Право», ранее не опубликованных и не предназначенных к публикации в других изданиях. Автор обязан сообщить редколлегии при представлении статьи и других материалов, были ли они опубликованы или представлены в иные издания. В содержании статьи должны быть обзоры научных трудов зарубежных исследователей по аналогичной проблеме, также ссылки не менее чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «Вестник Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева».

Условия для размещения статьи в журнале:

- одна положительная рецензия, заверенная печатью учреждения, ведущего специалиста по данной отрасли науки (за исключением статей, единоличным или первым автором которых является кандидат или доктор наук);
- выписка из протокола заседания кафедры (подразделения) учреждения с обсуждением и рекомендацией к публикации;
- данные об авторе (ах), название статьи, аннотация и ключевые слова на **трех языках** (казахский, русский и английский);
- соавторство предполагает не более 3 авторов;
- рукопись статьи объемом от 6-7 стр., подписанная автором (авторами). Статьи объемом больше 10 страниц согласовываются с главным редактором;
- справка о том, что в статье отсутствуют сведения, содержащие государственные секреты, а также сведения грифом «Для служебного пользования»;
- копия квитанции о подписке на журнал;
- фото автора (ов) (документальный портрет).

Порядок расположения структурных элементов статьи:

- индекс универсальной десятичной классификации (УДК) проставленный в левом верхнем углу;
- заголовок статьи (прописными буквами, полужирным шрифтом), **Ф.И.О. автора (ов)** (не более 3-х авторов), **его ученая степень, ученое звание, информация о месте работы автора, город, страна**. Если в названии организации явно не указан город, то через запятую после названия организации указывается город, для зарубежных организаций - город и страна. Если статья подготовлена несколькими авторами, их данные указываются в порядке значимости вклада каждого автора в статью;
- **аннотация** (5-8 предложений) и ключевые слова (5-7 слов) на языке статьи располагаются перед текстом статьи;
- **текст статьи** в формате doc (Microsoft Word). Формат листа А4 (297x210 мм.). Все поля: левая сторона - 2 см, остальные - 1 см. Шрифт: TimesNewRoman. Размер символа 14 pt. Текст должен быть отформатирован по ширине без переносов, отступ в начале абзаца - 1 см. Межстрочный интервал - одинарный. Заголовок статьи форматируется по центру. В тексте статьи не должна использоваться автоматическая нумерация. Текст должен быть отредактирован, вычитан автором и подписан на последней странице;
- список использованных при подготовке статьи информационных источников располагается в конце статьи, (**список литературы**). Перечисление источников дается в порядке ссылок на них в статье. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках, например: [1, с.15]. Список литературы оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и пра-

---

вила составления». При ссылках на Интернет-ресурсы указывается автор, название текста, источник, полный

электронный адрес материала, дата его открытия. Не разрешаются ссылки на частные сообщения, отчеты, незащищенные диссертации и другие неопубликованные материалы;

- **резюме** на 2 других языках(с переводом сведений об авторе (ах), названия статьи, текста аннотации и ключевых слов). Если статья на казахском языке, то резюме на русском
- английском языках; если статья на русском языке, то резюме на казахском и английском языках; если статья на английском языке, то резюме на казахском и русском языках).

В конце статьи должна быть запись:«статья публикуется впервые», ставится дата и подпись автора (авторов). Здесь же помещаются сведения об авторе (авторах): фамилия, имя, отчество полностью, электронный адрес, контактные телефоны.

Рисунки (графический материал) должны быть выполнены четко, в формате, обеспечивающем ясность передачив всех деталей, пронумерованы, подписаны и представлены на электронном носителе.

Статьи проходят внутреннее рецензирование в редколлегии без направления рецензии автором статей. Редколлегия в праве отклонять статьи, которые, по ее мнению, не соответствуют требованиям журнала. За ошибки, неточности научного и фактического характера ответственность несет автор (авторы). В случае переработки статьи по просьбе редакционной коллегии журнала датой поступления считается дата получения редакцией окончательного варианта. Если статья отклонена, редколлегия сохраняет за собой право не вести дискуссию по мотивам отклонения. Поступившие в редакцию материалы возврату не подлежат.

Рукописи направляются в редакцию на e- mail:mail @ aui-aktobe.kz или почтовой связью по адресу:

030011, Республика Казахстан, г. Актобе, Курсантское шоссе, 1, Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева, ООНИиРИР (с пометкой «статья в Вестник Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М. Букенбаева»). Контактные телефоны: + 77132988037, + 77078288001.

REQUIREMENTS FOR PUBLICATIONS IN THE JOURNAL «BULLETIN OF THE AKTOBE LAW INSTITUTE NAMED AFTER M. BUKENBAYEVA MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»

The article should contain the results of original research in the field of the corresponding group of specialties "Law", not previously published and not intended for publication in other publications. The author is obliged to inform the editorial Board when submitting an articles and other materials, whether they were published or submitted to other publications. The content of the article should include reviews of scientific works of foreign researchers on a similar problem, as well as links to at least one article in previous issues of the journal "Bulletin of the Aktobe Law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev".

Conditions for publishing an article in the journal:

- one positive review, certified by the seal of the institution, a leading specialist in this field of science (except for articles, the sole or first author of which is a candidate or doctor of science);
- extract from the minutes of the meeting of the department (division) of the institution with discussion and recommendation for publication;
- information about the author (s), article title, abstract, and keywords **in three languages (Kazakh, Russian and English)**;
- co-authorship involves no more than 3 authors;
- manuscript of the article from 6-7 pages, in signed by the author (s). Articles of more than 10 pages are approved by the editor-in-chief;
- a certificate stating that the article does not contain information containing state secrets, as well as information marked "For official use";
- copy of the subscription receipt for the magazine;
- photo of the author (s) (documentary portrait).

Order of arrangement of structural elements of the article:

- universal decimal classification index (**UDC**) in the upper-left corner;
- title of the article (in capital letters, bold),
- **Full name of the author (s)** (no more than 3 authors), **his academic degree, academic title, information about the author's place of work, city, country**. If the name of the organization does not explicitly indicate the city, then enter the city after the name of the organization, and for foreign organizations - the city and country (Academy of law enforcement agencies under the Prosecutor General's office of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan). If the article was prepared by several authors, their data is indicated in order of significance of each autor's contribution to the article;
- **the abstract (5-8 sentences) and keywords (5-7 words)** in the language of the article are placed before the text of the article;
- **text of the article in doc format (Microsoft Word). A4sheet format (297x210 mm.)**. Border lines: left - 2 cm, the rest-1 cm.. Font: TimesNewRoman. The symbol size is 14 pt. The text should be formatted in width without hyphenation, and the indent at thebeginning of the paragraph should be 1 cm. Line spacing – single. The article title is formatted in the center. Automatic numbering should not be used in the text of the article. The text must be edited, proofread by the author, and signed on the last page;
- the list of information sources used in the preparation of the article is located at the end of the article, (**list of references**). The list of sources is given in the order of references to them in the article (**list of references**) The list of sources is given in the order of references to them in the article. The reference number in the article text should be placed in square brackets, for example: [1, p.15]. The list of references is drawn up in accordance with GOST 7.1-2003 “Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation. When linking to Internet resources, the author, title of the text, source, full e-mail address of the material, and the date of its opening are indi-

---

cated. Links to private messages, reports, unsecured dissertations, and other unpublished materials are not allowed;

- **summary** in 2 other languages (**with translation of information about the author (s), article title,**

abstract text and keywords). If the article is in Kazakh language, summary in Russian and English languages; if the article is in Russian language, summary is in Kazakh and English; if the article is in English, then the summary is in Kazakh and Russian languages).

At the end of the article should be written: **“the article is published for the first time”, put the date and signature of the author (s)**. Here you can also find information about the author (s):

full name, email address, and contact phone numbers.

Drawings (graphic material) be made clearly, in a format that ensures clarity of transmission of all details, numbered, signed and presented on electronic media.

Articles are reviewed internally by the editorial Board without sending a review to the authors. The editorial Board has the right to reject articles that, in its opinion, do not meet the requirements of the journal. The author (s) is responsible for errors and inaccuracies of scientific and factual nature. If the article is revised at the request of the editorial Board of the journal, the date of receipt is considered to be the date when the final version was received by the editorial board. If the article is rejected, the editorial board reserves the right not to discuss the reasons for rejection. Materials received by the editorial office are not subject to return.

Articles are sent to the editorial office by e-mail: mail @ aui-aktobe.kz or by post to:

1, Kursantskoe shosse, Aktobe city, Republic of Kazakhstan, 030011, Aktobe Law Institute of MIA of RK M. Bukenbayev, OSRaEPWD (marked “an article in the Bulletin of Aktobe Law Institute of Ministry of internal affairs the of Republic Kazakhstan named after M.Bukenbayev”). Contact: + 77132988037, + 77078288001.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ М. БӨКЕНБАЕВАТЫНДАҒЫ
АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫНЫҢ ХАБАРШЫСЫ**

ғылыми–тәжірибелік журналы

№ 1 (10) 2023

**ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА МВД РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН ИМЕНИ М. БУКЕНБАЕВА**

научно-практический журнал

№ 1 (10) 2023

**BULLETIN OF THE AKTOBE LAW INSTITUTE OF THE MINISTRY
OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
NAMED AFTER M. BUKENBAYEV**

scientific and practical journal

№ 1 (10) 2023

Ответственный секретарь
Компьютерный набор и верстка

А.С. Сагынтаева
А.Б.Тулеумухамбетов

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства информации
и общественного развития Республики Казахстан.
Регистрационное свидетельство № KZ94VPY00022587 от 23 апреля 2020 года.

Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.

Сдано в набор 10.03. 2023 г.
Подписано в печать 10 марта 2023 г.
Формат А4. Бумага офсетная.
Печать на ризографе.
Тираж 200 экз.

Отпечатано в типографии Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан
имени М. Букенбаева Курсантское шоссе 1